

În acest număr:

- ACȚIUNEA UMANĂ ȘI LIMITELE SALE RAȚIONALE: CÂTEVA CONSIDERAȚII DESPRE ECONOMIE, LIBERTATE ȘI INDIVID
- COPILOR LĂSAȚI ÎN GRIJA STATULUI
- ȘANSE EGALE PENTRU PARTICIPARE DEMOCRATICĂ - ÎNVĂȚAREA PRIN PROIECTE
- JURISPRUDENȚĂ • RECENZII

DREPTURILE OMULUI

revistă
editată
de

INSTITUTUL
ROMÂN
PENTRU
DREPTURILE
OMULUI
I.R.D.O.

HUMAN RIGHTS
DROITS DE L'HOMME

ANUL XXXIII

NR. 1

2023

DREPTURILE OMULUI
ANUL XXXIII
NR. 1
2023

INSTITUTUL ROMÂN PENTRU DREPTURILE OMULUI

DREPTURILE OMULUI

Revistă clasificată de Consiliul Național al Cercetării Științifice
din Învățământul Superior

Înregistrată la OSIM sub numărul de marcă 109255/2010

Consiliul științific

Prof. univ. dr. **Ion Albu**lescu, Universitatea Babeș-Bolyai; Prof.univ.dr. **Monna-Lisa Belu Magdo**, Universitatea Petrol-Gaze din Ploiești, membru titular al Academiei de Științe Juridice din România; Prof.univ.dr. **Jean Marie Bernard**, director de cercetare CNRS; Prof. univ. dr. **Raluca Miga Beșteliu**, Universitatea „Nicolae Titulescu” din București, membru al Curții Permanente de Arbitraj de la Haga; Dr. **Adrian Bulgaru**, Director executiv al Institutului Român pentru Drepturile Omului; Prof. univ. dr. **Bogdan Ciucă**, Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați, membru titular al Academiei de Științe Juridice din România; Prof. univ. dr. **Christine Desouche**, Universitatea Paris I Panthéon-Sorbonne; Conf.univ.dr. **Elena-Mihaela Fodor**, Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”; Prof.univ.dr. **Cosmin Goian**, Universitatea de Vest din Timișoara; Prof. univ. dr. **Nicole Guimezanes**, Universitatea Paris-Est Créteil, Membru al Academiei Internaționale de Drept Comparat; Prof.univ.dr. **Ioan Leș**, membru titular al Academiei de Științe Juridice din România; Prof.univ.dr. **Irina Moroianu Zlătescu**, Școala Națională de Studii Politice și Administrative, membru titular al Academiei Internaționale de Drept Comparat; Prof. univ. dr. **Anca Nedelcu**, Universitatea din București; Prof. univ. dr. **Florica Orțan**, Universitatea din Oradea; Prof.univ.dr. **Dumitra Popescu**, Institutul de Cercetări Juridice „Acad. Andrei Rădulescu” al Academiei Române; Prof. univ. dr. **Ovidiu Predescu** Universitatea „George Barițiu” din Brașov, membru titular al Academiei de Științe Juridice din România; Prof.univ.dr. **Dominique Rousseau**, Universitatea Paris I Panthéon-Sorbonne; Conf. univ. dr. **Gabriela Rusu**, Universitatea din Craiova; Prof. univ. dr. **Vasile Stănescu**, membru al Academiei Române; Prof.univ.dr. **Laurențiu Șoitu**, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, membru al Comisiei Naționale UNESCO; Prof. univ. dr. **Gheorghe Vlăduțescu**, membru al Academiei Române.

Colegiul de redacție

Prof. univ. dr. **Ion Albu**lescu – Universitatea Babeș-Bolyai; **Daniela Albu**, Redactor al Institutului Român pentru Drepturile Omului; Prof. univ. dr. **Raluca Miga Beșteliu**, Universitatea „Nicolae Titulescu” din București, membru al Curții Permanente de Arbitraj de la Haga; Dr. **Adrian Bulgaru**, Director executiv al Institutului Român pentru Drepturile Omului; Conf. univ. dr. **Elena-Mihaela Fodor**, Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”; Prof. univ.dr. **Cosmin Goian**, Universitatea de Vest din Timișoara; **Marius Mocanu**, Redactor Șef al Institutului Român pentru Drepturile Omului; Prof. univ. dr. **Irina Moroianu Zlătescu**, Școala Națională de Studii Politice și Administrative, membru titular al Academiei Internaționale de Drept Comparat; Prof. univ. dr. **Anca Nedelcu**, Universitatea din București; Prof. univ. dr. **Florica Orțan**, Universitatea din Oradea; Dr. **Carmen Rotaru** – VIA University College; Conf. univ. dr. **Gabriela Rusu** – Universitatea din Craiova; Prof. univ. dr. **Laurențiu Șoitu**, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, membru în Comisia Națională UNESCO.

Articolele publicate în revistă reflectă opinia autorilor, care nu coincide neapărat cu cea a redacției.

Institutul Român pentru Drepturile Omului
București, P-ța C.A. Rosetti, nr. 4
Tel. +40 21 3114921
e-mail: office@irdo.ro
www.irdo.ro

Tipărită la R.A. Monitorul Oficial

SUMAR

I. STUDII, CERCETĂRI, ARTICOLE	7
• Acțiunea umană și limitele sale raționale: câteva considerații despre economie, libertate și individ – prof. dr. habil. Bogdan Ștefanachi	7
• Consiliul Copiilor, Soluția pentru reprezentarea copiilor lăsați în grija statului – Vișinel Costel Balan, Răzvan Bădău	38
• Șanse egale pentru participare democratică – învățarea prin proiecte – prof. dr. Cristina Ștefan	49
• Starea de excepție și drepturile omului: deținuții din Guantanamo Bay – Narcis Calotescu	61
II. JURISPRUDENȚĂ	76
• Hotărârea Curții Europene a Drepturilor Omului în cauza Csata împotriva României – Andreea Moroianu	76
III. RECENZII	81
• Raportul privind dezvoltarea mondială 2023 – Migranți, refugiați și societăți (Banca Mondială, 2023) – Daniela Albu	81
• Platformele de social media și provocările la adresa democrației, a statului de drept și a drepturilor fundamentale – Beatriz Botero Arcila, Rachel Driffin (Uniunea Europeană, 2023) – Andreea Moroianu	89

CONTENTS

I. STUDIES, RESEARCH, ARTICLES	7
• Human action and its rational limits: some considerations on economy, freedom, and individual – Bogdan Ștefanachi , PhD, Professor, Habil	7
• Children’s Council, the Solution for Representing Children in State Care – Vișinel Costel Balan, Răzvan Bădău	38
• Equal opportunities for democratic participation – learning through projects – Cristina Ștefan , PhD, Professor	49
• State of Emergency and Human Rights: Detainees at Guantanamo Bay – Narcis Calotescu	61
II. CASE-LAW	76
• Decision of the European Court of Human Rights in the Case of Csata vs. Romania – Andreea Moroianu	76

III. REVIEWS	81
• World Development Report 2023: Migrants, Refugees, and Societies (World Bank, 2023) – Daniela Albu	81
• Social Media Platforms and Challenges for Democracy, Rule of Law and Fundamental Rights – Beatriz Botero Arcila, Rachel Driffin (European Union, 2023) – Andreea Moroianu	89

SOMMAIRE

I. ETUDES, RECHERCHES, ARTICLES	7
• L'action humaine et ses limites rationnelles : quelques considérations sur l'économie, la liberté et l'individu – prof. dr. habil. Bogdan Ștefanachi	7
• Le Conseil des Enfants, la solution pour représenter enfants placés sous l'autorité d'institutions d'aide sociale – Vișinel Costel Balan, Răzvan Bădău	38
• Egalité des chances pour la participation démocratique – l'apprentissage par les projets – prof. dr. Cristina Ștefan	49
• État d'urgence et droits de l'homme : les détenus de la Baie de Guantanamo – Narcis Calotescu	61
II. JURISPRUDENCE	76
• L'arrêt de la Cour Européenne des Droits de l'Homme dans l'affaire Csata contre la Roumanie – Andreea Moroianu	76
III. COMPTES RENDUS DE LECTURES	81
• Rapport sur le développement dans le monde 2023 : Migrants, réfugiés et sociétés (Banque mondiale, 2023) – Daniela Albu	81
• Plateformes de médias sociaux et défis pour la démocratie, l'état de droit et les droits fondamentaux – Beatriz Botero Arcila, Rachel Driffin (Union Européenne, 2023) – Andreea Moroianu	89

ABREVIERI

AEP	Autoritatea Electorală Permanentă
AICHR	Comisia interguvernamentală pentru drepturile omului a Asociației Națiunilor din sud-estul Asiei
AIDC	Académie Internationale de Droit Comparé – Academia internațională de Drept Comparat
alin.	alineat
ANI	Agenția națională de integritate
ANMCS	Autoritatea Națională de Management al Calității în Sănătate
APL	Autorități publice locale
art.	articolul
ASEAN	Association of Southeast Asian Nations – Asociația Națiunilor din sud-estul Asiei
asist. univ. dr.	asistent universitar doctor
CDPD	Convenția privind drepturile persoanelor cu dizabilități
CE	Consiliul European
CEDO	Convenția europeană a drepturilor omului
cercet. st.	cercetător științific
CESC	Comitetul ONU pentru drepturile economice, sociale și culturale
Cit.supra.	citatul de deasupra
CJUE	Curtea de Justiție a Uniunii Europene
cf.	conform
coord.	coordonator
CSCE	Conference for Security and Cooperation in Europe
C.pen.	Codul penal
CtEDO	Curtea Europeană a Drepturilor Omului
DGASPC	Direcții Generale de Asistență Socială și Protecția Copilului
DNA	Direcția Națională Anticorupție
dr.	doctor
EASO	Biroul European de Sprijin pentru Azil
Ed.	editura
ELI	European Law Institute – Institutul de Drept European
ENAR	Rețeaua europeană de combatere a rasismului
etc	(et caetera) și celelalte
EUROSUR	Sistemul European de Supraveghere a Frontierelor
EUROSTAT	Biroul de Statistică a Uniunii Europene
FRA	European Union Agency for Fundamental Rights – Agenția pentru Drepturi Fundamentale a Uniunii Europene

FRONTEX	Agenția Europeană pentru Gestionarea Cooperării Operative la Frontierele Externe ale Statelor Membre ale Uniunii Europene
HG	Hotărâre de Guvern
I/A CHR	Inter-American Commission on Human Rights – Comisia interamericană pentru drepturile omului
ICAR	Forumul internațional privind responsabilitatea corporatistă
ICJ	International Court of Justice – Curtea Internațională de Justiție
IDEF	Institutul internațional de drept de expresie și inspirație franceze
infra.	dedesubt, mai jos
IRDO	Institutul Român pentru Drepturile Omului
ISJ	Inspectoratul Școlar Județean
lit.	litera
loc. cit.	locul citat
MFE	Ministerul Fondurilor Europene
M.Of.	Monitorul Oficial al României
MMFPSV	Ministerul Muncii, Familiei, Protecției Sociale și Persoanelor Vârstnice
nr.	numărul
OG	Ordonanță de Guvern
OMS	Organizația Mondială a Sănătății
ONG	organizație neguvernamentală
ONU	Organizația Națiunilor Unite
op.cit.	opera citată
OSCE	Organizația pentru Securitate și Cooperare în Europa
OUG	Ordonanța de Urgență a Guvernului
p.	pagina
par.	paragraful
pct.	punctul
pp.	paginile
Rec	recomandare
SECA	Sistemul european comun de azil
SNSPA	Școala Națională de Studii Politice și Administrative
supra.	deasupra, mai sus
ș.a.	și alții (altele)
UE	Uniunea Europeană
UNESCO	Organizația Națiunilor Unite pentru Educație și Cultură
urm.	următoarele
vol.	volumul
vs.	(versus) contra, împotriva

I. STUDII, CERCETĂRI, ARTICOLE

ACȚIUNEA UMANĂ ȘI LIMITELE SALE RAȚIONALE: CÂTEVA CONSIDERAȚII DESPRE ECONOMIE, LIBERTATE ȘI INDIVID

BOGDAN ȘTEFANACHI*

Abstract:

Not rarely, economy has been transformed into an autonomous science in relation to the individual, aiming to improve certain abstract indicators, often different or even divergent from their expectations. In this sense, there is a mistaken but quite widespread belief that there is no direct implication between the economic and political domains, that they are completely separate entities. In other words, individual freedom is a political matter, while material well-being is an economic one. Rejecting such a dichotomy, the “classical” liberals of the 20th century (neoliberals) adapted economic discourse to social explanation. Furthermore, they emphasised the neutral nature of the economic science and understood reason only as capable of discovering and explaining the connection between means and ends. Therefore, there is no liberal purpose of man (the individual, humanity), as liberalism offers the path to a plurality of purposes, each of them having a particular character and being the subjective, rationally unprovable action of each individual. Based on these premises, this study argues that if the economy continues to be the instantiation of human action, then only freedom can foster performance and maximise the way in which the economy itself becomes a component of a world that places the individual at its centre. From such a perspective, it becomes useful and necessary to investigate how Ludwig von Mises (re)writes economics as human action, and how his successor, Friedrich Hayek, (re)defines rationalism to distance it from its illicit use within totalitarian systems. What the two philosophers and economists actually reveal is the fundamental and founding connection between freedom and economic performance. Moreover, identifying several arguments against state intervention in the economy highlights once again the validity of the necessary relationship between economy and freedom.

Keywords: Human action, spontaneous order, freedom, individual, state

Résumé :

L'économie, à maintes reprises, a été transformée en une science autonome par rapport à l'individu, ayant pour but l'amélioration d'indicateurs abstraits, souvent différents voire divergents de ses attentes. Dans ce sens, il existe une croyance erronée mais largement répandue selon laquelle il n'existe aucune implication directe entre le domaine économique et politique,

* Prof. dr. habil., Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, e-mail: stbogdan2000@gmail.com

qu'ils sont des entités totalement distinctes. En d'autres termes, la liberté individuelle est une question politique, tandis que le bien-être matériel est une question économique. En rejetant une telle dichotomie, les «libéraux classiques» du XXe siècle (les néolibéraux) ont adapté le discours économique à l'explication sociale. De plus, ils ont souligné la nature neutre de la science économique et ont compris la raison comme étant seulement capable de découvrir et d'expliquer le lien entre les moyens et les fins. Par conséquent, il n'y a pas de but libéral de l'homme (l'individu, l'humanité), le libéralisme offrant la voie vers une pluralité de buts, chacun ayant un caractère particulier et étant l'action subjective, rationnellement indémontrable de chaque individu. Sur la base de ces prémisses, cette étude soutient que si l'économie continue d'être l'incarnation de l'action humaine, alors seule la liberté peut favoriser la performance et maximiser la manière dont l'économie elle-même devient une composante d'un monde qui place l'individu au centre. Dans cette perspective, il est utile et nécessaire d'étudier comment Ludwig von Mises (ré)écrit l'économie en tant qu'action humaine, et comment son successeur, Friedrich Hayek, (re)définit le rationalisme pour s'en éloigner de son utilisation illicite au sein des systèmes totalitaires. Ce que les deux philosophes et économistes révèlent en réalité est le lien fondamental et fondateur entre la liberté et la performance économique. De plus, l'identification de plusieurs arguments contre l'intervention de l'État dans l'économie souligne une fois de plus la validité de la relation nécessaire entre l'économie et la liberté.

Mots-clés : action humaine, ordre spontané, liberté, individu, État

Introducere

Între anarhia totală și o lume orweliană trebuie găsită soluția care să permită potențarea capitalului uman în condițiile unei maxime libertăți, care însă să nu centrifugheze comunitatea sau societatea în general. Această justă măsură trebuie calibrată în acord cu maximizarea condiției umane a cărei acțiune rațională trebuie să devină parte integrantă a propriului său fundament. În 2015 Steve Hilton scria o carte pe care o intitula *Mai uman*¹ și al cărei obiectiv exprimat chiar în subtitlu viza identificarea mecanismelor pentru crearea unei lumi în care oamenii se află pe primul loc. Constatarea, aproape pleonastică, pe baza căreia autorul britanic își justifică declanșarea acestei investigații este că „natura umană are tendința de a fi umană” chiar în ciuda faptului că „multe dintre instituțiile care ne-au modelat viețile au devenit atât de mari, de distante și departe de scara umană.”² Una dintre aceste „instituții” este chiar economia care, nu de puține ori, a fost transformată într-o știință autonomă în raport cu individul al cărei scop este traductibil în îmbunătățirea unor indicatori abstracti, de cele mai multe ori diferiți sau chiar divergenți față de așteptările acestuia. În acest sens, există credința eronată, dar destul de răspândită, că între domeniul economic și cel politic nu există o implicație

¹ Steve Hilton, *Mai uman. Crearea unei lumi în care oamenii se află pe primul loc* (București: Publica, 2016).

² Hilton, *Mai uman*, p. 18.

directă, că acestea sunt entități total distincte. Aceasta nu înseamnă altceva decât că libertatea individuală este o chestiune politică, pe când bunăstarea materială este una economică. Or, pentru a-l cita pe Milton Friedman, „o asemenea viziune este o iluzie; există o legătură profundă între economic și politic, doar anumite aranjamente între acestea fiind posibile” și chiar mai mult, „o societate socialistă nu poate fi democratică, în sensul garantării libertății individuale.”³ Modul în care se stabilesc raporturile economice într-o societate va avea implicații binare asupra susținerii și promovării libertății în societate. Pe de o parte, spune Friedman „libertatea economică este o componentă a libertății înțeleasă în sens larg și, prin urmare, ea devine un scop în sine”, iar în al doilea rând „libertatea economică este un mijloc indispensabil pentru atingerea libertății politice.”⁴

În absența libertății, care economic se traduce în prețuri justificate, resursele vor fi defectuos alocate, exemplul tipic fiind al unor întreprinderi din cadrul economiilor centralizate care „reușeau” să scadă valoarea materiilor prime prelucrate. Diferența dintre Statele Unite și URSS, care a reprezentat ulterior una dintre explicațiile centrale pentru deznodământul Războiului Rece, a fost că planificarea centralizată, indispensabilă în cursa înarmării nucleare, nu a fost adoptată ca strategie de satisfacere a dorințelor consumatorilor. Statul putea să constituie unicul beneficiar al unui unic produs – arma nucleară –, dar planificarea nu putea oferi o soluție viabilă pentru gusturile în schimbare a milioane de consumatori. Conștientizând limitele inerente ale planificării economice (reversul libertății economice) modelul de piață capitalist a reușit să se impună în fața celui centralizat în primul rând prin propria sa funcționalitate în acord cu expectațiile consumatorilor ca resortisanți ai teleologiei economice dar și ca cetățeni ai unei lumi libere. Una dintre anecdotele⁵ Războiului Rece îi atribuie lui Mihail Gorbaciov încercarea de a resuscita economia sovietică tot mai incapabilă să continue competiția cu modelul capitalist. Pentru aceasta a fost organizată o vizită la Londra care ar fi trebuit să ofere șansa delegației sovietice de a înțelege modul în care thatcherism-ul reușea să ipostazieze un atare succes. După o serie de vizite la cele mai relevante instituții financiare și academice londoneze, unul dintre experții sovietici ar fi exclamat: „O clipă vă rog! Să lăsăm la o parte toate teoriile acestea economice complicate. Am umblat încoace și încolo

³ Milton Friedman, *Capitalism and Freedom* (Chicago & London: The University of Chicago Press, 1962), p. 8.

⁴ Friedman, *Capitalism*, p. 8.

⁵ A se vedea Yuval Noah Harari, *Homo Deus. Scurtă istorie a viitorului* (Iași: Polirom, 2018), p. 325.

prin toată Londra o zi întregă și nu pricep un lucru. La Moscova, cele mai strălucite minți ale noastre lucrează la sistemul de aprovizionare cu pâine și, cu toate acestea, la fiecare brutărie și la fiecare băcănie se formează cozi imense. În Londra locuiesc milioane de oameni și am trecut astăzi prin fața mai multor magazine și supermarketuri, dar nu am văzut nici măcar o singură coadă la pâine. Vă rog să mă duceți să-l întâlnesc pe cel care este responsabil de aprovizionarea cu pâine în Londra. Trebuie să-i aflui secretul.” Răspunsul marchează tocmai valoarea pe care libertatea economică o are în raport cu sistemul centralizat: „Nu este nimeni responsabil cu aprovizionarea cu pâine în Londra.” Acest pericol al centralizării este însoțit și de o patologie chiar mai periculoasă pentru că „dacă distrugi o piață liberă, crezi o piață neagră.”⁶

Chiar dacă astăzi liberalismul pare a fi o concepție surclasată de alte orientări politice, acest lucru este doar o aparență, deoarece principiile și fundamentele sale au devenit parte componentă a unei meta-ideologii neutre doctrinar. Însă, această realitate nu diminuează cu nimic relevanța valorilor liberale ci, dimpotrivă, transformă liberalismul (sub diversele sale forme) în condiție umană naturală. Fukuyama, în *Sfârșitul istoriei și ultimul om*, prognoza victoria democrației liberale și eliminarea oricăror formule politice alternative.⁷ O viziune pe cât de optimistă, pe atât de înspăimântătoare! Liberalismul nu-și demonstrează „superioritatea” în manieră cruciată, ci prin faptul că ideile liberale se disipă și reformează ideologiile competitorilor. Liberalismul își continuă existența prin faptul că însuși liberalismul dispare; valorile liberale par să fie implementate în practica contemporană în posteritatea liberalismului. Agonia liberalismului devine astfel modul în care însăși esența sa este salvată!

În secolul XX, fundamentele intelectuale ale liberalismului au fost de natură economică, înțelegând prin aceasta că raționamentele fondatoare au fost de sorginte utilitaristă. Aceasta, în primul rând deoarece știința economică, investigând consecințele diferitelor acțiuni, activități umane supuse constrângerilor (mai mult sau mai puțin necesare), este esențialmente o disciplină utilitaristă. În schimb, *homo economicus* este în același timp și omul liberal, dând astfel viață teoriei contemporane liberale. Așa cum observa Hayek, explorarea regularităților pe care le asociem cu știința socială este posibilă doar într-o lume a indivizilor care pot alege liber, atât timp cât lumea alternativă este una a arbitrarului și a capriciilor autorităților politice, este lumea guvernată de regulile imprevizibilului și ale iregularității: „[...] credințele și atitudinile

⁶ James C. Humes, *Vorbele de duh ale lui Winston Churchill* (București: Humanitas, 2008), p. 63.

⁷ Francis Fukuyama, *Sfârșitul istoriei și ultimul om* (București: Paidea, 1997).

individuale nu sunt ele însele obiectul explicației, ci sunt doar elementele din care construim structura posibilelor relații dintre indivizi. Propunându-ne să analizăm gândirea (rațiunea) individuală în științele sociale, scopul nu este acela de a explica rațiunea însăși, ci, mai curând, de a distinge posibilele componente din care va trebui să aproximăm construcția diferitelor pattern-uri de relații sociale [...]. Dacă fenomenele sociale, în întregime, ar fi ordonate conștient, nu ar fi posibile științele teoretice ale societății, singură psihologia oferind explicațiile necesare. Însă o anumită ordine apare ca efect al acțiunii individuale, dar fără a fi construită de o anumită voință individuală, necesitând astfel explicații teoretice, diferite de cele psihologice. [...] este o ordine în care lucrurile se comportă identic (o lume a regularităților) deoarece ele reprezintă același lucru pentru oricare individ.”⁸ Din moment ce niciun reprezentant al liberalismului clasic sau al libertarianismului nu a promovat ideea conform căreia indivizii sunt guvernați doar de considerații economice, cu atât mai mult liberalii „clasici” ai secolului XX (neoliberalii) au adaptat discursul economic la explicația socială. Astfel, aceștia au subliniat natura neutră a științei economice și au înțeles rațiunea doar ca fiind capabilă să descopere și să explice legătura dintre mijloace și scopuri. Prin urmare, nu există un scop liberal al omului (individului, umanității), liberalismul oferind calea către o pluralitate de scopuri, fiecare dintre acestea având caracter particular și fiind acțiunea subiectivă, rațional indemonstrabilă a fiecărui individ. Dacă economia continuă să fie ipostazierea acțiunii umane atunci doar libertatea poate favoriza performanța și poate maximiza modul în care economia însăși devine componentă a unei lumi mai umane. Dintr-o atare perspectivă devine utilă și necesară investigarea modului în care Ludwig von Mises (re) scrie economia drept acțiune umană, iar urmașul său, Friedrich Hayek (re) definește raționalismul pentru a-l îndepărta de utilizarea sa ilicită din cadrul sistemelor totalitare; ceea ce surprind, în fapt, cei doi filosofi și economiști este tocmai legătura fundamentală și fondatoare dintre libertate și performanță economică. Mai mult, identificarea câtorva argumente împotriva intervenției statului în economie evidențiază o dată în plus validitatea raportului de necesitate dintre economie și libertate.

Teorie economică și acțiune umană rațională

Liberalismul propus de Ludwig von Mises este aplicat economiei (economicului) sau practicului (praxiologiei) în general, fiind un fel de „tehnologie socială, iar validitatea sa intelectuală este o funcție a consistenței sale ca teorie

⁸ Friedrich A. Hayek, *The Counter-Revolution of Science* (London: The Free Press of Glencoe, Collier – Macmillan Limited, 1995), pp. 39-40.

apriorică a societății umane.”⁹ Astfel, legile acțiunii umane (praxiologia), precum cererea și oferta sau teoria banilor, nu sunt derivate din experiență, ci sunt necesități absolute care ne constrâng alegerile, iar liberalismul nu decurge din experiența empirică a naturii umane, ci este o lege politică, prin intermediul căreia indivizii sunt *sfătuiți* să se comporte în conformitate cu legile absolute.

Pentru Mises, teoria economică este de natură calitativă și nu cantitativă, înțelegând prin aceasta că oferă date despre structura profundă a universului economic și nu încearcă să previzioneze cu exactitate mișcările părților componente. Prin urmare, legile economice sunt mereu adevărate, însă condițiile necesare pentru a aplica aceste legi nu sunt întotdeauna îndeplinite. Plecând de la această teorie, Ludwig von Mises va aborda problematica socialului și a politicului aplicând calculele economicului tuturor acțiunilor guvernului, statului. Prima impresie a unei astfel de abordări este aceea că Mises propune un model rațional de interpretare a socialului, în care raționamentele prescriptive sunt derivate din axiome identificabile la nivelul naturii umane, independente de orice fel de experiență.

Ceea ce-l individualizează pe Mises este încercarea de a aplica această perspectivă tuturor aspectelor sociale și economice, fundamentând, fără compromis, o filosofie a *laissez-faire*-ului economic extrasă „dintr-un anume tip de metafizică despre om, o metafizică cu mai multe implicații favorabile pentru structura liberalismului decât modelul empiric.”¹⁰ De aceea se impune o deconstrucție a filosofiei libertății așa cum a fost ea propusă de Ludwig von Mises. În loc să încerce înțelegerea și explicarea societății în manieră științifică – din *exterior*, prin observarea și contabilizarea entităților măsurabile, Mises adoptă o abordare din *interior*, reconstruind ordinea socială din perspectiva proprietăților, caracteristicilor acțiunii umane individuale; de asemenea, va face distincția dintre acțiunea umană, caracterizată de autonomia alegerii într-o lume imperfectă și incertă, pe de o parte, și comportamentul instinctiv și „reactiv” dictat de influențe cauzale, pe de altă parte. Astfel, pentru economistul și filosoful austriac, conceptul de raționalitate este intim legat de cel de acțiune: „Orice înțelegem ca acțiune umană și depășește comportamentul reactiv al organelor corpului uman, este rațional.”¹¹ Raționalitatea, acțiunea rațională, contrastează nu cu manifestările iraționale, ci cu comportamentul „reactiv”, automatic. Aceasta înseamnă că, dacă un individ va alege greșit mijloacele

⁹ Norman P. Barry, *On classical liberalism and libertarianism* (London: Macmillan, 1986), p. 60.

¹⁰ Barry, *On classical liberalism*, p. 61.

¹¹ Ludwig von Mises, *Epistemological Problems of Economics* (Princeton: D. von Nostrand, 1933), p. 85.

pentru îndeplinirea unui scop subiectiv, acțiunea sa nu va fi una irațională, din moment ce se presupune că a fost prea scump pentru el să obțină informația necesară pentru a face alegerea corectă; decât să fie considerate iraționale, astfel de acțiuni trebuie percepute ca ineficiente.¹²

Așadar, ideea *acțiunii umane raționale* devine fundamentală pentru liberalism deoarece înlătură posibilitatea controlului, programării sau previzionării comportamentului uman așa cum au încercat să facă regimurile totalitare. Dar, nu trebuie uitat faptul că niciun liberal nu poate ignora noțiunea de regularitate (de predictibilitate) din moment ce *Weltanschauung*-ul liberal rezidă în chiar acțiunea individului liber în acord cu „ordinea”. Așa se explică faptul că există la Mises o armonie intelectuală între conceptul de individ autonom care alege liber și teoria comportamentului observabil și predictibil al individului pe piața liberă.

Pentru Mises ordinea există în lume, o dovadă în acest sens fiind tendința către echilibru a pieței. Dar, adevărul acestei „evidențe” nu este de natură empirică, așa cum este cazul cu Hayek¹³ sau cu cei care se plasează în tradiția ortodoxă a *mâinii invizibile*, ci este dedus din chiar conceptul de acțiune, din „activitățile antreprenorului, dornic să profite de discrepanțele din structura prețurilor.”¹⁴ Deși nu este clar de ce ordinea va decurge cu necesitate din alegerile subiective individuale, mai curând decât o serie de dezechilibre, trebuie menționat că ideea de ordine este crucială pentru etica politică a lui Mises, din moment ce filosofia sa este una în întregime utilitaristă, în sensul că „depinde de beneficiile care decurg din capitalism și nu din vreo formă de

¹² „În raporturile dintre mijloace și scop, unii pot considera că un astfel de proces (mijloace-scop) este mai practic decât altul, în sensul că va determina rezultate mai bune. Dar atunci când întrebăm dacă aceste mijloace sau altele determină o mai mare creștere a bunăstării individuale, nu avem nici un standard obiectiv la care să facem referire. În acest caz, dorința individuală subiectivă este factorul decisiv. Preferința cuiva pentru apă, lapte sau vin nu depinde de efectele psihologice ale acestor băuturi, ci de evaluarea individuală a efectelor pe care le produc. Dacă un individ preferă să bea vin și nu apă, nu pot spune că se comportă irațional. Cel mult, pot spune că în locul său eu nu aș face așa. Dar urmărirea fericirii este problema sa și nu a mea.”, în Ludwig von Mises, *Socialism* (London: Cape, Thirty Bedford Square, 1951), p. 448.

¹³ În acest sens, Hayek, spunea: „...tendențele către echilibru există. Aceasta nu poate însemna altceva, decât, că în anumite condiții, cunoașterea și intențiile diferiților membrii ai societății devin tot mai congruente, sau altfel spus, în termeni mai puțin generali și mai puțin exacti, dar mai concreți, expectațiile cetățenilor și, în particular, ale antreprenorilor devin din ce în ce mai corecte. În această formă, aserțiunea că există tendința spre echilibru este clar una empirică, ceea ce înseamnă, că este o aserțiune despre ceea ce se întâmplă, în lumea reală, care, cel puțin în principiu, ar trebui să fie verificabilă”, Friedrich A. Hayek, *Individualism and Economic Order* (London: Routledge and Kegan Paul, 1952), p. 45.

¹⁴ Ludwig von Mises, *Human Action* (New Haven: Yale University, 1963), p. 355.

drepturi naturale pe care le-ar avea indivizii și care ar putea fi doar protejate de instituțiile capitaliste.”¹⁵ Dar, dacă este îndoielnic că existența ordinii politice poate fi dedusă în întregime din premise apriorice, este cu atât mai puțin probabil ca ordinea politică și sistemul legal (condiții necesare pentru existența și funcționarea sistemului de piață) să poată fi deduse din același tip de premise. Acest lucru devine cu atât mai clar dacă vom radiografia imaginea acțiunii individuale în legătură cu standardele morale, cu moralitatea, așa cum o sugerează Ludwig von Mises.

Mises nu pare a propune un concept prea articulat al „omului politic” (al omului ca „animal politic”), însă ceea ce se poate distinge este o imagine apropiată de cea a lui Hobbes, o viziune a indivizilor luptându-se fără încetare pentru noi scopuri. Pentru Mises „egoismul este legea fundamentală a societății”¹⁶ și astfel, „de îndată ce dorințele individuale sunt satisfăcute apar altele noi”¹⁷; însă individul „egoist” al lui Mises aparține societății capitaliste ale cărei „principii de bază sunt auto-determinarea și auto-responsabilizarea fiecărui individ.”¹⁸ În virtutea anti-behaviorismului filosofului austriac, omul este un agent autonom, iar autonomia este, în întregime, definită în termenii ecuației dorință-satisfacție, sursele acestor dorințe rămânând imateriale. Plecând de la această concepție, se coagulează una dintre principalele obiecții ale lui Ludwig von Mises la adresa socialismului, anume că, presupune o reformă utopică a caracterului uman, în timp ce natura umană este constantă: „Socialismul nu-și poate atinge scopul, deoarece o economie socialistă nu poate calcula valoarea. Chiar și îngerii, dacă ar fi înzestrați doar cu rațiune umană, nu ar putea forma o comunitate socialistă.”¹⁹ Imposibilitatea comunității socialiste viabile, și a socialismului în general, decurge din faptul că „socialiștii doresc să hrănească și să ofere adăpost umanității, doresc să-i acopere goliciunea. În schimb indivizii preferă să mănânce, să trăiască, să se îmbrace și, în general, să caute fericirea cum crede fiecare de cuviință.”²⁰

De asemenea, concepția despre om implică și concepția despre societate, despre societatea liberală care este definită ca fiind „acțiunea comună și cooperarea în care fiecare participant vede succesele celorlalți ca pe mijloace pentru propriile sale succese.”²¹ Astfel, echilibrul este atins, după cum am

¹⁵ Barry, *On classical liberalism*, p. 63.

¹⁶ Mises, *Socialism*, p. 402.

¹⁷ Ludwig von Mises, *The Anticapitalistic Mentality* (South Holland: Libertarian Press, 1972), p. 4.

¹⁸ Mises, *Socialism*, p. 446.

¹⁹ *Ibidem*, p. 451.

²⁰ *Ibidem*, p. 449.

²¹ Mises, *Human Action*, p. 169.

spus, prin însăși implicațiile acțiunii sociale individuale. Însă, fără a descrie în amănunt cum este posibilă cooperarea, așa cum au făcut adepții *mâinii invizibile* sau cei care au optat pentru explicația adaptării individului la un set de reguli, este foarte dificil să acceptăm cum altceva decât un artificiu ar putea fi sursa ordinii. Este adevărat că Mises „vorbește frecvent despre *mâna invizibilă* sau despre *degetul lui Dumnezeu* al lui Bastiat pentru a numi procesele pieței, dar coordonarea acțiunilor catalizatoare presupune un set de reguli care să garanteze un anumit grad de predictibilitate. Însă, despre originea acestor reguli, Mises nu spune nimic.”²² Principala consecință a unei asemenea concepții asupra omului este o viziune total subiectivă asupra eticii. Acțiunea umană este subordonată valorilor, iar acestea, în întregul lor (de la valoarea bunurilor pe piață până la principiile morale), sunt fundamentate de alegerea umană. Mises neagă faptul că „natura” poate oferi un standard absolut pentru valoare (valori) și prin aceasta respinge orice etică obiectivă a legilor naturale: „Cea mai amară dintre toate deziluziile este ideea că «natura» i-a dăruit fiecăruia dintre noi anumite drepturi.”²³ Mai mult, apriorismul etic devine sursă a totalitarismului, deoarece „ideile etice despre datorie și conștiință nu cer altceva decât supunere oarbă. Etica apriorică, cu a sa validitate necondiționată a normelor, judecă orice relație mundană din exterior și transpune aceste relații în propria sa materie de interpretare, fără a ține cont de consecințe, oricare ar fi acestea. «Fiat Justitia, pereat mundus» este mottoul său, iar aceasta nu înseamnă altceva decât «scopul scuză mijloacele»”²⁴. Ar fi o inconsistență a teoriei acțiunii umane (libere) propusă de Mises să presupunem că valorile pot fi și altfel decât arbitrare; totuși, Mises nu obiectează împotriva „limbajului” care susține legea naturală, pentru care există o anumită regularitate în lume, identificată sub forma legilor economice apriorice: acestea sunt practic singurele limitări posibile ale valorilor individuale (subiective). Astfel, Ludwig von Mises nu susține constant faptul că subiectivitatea incorrigibilă a judecății etice este echivalentă cu incapacitatea rațiunii umane de a distinge între obiective morale rivale, ci, deși nu neapărat în manieră sistematică, argumentează că moralitatea este funcțional relaționată (în sens utilitarist) cu supraviețuirea societății. Implicit, aceasta înseamnă că „moralitatea obiectivă” este posibilă sub forma regulilor morale care garantează stabilitatea. În lucrarea *Human Action*, filosoful austriac spunea că

²² Barry, *On classical liberalism*, p. 63.

²³ Mises, *The Anticapitalistic Mentality*, p. 80.

²⁴ Mises, *Socialism*, p. 397.

„nu există bine și rău în afara societății”, iar „standardul ultim al justiției este prezervarea co-operării sociale.”²⁵

Moralitatea cooperării sociale, deși din punct de vedere ontologic nu poate fi considerată ca având un statut superior eticii individuale, permite realizarea scopurilor individuale; în afara acestor norme individul nu mai poate fi liber: individul „trebuie să accepte societatea deoarece viața socială îl ajută să-și îndeplinească propriile dorințe. Dacă o va nega, individul nu va fi capabil decât să extragă avantaje tranzitorii; distrugând corpul social, pe termen lung, se va distruge pe el.”²⁶ Prin urmare, în limbaj neo-hobbesian, spunea Mises că „orice păstrează (garantează) ordinea socială este moral.”²⁷ Dar, acest orice nu este oare contradictoriu cu filosofia liberală? Nu va putea fi și un altfel de a spune, scopul scuză mijloacele? Cum poate fi construită ordinea socială pe o moralitate atât de nesigur fundamentată?

Din perspectiva economiei politice înțelegem ca o știință *wertfrei*, liberalismul este aplicat economiei și devine un fel de „*tehnologie*, un set de prescripții, logic necesare, pentru a putea duce la îndeplinire scopurile subiective.”²⁸ Dar, pentru a putea susține credo-ul liberal, filosoful și economistul austriac, pleacă de la premisa că aceste scopuri sunt împărtășite de majoritatea indivizilor, că „există o cvasiunanimitate printre indivizi cu privire la alegerea scopurilor ultime.”²⁹ Aceasta este strategia celor care apără ordinea pieței liberale, atât de pe poziții apriorice, cât și empirice, a celor care susțin că economia politică liberală este o disciplină al cărei adevăr poate fi statuat independent de valorile morale.

Scopurile universal acceptate de această tradiție liberală sunt libertatea și prosperitatea, iar unicele mijloace pentru îndeplinirea acestora nu pot fi decât piața și structurile politice asociate acesteia. Însă, principala obiecție care se ridică la adresa acestui punct de vedere este că nu există niciun argument ontologic care să ierarhizeze scopurile astfel încât să poată fi considerate unanim acceptate. Este mult mai plauzibil să acceptăm că indivizii împărtășesc, în mod normal, o multitudine de scopuri mutual incompatibile, iar principala atribuție a autorităților politice este aceea de a oferi o clasificare în funcție de importanța și de gradul de acceptare a acestor scopuri. O astfel de observație este consistentă cu subiectivismul etic a lui Mises, atât din punct de vedere

²⁵ Mises, *The Anticapitalistic Mentality*, p. 720.

²⁶ Mises, *Socialism*, p. 397.

²⁷ Ludwig von Mises, *Liberalism* (Kansas: Sheed Andrews&McMeel, 1962), p. 34.

²⁸ Barry, *On classical liberalism*, p. 68.

²⁹ Mises, *Liberalism*, p. 50.

al valorii ultime a scopurilor, cât și din cel al valorii intrinseci a acestora (în ultimă instanță această valoare este arbitrară).

Desigur, abordarea spațiului socialului din perspectiva conceptului *wertfrei*, implică accentuarea rolului procesului de cunoaștere (sub forma învățării, a autoperfecționării) astfel încât actorii să fie capabili să-și corecteze erorile, ca urmare a dobândirii unei cunoașteri superioare. Însă, există o caracteristică a vieții sociale care o face diferită de înțelegerea lui Mises asupra acțiunii raționale: așa numita *dilemă a prizonierilor*, înțelegând prin aceasta că există în societățile moderne (contemporane) situații în care „acțiunea rațională” a lui Mises se autodistruge, se auto-înfrânge (aceste situații sunt cele puternic penetrate de măsuri protecționiste). De exemplu, este în interesul rațional al producătorului să profite de avantajele oferite de stat (subsidiu, protecție legislativă oferită structurilor monopoliste etc.), chiar dacă acest lucru este în dezavantajul tuturor, inclusiv al său personal, în condițiile în care aceste practici sunt generalizate. Chiar dacă membrii unei astfel de corporații, a unui astfel de grup sunt conștienți de implicațiile negative ale unei atare relații mijloace-scopuri, este totuși puțin probabil, din punctul de vedere al acțiunii raționale, ca ei să abandoneze această strategie din moment ce nu pot fi siguri că și ceilalți participanți la jocul economic vor avea un comportament cooperativ. Pentru a evita această situație, Ludwig von Mises va sublinia incompatibilitatea dintre privilegiile de grup și ordinea liberală, ajungând chiar foarte aproape de a-și abandona propriul punct de vedere.

Astfel, în *Liberalism* va spune că „moralitatea constă în acel set de cerințe necesare pentru existența socială, care trebuie îndeplinite de către fiecare membru al societății.”³⁰ Dar sacrificarea avantajelor individuale poate fi făcută doar dacă acest sacrificiu conduce, pe termen lung, la avantaje pentru toți membrii comunității. Aceasta deoarece, consecvent propriei sale meta-etici, Mises consideră absurd sacrificiul de dragul sacrificiului. În schimb, pe termen scurt, renunțarea la avantajele temporare este, astfel, un act de auto-sacrificiu, deoarece nu poate fi întrevăzut un avantaj personal. Mai mult chiar, aplicând criteriul acțiunii raționale, este foarte posibil că nimeni nu va acționa pe termen lung în interesul tuturor, chiar dacă pot fi identificate interesele generale.

Așadar, modalitatea (etica) pe care Ludwig von Mises încearcă să fundamenteze proiectul său liberal este mai curând un „utilitarism nesistematic. Deliberat, Mises evită utilitarismul colectivist pentru care plăcerea este măsurabilă, cuantificabilă, iar compararea interpersonală a utilității face imposibilă ierarhizarea și compararea scopurilor colective; de asemenea,

³⁰ Ibidem, p. 33.

utilitarismul său nu este nici unul rațional, o astfel de perspectivă fiind specifică mai curând pentru utilitarismul lui J. Bentham, decât pentru utilitarismul conservator al lui Smith sau Hume.”³¹ Din concepția lui Mises asupra eticii rezultă că prezervarea ordinii sociale este în întregime o problemă de eficiență, iar scopul asigurării acesteia are prioritate absolută. Astfel, în *Liberalism* susține că „dacă abolirea proprietății private este în interesul public, atunci liberalii o vor susține”³², iar în lucrarea *Socialism* argumentează că singura obiecție coerent intelectuală la adresa sclaviei este faptul că aceasta nu poate asigura îndeplinirea scopurilor umane: „Proprietatea privată asupra mijloacelor de producție este singura condiție necesară pentru dezvoltarea diviziunii muncii. Înrobirea muncitorului nu a fost necesară pentru a o crea.”³³ În acest mod, ceea ce încearcă Mises să arate este că „această concepție *privată* asupra moralității proprietății private și libertății individuale nu are niciun fel de semnificație cognitivă și că, singură, utilitatea oferă *testul public* pentru moralitatea și acțiunile instituțiilor. Însă, din păcate, și *utilitarismul* lui Mises este el însuși structurat ca un sistem moral privat, care din punctul său non-cognitivist de vedere nu poate avea pretenții de superioritate intelectuală asupra celorlalte sisteme de etică. Nu există nici un argument în virtutea căruia indivizii ar trebui să aleagă prosperitatea inculcată de sistemul de piață drept unicul scop al vieții sociale.”³⁴

Chiar dacă nu a reușit în întregime, Ludwig von Mises, a încercat să construiască o metafizică comprehensivă a liberalismului, să ofere premisele pentru construirea unui sistem liberal solid. Însă este dincolo de orice îndoială că Mises a avut o contribuție remarcabilă la evoluția doctrinară a liberalismului împingând implicațiile (uneori fără o susținere solidă) ale premiselor liberale până la extrema libertariană (dar nu anarhistă); astăzi, datorită acestui lucru economiștii Școlii Austriece sunt mai curând cunoscuți ca figuri marcante ale filosofiei politice.

Teorie economică și regândirea raționalismului

Respingând conceptul echilibrului general ca matrice pentru analiza economică, Friedrich A. Hayek propune înțelegerea echilibrului și a ordinii ca rezultat al coordonării planurilor individuale, care depinde esențial de informația (cunoașterea) pe care indivizii o dețin. Hayek abandonează asumția conform căreia punctul de plecare al analizei trebuie să fie echilibrul

³¹ Barry, *On classical liberalism*, p. 67.

³² Mises, *Liberalism*, p. 11.

³³ Barry, *On classical liberalism*, p. 67.

³⁴ *Ibidem*, pp. 67-68.

general și propune necesitatea preeminenței studierii acțiunilor individuale și a distribuției cunoașterii în societate. În acest sens Andrew Gamble spunea: „Realizarea ordinii și echilibrului trebuie să fie scopul final al analizei și nu punctul său de plecare. Procedura corectă constă în înțelegerea mecanismelor instituționale prin care se realizează și se menține co-ordonarea.”³⁵ Tocmai în momentul în care această abordare micro-economică nu mai era în centrul preocupărilor economiștilor, datorită cercetării macro-economice încurajată de lucrarea lui Keynes – *General Theory of Employment, Interest and Money*, Hayek propune un studiu al implicațiilor criticilor anti-raționaliste asupra constructivismului în științele sociale și, de asemenea, regândirea de pe aceste poziții a argumentelor pentru o societate liberală. Prin urmare, proiectul său intelectual trebuie analizat atât ca o critică ideologică a socialismului, dar, în același timp, și ca o contribuție extrem de importantă la înțelegerea naturii societății umane.

Anti-raționalismul propus de Hayek nu este nici pe departe un tip special de iraționalism, ci, dimpotrivă, tocmai acest anti-raționalism permite interpretare sa kantiană. Mai mult decât atât, Brian L. Crowley dezvoltă o exegeză extremă asupra operei lui Hayek, subliniind că teoria politică a acestuia este caracterizată de repudierea oricărui standard utilitarist, considerându-l un „liberal deontologic kantian.”³⁶ Crowley susține existența regulilor (normelor) justiției care arbitrează între concepțiile individuale opuse, diferite, despre viață, fără de care orice astfel de concepție nu ar fi validă: „Pentru a trăi împreună în lume și în societate sunt necesare anumite structuri instituționale care permit îndeplinirea sarcinilor comune, precum și soluționarea disputelor. [...] Apelul la bine, care ar putea constitui fundamentul pentru aceste instituții sociale și pentru practicile care le fac operative, este exclus din moment ce binele este pur subiectiv și, astfel, nu există nicio posibilitate de a reconcilia viziunile diferiților indivizi. [...] Un concept asupra justiției devine crucial datorită omniprezentei posibilități ca drepturi diferite să intre în coliziune sau, altfel spus, pentru a decide între ceea ce anumiți indivizi sau anumite instituții consideră că este drept în anumite situații. [...] Pentru liberalii deontologici noțiunea de justiție ia forma individului rațional, eliberat de orice considerații contingente, care reflectează asupra modului în care, în circumstanțe particulare, trebuie aplicat dreptul, făcând apel doar la componentele universale, raționale și non-particulare ale sale. Idealul constă în a descoperi principiile justiției, dreptății, cu care vor fi de acord toți indivizii raționali, în măsura în care devin capabili

³⁵ Andrew Gamble, *Hayek. The Iron Cage of Liberty* (Cambridge: Polity Press, 2004), p. 22.

³⁶ Brian Lee Crowley, *The Self, the Individual and the Community* (Oxford: Clarendon Press, 1987).

să-și depășească poziția contingentă din lumea reală.”³⁷ Această perspectivă a deontologiei liberale pare a fi utilizată de Hayek atunci când, în *Constituția Libertății*, consideră că libertatea definită de regulile bune guvernări „trebuie să fie acceptată ca valoare în sine, ca un principiu care trebuie respectat fără a ține cont, dacă, prin aplicarea sa, în situații particulare, consecințele vor fi benefice.”³⁸ Pentru a concludiona, Crowley consideră că liberalismul deontologic în care se încadrează Hayek este unul kantian aprioric, în sensul în care „Kant își bazează respectul absolut pentru demnitatea individuală pe faptul că toți oamenii (indivizii) au potențialul de a fi autonomi și, prin urmare, de a acționa în concordanță cu legea morală apriorică.”³⁹

John Gray, la rândul său, oferă o lectură kantiană a lui Friedrich A. Hayek, o lectură din perspectiva căreia este valorizată concepția evoluționistă a filosofului și economistului austriac. Aceasta înseamnă, folosind cuvintele lui Gray că: „Întreaga operă a lui Hayek – dar mai ales epistemologia, psihologia, etica și teoria dreptului – este construită pe o abordare kantiană distinctă. În aspectele sale fundamentale, gândirea lui Hayek este kantiană prin aceea că neagă capacitatea noastră de a cunoaște lucrurile așa cum sunt, de a cunoaște lumea așa cum este.”⁴⁰ De aceea, terminația pragmatică a cunoașterii oferă și premisa fundamentală a libertății pentru că adevărul nu va putea fi nicicând o realitate *per se* posibil de identificat și cunoscut obiectiv și, mai mult, de a fi proiectat asupra spațiului socialului de cei care și-l aproprie; o atare posibilitate ar deschide calea către diverse sisteme totalitare construite chiar pe invocarea necesității implementării unui plan dinainte cunoscut. Aceasta nu înseamnă altceva decât că, într-o manieră asemănătoare celei susținute de Kant, pentru Hayek, sarcina filosofiei nu este de a construi un sistem metafizic, care să reflecte „aspirația filosofiei occidentale, de a dezvolta o metafizică speculativă care încearcă să justifice sau să reformeze gândirea umană,”⁴¹ ci de a descoperi și analiza limitele rațiunii umane.

Prin urmare, anti-raționalismul lui Hayek constă în chiar acest tip specific de raționalism – raționalismul reflexiv, opus celui constructivist. Hayek nu neagă necesitatea rațiunii, ci neagă tradiția esențialismului aristotelic, neagă faptul că scopul investigației științifice ar trebui să fie descoperirea valorilor și principiilor ultime. Din perspectiva abordării reflexive, știința trebuie să dezvolte un set coerent de principii și categorii, descoperite și ordonate în

³⁷ Crowley, *The Self*, pp. 16-18.

³⁸ Friedrich A. Hayek, *Constitution of Liberty* (London: Routledge and Kegan Paul, 1960), p. 68.

³⁹ Crowley, *The Self*, p. 21

⁴⁰ John Gray, *Hayek on Liberty* (Oxford: Basil Blackwell, 1984), pp. 4-5.

⁴¹ Gray, *Hayek on Liberty*, p. 5.

manieră deductivă, care să fie în conformitate cu datele experienței pe care încearcă să le ordoneze: „Știința tinde în mod necesar către o stare ultimă, în care toată cunoașterea este cuprinsă în definițiile obiectelor pe care le studiază; o stare în care toate raționamentele (judecățile) adevărate despre aceste obiecte sunt prin urmare analitice sau tautologice și nu pot fi contrazise de experiență. Observația că niciun obiect nu se comportă așa cum ar trebui nu poate însemna altceva decât că nu este un obiect despre care s-a crezut că este. Prin dispariția tuturor datelor senzoriale din sistem, legile sau teoriile nu vor mai exista decât prin definițiile obiectelor cărora li se aplică și din acest motiv nu pot fi niciodată considerate false.”⁴² Hayek, consideră John Gray, este kantian atunci când „repudiază credința comună empiriștilor și pozitivistilor, conform căreia ne este disponibil un set de impresii senzoriale elementare, independent de gândirea (rațiunea) conceptuală care poate servi drept fundație pentru casa cunoașterii umane.”⁴³ Aceasta nu înseamnă însă că Hayek se situează pe o poziție strict, absolut raționalistă negând în totalitate datele disponibile prin experiența empirică. Raționalismul hayekian, la fel ca și empirismul gândirii sale, trebuie percepute ca două instrumente, ca două mijloace absolut necesare pentru fundamentarea teoriei ordinii spontane. Astfel, în *Sensory Order* autorul austriac spunea că „punctul nostru de vedere nu constituie o poziție partizană în disputa dintre «nativiști» și «empiriști»”; mai mult chiar, Hayek continuă subliniind că „această dispută pare a implica întrebarea dacă ordinea calităților senzoriale poate fi înțeleasă ca fiind formată prin combinarea experienței individuale cu cea a rasei sau dacă trebuie privită ca fiind ceva surprinzător și inexplicabil, existând independent de efectele pe care mediul le exercită asupra dezvoltării, evoluției organismului. În acest al doilea sens teza noastră aparține poziției empiriste.”⁴⁴

Ceea ce susține concepția evoluționistă a filosofului austriac este, în ultimă instanță, un set de dualități, un set de pluralități, dintre care cea mai importantă este cea dintre raționalismul evoluționist și raționalismul constructivist.⁴⁵ Practic, acest binom din care termenul specific pentru Hayek este cel al raționalismului evoluționist va fi decisiv pentru întreaga sa filosofie și economie, oferind suport gnoseologic distincțiilor dintre ordinea spontană și organizare, catalaxie (catallaxy) și economie, individualism (liberalism) și socialism, libertate și coerciție. Din perspectiva unei astfel de dualități, raționalismul evoluționist privește înțelegerea modului în care s-a dezvoltat

⁴² Friedrich A. Hayek, *Sensory Order* (London: Routledge and Kegan Paul, 1952), p. 37.

⁴³ Gray, *Hayek on Liberty*, p. 6.

⁴⁴ Hayek, *Sensory Order*, p. 42.

⁴⁵ Gamble, *Hayek. The Iron Cage*, p. 31.

și a evoluat civilizația și care sunt principiile „ascunse” ale acesteia. Un raționalist evoluționist, precum un conservator, trebuie să susțină modificarea unor reguli doar în măsura în care acest lucru este acceptabil, iar schimbarea trebuie să fie mereu una care se realizează în manieră incrementală și experimentală. În opoziție, un raționalist constructivist nu va avea niciodată astfel de inhibiții: mizând pe omnipotența rațiunii va fi oricând pregătit să distrugă instituțiile și practicile existente și să le înlocuiască cu altele complet noi. Sursa acestei „mândrii” a omnipotenței rațiunii este identificată de Hayek încă din perioada de început a modernității, în concepțiile lui Bacon și Descartes. În aceste două ipostaze ale filosofiei își are originea „tradiția gândirii care devine izvorul erorilor intelectuale care urmărește lumea modernă și care amenință supraviețuirea civilizației acesteia.”⁴⁶

Pentru constructiviști devine o certitudine că lumea, societatea umană, poate fi coordonată și remodelată de rațiunea umană în conformitate cu criteriile raționale. Refuzul unei asemenea posibilități explică de ce Hayek respinge ideea de libertate a raționalismului cartezian și a Revoluției Franceze, considerând așa cum spunea Andrew Gamble că „niciunul dintre cei care aprobă Revoluția Franceză nu este un adevărat liberal.”⁴⁷ Adevărații liberali trebuie să subscrie la o cu totul altă concepție asupra libertății, o concepție mai curând de sorginte britanică (printre cei mai importanți „liberali adevărați” putem aminti pe Mandville, Hume, Smith, Ferguson, Burke, Montesquieu sau B. Constant, Tocqueville sau Lord Acton), în centrul căreia este plasată failibilitatea rațiunii umane sau, în cuvintele lui Hayek, „chiar dacă libertatea nu este o stare naturală, ci un artefact al civilizației, ea nu apare dintr-o construcție intenționată (design). Instituțiile libertății, ca orice altceva a creat libertatea, nu au fost stabilite pentru că indivizii au întrevăzut beneficiile pe care acestea le aduc. Dar, odată ce aceste avantaje au fost recunoscute, oamenii au început să perfecționeze și să extindă domnia libertății și pentru acest scop, să încerce să afle cum funcționează societatea liberă. Această dezvoltare a teoriei libertății s-a produs cu precădere în secolul XVIII și a început în două țări, Anglia și Franța. Prima dintre acestea știa libertatea; a doua nu.”⁴⁸ Ceea ce individualizează această concepție, este tocmai neîncrederea în puterea rațiunii umane, recunoașterea ignoranței umane atât asupra socialului, cât și asupra naturalului, și, prin urmare, evidențierea consecințelor neașteptate și neintenționate ale acțiunii sociale.

⁴⁶ Ibidem, p. 32.

⁴⁷ Ibidem, p. 33.

⁴⁸ Hayek, *Constitution of Liberty*, p. 54.

În acest context, al failibilității rațiunii, libertatea nu poate fi înțeleasă decât în strânsă legătură cu instituțiile, cu obiceiurile, cu normele general acceptate, cu tradiția în general, iar „cei care cred că toate instituțiile utile, folositoare sunt creații sau invenții deliberate și care nu pot concepe nimic util pentru scopurile umane care să nu fi fost conștient creat sunt cu necesitate inamici ai libertății. Pentru ei libertatea înseamnă haos. Pentru tradiția empirică evoluționistă, pe de altă parte, valoarea libertății constă în primul rând în oportunitatea pe care o reprezintă aceasta pentru apariția și evoluția «fără model rațional», iar funcționarea societății libere se bazează cu precădere pe existența unor astfel de instituții liber apărute. [...] Poate părea paradoxal, dar este probabil adevărat, că o societate liberă de succes, în mare măsură, va fi o societate bazată pe tradiții.”⁴⁹ Nu este foarte dificil să identificăm în acest raționament al lui Hayek, tradiția liberală (conservatoare) britanică, cu precădere viziunea lui Edmund Burke asupra societății. Astfel, aranjamentele sociale existente trebuie privite ca înmagazinând cunoașterea (social – politică – filosofică) tuturor generațiilor anterioare și prin aceasta nu există niciun motiv pentru a fi distruse sau reconstruite din temelie. Instituțiile nu sunt ca pentru constructiviști, creații *ex nihilo*, bazate doar pe aranjamente raționale, ci ele reflectă experiența acumulată de-a lungul generațiilor care nu este accesibilă niciunui individ sau grup singular: „Nici Locke, nici Hume, nici Smith, nici Burke nu ar fi putut argumenta vreodată așa cum a făcut-o Bentham, spunând că «orice lege este un rău pentru că orice lege este o infracțiune împotriva libertății». [...] Ei știu mai bine decât mulți dintre criticii lor ulterioari că nu există niciun fel de magie, ci doar evoluția «instituțiilor bine construite», unde «regulile și principiile intereselor divergente și a avantajelor de compromis» vor fi reconciliate, că doar aceste instituții pot canaliza cu succes eforturile individuale către scopuri sociale benefice.”⁵⁰

Hayek observă că liberalismul, ca proiect intelectual și politic, a fost cel mai adesea asociat cu principiile raționalismului constructivist (concretizate sub forma ostilității față de obiceiuri, trecut, tradiție), cu principiile schimbării radicale, eludându-se astfel moștenirea școlii liberale britanice. Pentru a putea recupera această tradiție conservatoare în planul liberalismului, Hayek „va face distincția dintre «adevăratul individualism» și «falsul individualism».”⁵¹ Astfel, în timp ce „falșii liberali” mizează totul pe rolul rațiunii în construcția social-politică, „adevărații liberali”, cel mai adesea catalogați „reacționari și conservatori”, propun o înțelegere instituțională și evoluționistă a dezvoltării

⁴⁹ Ibidem, p. 61.

⁵⁰ Ibidem, p. 60.

⁵¹ Gamble, *Hayek. The Iron Cage*, p. 34.

societății umane moderne, fundamentată pe o abordare profund sceptică asupra întinderii și puterii rațiunii și acțiunii umane. Așadar, atitudinea față de rațiunea și cunoașterea umană devine pentru Hayek criteriu pentru această taxonomie, fără însă a absolutiza „puritatea” liberalismului englez. Astfel, alături de Hume și Smith sau Burke, trebuie să subliniem influența intelectuală exercitată în spațiul englez de Bentham sau Mill, influență care după părerea lui Friedrich A. Hayek, a ocultat adevărata diferență dintre școala liberală franceză și cea engleză. Mai mult chiar, părerea lui Hayek despre Mill este expres și radical exprimată în *The Fatal Conceit. The Errors of Socialism*, atunci când spune că John Stuart Mill este responsabil de a fi „orientat către socialism mai mulți intelectuali decât oricine altcineva: fabianismul a fost la începuturile sale, în mod esențial, format dintr-un grup al discipolilor săi.”⁵² Un punct de vedere asemănător fusese exprimat și de Ludwig von Mises pentru care „fără un studiu amănunțit al lui Mill este imposibil să înțelegem evenimentele ultimelor două generații. Mill este unul dintre marii avocați ai socialismului. Toate argumentele care pot fi avansate în sprijinul socialismului au fost elaborate cu mare grijă de către el. În comparație cu Mill oricare dintre ceilalți scriitori socialiști – chiar Marx, Engels sau Lassalle – par lipsiți de importanță.”⁵³

Însă, din nou, trebuie subliniat faptul că filosoful austriac, prin respingerea dogmei raționaliste, nu se plasează pe poziția iraționalismului, sau, altfel spus, „antiraționalismul nu trebuie confundat cu iraționalismul sau cu apelul la vreo formă de misticism.”⁵⁴ Dimpotrivă, spune Hayek, „rațiunea este, fără îndoială, cea mai prețioasă posesie umană. Argumentul nostru încearcă să arate doar că nu este atotputernică și că această credință că poate deveni propriul său stăpân și că poate controla propria sa dezvoltare, poate chiar să o distrugă.”⁵⁵ De aceea nu trebuie să abdicăm de la a sublinia importanța rațiunii, ci trebuie doar „să examinăm rațional spațiul pe care trebuie să-l coordoneze (conducă) rațiunea”⁵⁶, sau așa cum considera David Hume, „să înlăturăm pretențiile rațiunii prin chiar utilizarea rațiunii.”

Practic pentru a înțelege filosofia și economia lui Hayek trebuie în primul rând să înțelegem epistemologia sa. În acest sens Norman P. Barry

⁵² Friedrich A. Hayek, *The Fatal Conceit. The Errors of Socialism* (London: Routledge, 1988), p. 149.

⁵³ Ludwig von Mises, *Liberalism in the Classical Tradition* (Irvington-on-Hudson, N.Y.: Foundation for Economic Education, 1927, 1985), p. 195.

⁵⁴ Hayek, *Constitution of Liberty*, p. 69.

⁵⁵ Ibidem, p. 69.

⁵⁶ Ibidem, p. 69.

spunea că „filosofia socială a lui Hayek este o teorie a cunoașterii”,⁵⁷ teorie care plasează în centrul său ignoranța umană. Acest demers este practic singurul capabil să ofere înțelegerea conceptului fundamental al operei lui Hayek, înțelegerea conceptului de ordine spontană sau pentru a folosi cuvintele filosofului austriac – „nu ar fi nicio exagerare să spunem că teoria socială începe cu – și are obiect doar pentru că – descoperirea faptului că există structuri ordonate care sunt produsul acțiunii umane, dar care nu sunt rezultatul design-ului (construcției umane raționale și intenționate) uman.”⁵⁸ Or, spune Hayek, tocmai ordinea acestor pattern-uri ne determină să le interpretăm greșit, din perspectiva „obișnuinței antropomorfe a gândirii”⁵⁹, ca fiind rezultatul intenției (design) umane; altfel spus, ordinea spontană este urmarea consecințelor neintenționate ale acțiunii umane: „Deși a fost un timp când oamenii credeau că până și limbajul sau morala au fost «inventate» de niște genii din trecut, toată lumea recunoaște astăzi că acestea sunt produsul unui proces evolutiv ale cărui rezultate nu le poate întrezări sau construi nimeni. Dar, în alte domenii, oamenii sunt mult mai suspicioși în a accepta că ordinea pattern-urilor interacțiunii umane nu este deliberat construită de cineva; mai ales, în sfera economică, puțini au înțeles că Adam Smith, prin expresia «mână invizibilă», voia să descrie, în limbajul timpului său, felul în care individul «promovează un scop care nu era în intențiile sale».”⁶⁰ Din nou, faptul că nu există o ordine care să poată fi concepută în afara acțiunii umane și ale cărei rezultate sunt imposibil de previzionat în întregime îi oferă lui Hayek un argument extrem de solid împotriva oricăror structuri care să centralizeze mecanismul decizional și astfel, să diminueze libertatea individuală. Imposibilitatea previzionării depline a ceea ce urmează să se întâmple face posibilă o serie de obiective care nu pot fi stabilite dinainte, iar mâna invizibilă (ordinea spontană) devine modalitatea prin care se ordonează orice comunitate umană liberă (ignorantă).

Una dintre trăsăturile importante ale gândirii lui Friedrich A. Hayek este reprezentată de viziunea maniheistă asupra lumii; astfel, tot ceea ce este gândit în termeni pozitivi își găsește contraponderea: ordine spontană – ordine rațională (made/design order), raționalism evoluționist – raționalism constructivist, individualism – colectivism, liberalism – totalitarism, pe

⁵⁷ Norman P. Barry, *Hayek's Social and Economic Philosophy* (London: MacMillan Press, 1979), p. 9.

⁵⁸ Friedrich A. Hayek, *Law Legislation and Liberty, Rules and Order* (vol.I) (Chicago: The University of Chicago Press, 1973), p. 37.

⁵⁹ Hayek, *Rules and Order*, pp. 26-29.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 37.

fondul „luptei titanice dintre forțele capitalismului și cele ale socialismului.”⁶¹ Conform acestei viziuni binare asupra lumii, ordinea există fie ca *taxis*, fie sub forma *kosmos*-ului: *kosmos*-ul este ordinea naturală, firească sau ordinea spontană (nu este creată conștient), pe când *taxis* este ordinea rațional construită, ordinea detectabilă la nivelul diverselor organizații. Aceasta în condițiile în care în *Rule, Legislation and Liberty*, Hayek definește ordinea ca fiind „o stare de lucruri în care o multitudine de elemente de diferite tipuri sunt astfel relaționate unele cu altele încât putem învăța (înțelege), din datele despre o parte spațială sau temporală a întregului, să ne formăm expectații corecte cu privire la restul întregului, sau măcar expectații care au mari șanse să se dovedească corecte.”⁶²

În lumea reală, Hayek identifică ordinea spontană (*kosmos*-ul) ipostaziată sub forma unor instituții precum „morală, religia și dreptul, limbajul, banii și piața”⁶³ pe când ordinea creată (*taxis*-ul), „ordinea artificială”⁶⁴ capătă forma instituțiilor sociale de tipul „familie, fermă, uzină, firmă, corporație sau diverse asociații, precum și forma tuturor instituțiilor publice, inclusiv guvernul.”⁶⁵ Trebuie subliniat faptul că filosoful și economistul austriac nu neagă *taxis*-ul ca formă de autoritate, ci neagă tendințele de a impune acest tip de ordine întregii societăți, neagă „încercarea de a transforma societatea într-o organizație autoritară;”⁶⁶ astfel, *taxis*-ul, la rândul său, trebuie încadrat în „societate” înțeleasă ca „ordine spontană supremă”⁶⁷, dar nu trebuie să se transforme în „societate”. Ceea ce distinge, în primul rând, aceste două forme de ordine este faptul că „ordinea creată” apare ca urmare a unui consens colectiv și implică, pentru a putea fi menținută, un centru de comandă, pe când emergența ordinii spontane nu este produsul unei acțiuni intenționate, concertate și, în consecință, ea se auto-coordonează. Așadar, Hayek este mai curând interesat de procesualitatea producerii ordinii spontane, decât de conținutul acesteia, din moment ce ea deja există (aplicând grila epistemologică, interesul se îndreaptă spre înțelegerea felului în care este posibilă cunoașterea, spre procesualitatea ordinii, și nu spre obiectul de cunoscut – ordinea). Teza sa centrală se materializează în intenția de a descoperi traseul dezvoltării ordinii spontane, de „a explica cum este posibilă (cum se ajunge la) o ordine supremă a activității economice, ordine care utilizează o cantitate imensă de cunoaștere,

⁶¹ David Miller, „The Fatalistic Conceit”, *Critical Review*, 3, 2 (1989): p. 312.

⁶² Hayek, *Rules and Order*, p. 36.

⁶³ Ibidem, p. 10.

⁶⁴ Ibidem, p. 37.

⁶⁵ Ibidem, p. 46.

⁶⁶ Gamble, *Hayek. The Iron Cage*, p. 37.

⁶⁷ Hayek, *Rules and Order*, p. 47.

care nu este concentrată în intelectul nimănui și care există doar sub forma cunoașterii dispartate a mii sau milioane de indivizi.”⁶⁸ Cu alte cuvinte, „cum poate funcționa o societate de piață, având în vedere că schimbul și cooperarea nu sunt co-ordonate de o autoritate centrală, ci se desfășoară în ceea ce pare a fi o anarhie economică ?”⁶⁹ Răspunsul la o astfel de întrebare trebuie căutat, spune Hayek, în „înțelegerea adecvată a relațiilor dintre regulile abstracte pe care le urmează individul în acțiunile sale și ordinea abstractă supremă care apare ca urmare a răspunsurilor individuale, în limitele impuse acestuia de regulile abstracte, la situațiile, circumstanțele concrete, particulare pe care le întâmpină.”⁷⁰

Prin urmare, mecanismul ordinii spontane se susține pe două componente majore: observarea anumitor reguli de comportament și, de asemenea, modificarea (ajustarea) comportamentului individual la diversele situații concrete. Sau, după cum tot Hayek spunea, „formarea ordinii spontane este rezultatul faptului că indivizii urmează anumite reguli ca răspuns la situațiile imediate ale mediului”⁷¹ sau „răspunsurile individuale la anumite situații sau circumstanțe concrete vor constitui o ordine supremă numai dacă indivizii vor asculta și vor urma astfel de legi care produc ordine. Chiar și o similitudine extrem de limitată a comportamentului lor poate fi suficientă, dacă regulile pe care le urmează au capacitatea de a produce ordine.”⁷² Ceea ce trebuie evidențiat este că regulile care contribuie la formarea ordinii spontane nu își au originea la nivelul construcției raționale umane, ci apar spontan într-un proces de evoluție culturală.

Această distincție dintre ordine (ordini) spontană(e) și organizații (dintre *kosmos* și *taxis*) îi oferă lui Hayek criteriul în baza căruia să realizeze o clasificare a socialului; iar principalele aspecte ale acestei taxonomii, conform lui Roland Kley⁷³, sunt următoarele:

1. Ordinea spontană (ordinile spontane) și organizațiile diferă în modul în care se structurează ordinea; după cum am spus în primul caz este vorba de auto coordonare, pe când în cel de al doilea caz de coordonarea unei autorități centrale (organizația implică design).

2. Cele două categorii de ordini sociale se sprijină pe medii de coordonare diferite. Co-ordonarea care conduce la constituirea ordinii spontane implică

⁶⁸ Friedrich A. Hayek, *Studies in Philosophy, Politics and Economics* (Chicago: The University of Chicago Press, , 1967), p. 92.

⁶⁹ Roland Kley, *Hayek's Social and Political Thought* (Oxford: Clarendon Press, 1994), p. 28.

⁷⁰ Hayek, *Studies in Philosophy*, p. 92.

⁷¹ Hayek, *Rules and Order*, p. 43.

⁷² Ibidem, p. 44.

⁷³ Kley, *Hayek's Social*, pp. 29-31.

reguli (indivizii își co-ordonează activitățile urmând anumite reguli ca răspuns la situațiile imediate ale mediului). Ordinea apare ca urmare a observării acestor reguli și a ajustării acestora la fiecare situație individuală. Așadar, pentru a fi funcțională auto-coordonarea trebuie să existe un set de reguli acceptate ale indivizilor. Pe de altă parte, structura socială de coordonare a diviziunii muncii într-o organizație este una de forma relațiilor ierarhice – comenzile determină, în detaliu, activitatea fiecărui membru.

3. Ordinea spontană oferă cadrul general pentru atingerea simultană a mai multor obiective individuale diferite, sau cum afirma Hayek, „existența sa (a ordinii spontane) poate fi extrem de importantă pentru îndeplinirea cu succes a unei varietăți de scopuri diferite.” Pe de altă parte, o organizație este un instrument colectiv implementat pentru îndeplinirea unor scopuri precise, fixate în prealabil. Astfel, în cazul ordinii spontane au prevalență legile negative, cele care delimitează o sferă a acțiunii individuale legitime, pe când în cazul organizațiilor, cele care asigură co-ordonarea sunt comenzile care precizează cu strictețe activitățile individuale care trebuie îndeplinite pentru realizarea scopului colectiv.

4. Cele două categorii de ordine diferă și în ceea ce privește gradul lor de complexitate: „în timp ce organizațiile sunt ordini create «exogen» (sunt produsul design-ului, a agenților externi) ordinea spontană este «endogenă» și se auto-generează.”⁷⁴ Astfel, din moment ce sunt create, organizațiile sunt relativ simple, cuprinzând doar elemente comprehensibile uman; în schimb, ordinea spontană poate atinge orice grad de complexitate, din moment ce nu depinde de limitările raționalității umane. Altfel spus, ordinele spontane sunt „ordini foarte complexe, grupând mai multe aspecte particulare decât ar putea înțelege și manipula intelectul uman”⁷⁵, în timp ce organizațiile sunt „limitate la grade de complexitate care pot fi gestionate de creatorul lor.”⁷⁶ De aceea, individul, indivizii în general, au doar un control limitat asupra ordinii spontane, putând doar marginal să intervină în legile care contribuie la formarea acesteia.

5. Un ultim aspect care trebuie avut în vedere vizează faptul că doar ordinea spontană ridică probleme explicative originale și, prin urmare, implică necesitatea teoriei sociale. Complexitatea și natura fluctuantă a acestei ordini, consideră Hayek, pare a oculta faptul că există un principiu ordonator al ei și că ordinea spontană se fundamentează pe un tip special de co-ordonare. Această ordine „nu ne apare în manieră empirică ci, ea trebuie descoperită

⁷⁴ Christina Petsoulas, *Hayek's Liberalism and its Origins* (London: Routledge, 2001), p. 13.

⁷⁵ Hayek, *Rules and Order*, p. 38.

⁷⁶ Ibidem, p. 38.

de intelectul nostru. Nu putem înțelege sau pricepe intuitiv această ordine a acțiunilor importante, ci doar suntem capabili să o reconstituim mental prin descoperirea relațiilor care există între diversele ei elemente.”⁷⁷ Organizațiile, în schimb, nu ridică asemenea probleme, deoarece, în acest caz, co-ordonarea activităților poate fi explicată prin analizarea intențiilor celor care au stabilit-o.

Constituirea antinomică a celor două tipuri de structurare a spațiului social – *kosmos* și *taxis* – lasă deschisă investigarea modului în care poate fi argumentată posibilitatea existenței unei „ordini spontane” de o asemenea complexitate sau, altfel spus, îi oferă lui Hayek pretextul pentru a argumenta justificarea existenței acesteia. Poate cel mai important pilon de susținere a teoriei ordinii spontane este așa-numitul argument epistemologic. Astfel, trebuie reiterată ideea că ordinea spontană poate atinge un asemenea grad de complexitate, încât intelectul uman nu-l poate cuprinde (înțelege și explica); societatea – și prin aceasta Hayek se referă la societatea modernă de piață – este o ordine spontană a cărei complexitate depășește cu mult capacitățile mentale umane. De aceea „individul poate spera, cel mult, să descopere legile generale de care depinde formarea ordinii sociale”⁷⁸, iar prin detectarea acestor reguli, va putea înțelege caracterul general al acesteia, dar nu va putea niciodată să cunoască detaliile concrete ale „operațiilor” sale. Premisa de la care trebuie să plece investigarea spațiului socialului este, prin urmare, ignoranța umană (limitele intelectului uman) sau, pentru a folosi cuvintele lui Hayek, „maxima socratică, conform căreia recunoașterea ignoranței umane este începutul înțelepciunii, are implicații profunde pentru înțelegerea societății.”⁷⁹ Din această perspectivă devine evident că ordinea spontană contrastează flagrant cu raționalismul constructivist (cu cartezianismul) pentru care instituțiile sociale și societatea în întregul său sunt produse ale deliberării raționale și nu consecințe neintenționate ale acțiunii umane. Raționalismul constructivist se fundamentează practic pe două asumții eronate: în primul rând consideră cunoașterea ca fiind în întregime concentrată la nivelul intelectului uman, iar în al doilea rând că „toate instituțiile sociale sunt și trebuie să fie produsul creației deliberate.”⁸⁰ Respingerea, de către Hayek, a raționalismului cartezian, nu înseamnă altceva decât respingerea transpoziției antropomorfe a categoriilor mentale în planul proceselor sociale, aceasta deoarece: „Erorile raționalismului constructivist sunt intim legate de dualismul cartezian, care implică existența unei substanțe mentale independente, în afara cosmosului

⁷⁷ Ibidem, p. 38.

⁷⁸ Petsoulas, *Hayek's Liberalism*, p. 15.

⁷⁹ Hayek, *Constitution of Liberty*, p. 22.

⁸⁰ Hayek, *Rules and Order*, p. 5.

natural, și care permite individului, înzestrat cu o asemenea rațiune încă de la început, să construiască instituțiile sociale și culturale printre care trăiește. [...] Concepția unei astfel de rațiuni care construiește instituțiile necesare vieții este contrară tuturor cunoștințelor despre evoluția umană.”⁸¹ Prin urmare, cunoașterea existentă în interiorul oricărei societăți va fi fragmentată și dispersată la nivelul tuturor membrilor săi, fiind o absurditate epistemologică centralizarea sa (fie la nivel strict individual, fie la nivelul unei instituții).

Ordinea socială (spontană) este singura care poate diminua incertitudinile și poate crea premisele îndeplinirii scopurilor individuale, deoarece „putem produce condițiile necesare formării ordinii sociale, dar nu putem aranja modul în care elementele acesteia se ordonează.”⁸² Doar dacă indivizii au condițiile necesare pentru a-și utiliza cunoștințele pentru urmarea și îndeplinirea propriilor obiective într-un cadru reglementat, o astfel de ordine devine posibilă. Ea este singura care favorizează și promovează libertatea, deoarece atingerea scopurilor personale nu trebuie să implice coerciția exercitată asupra celorlalți. Încercarea de raționalizare a acestei ordini este o imposibilitate, deoarece pentru aceasta ar trebui eliminată experiența cumulativă preluată de la generațiile anterioare sub forma obiceiurilor, credințelor morale sau a aptitudinilor și limbajului. Înțelegerea realistă și evoluționistă a societății este posibilă, după părerea lui Hayek, doar în momentul în care individul își acceptă limitele intelectuale, doar în momentul în care își acceptă ignoranța. Cei care nu înțeleg (raționaliștii constructiviști) ignoranța constituentă a naturii umane sunt victimele deziluziei sinoptice, care decurge din credința că există cunoștințe absolut sigure, care decurge din „ficțiunea că există fapte cunoscute în absolut de intelect și că este posibil ca pe baza acestor cunoștințe să poată fi construită o ordine socială dezirabilă.”⁸³

Așadar, argumentul epistemologic în favoarea ordinii spontane se sprijină pe două premise centrale. În primul rând, pe observația factuală conform căreia cunoașterea este dispersată la nivelul tuturor membrilor unei societăți și, prin aceasta, devine imposibil de centralizat. În al doilea rând, rațiunea umană este produsul evoluției (culturale) a unei societăți, ceea ce implică faptul că nici regulile sociale și nici instituțiile nu pot fi creații umane. În acord cu prima premisă, Hayek susține că ordinea spontană a pieței este superioară oricărei ordini create de o autoritate centrală economică, întrucât „cunoașterea utilizată este cea a tuturor membrilor, iar scopurile pe care le

⁸¹ Ibidem, p. 17.

⁸² Hayek, *Constitution of Liberty*, p. 161.

⁸³ Hayek, *Rules and Order*, p. 14.

servește sunt scopurile acestora, în întreaga lor varietate și contrarierate.”⁸⁴ Spre deosebire de această ordine spontană, ordinea creată a unei economii planificate se susține doar pe cunoașterea specifică autorității centrale, în timp ce acțiunile membrilor săi sunt guvernate de ierarhia scopurilor propuse de aceasta. Astfel, în acord cu cea de-a doua premisă, Hayek crede că, din moment ce cunoașterea economică nu poate fi centralizată, nici societatea nu va putea fi organizată cu succes, în acord cu regulile ordinii create, în acord cu regulile organizațiilor.

În loc de concluzii: False argumente în favoarea intervenției statului

Momentele de disfuncție sau momentele care marchează transformările tectonice ale unor constructe asumate ca singurele capabile să ofere stabilitate, sunt momente care nasc diverse formule milenariste precum *sfârșitul istoriei* (Fukuyama) sau *sfârșitul capitalismului* (Nicolas Sarkozy). Această ultimă formă de eșec își are originea într-un insucces profund al pieței care provine din de-reglementarea excesivă. Prin urmare, soluția, în totală contradicție cu ceea ce susținea Susan Strange respectiv, *retragerea statului din economie*⁸⁵, este reprezentată de revenirea statului în economie. Aceasta nu înseamnă altceva decât că, reglementarea poate reface echilibrul inițial, iar statul sau/și organizațiile interguvernamentale sunt structurile monopoliste în ceea ce privește reglementarea. Prin urmare, intervenția statului este soluția pentru a evita gravele disfuncții generate de piață, ca o urmare firească a faptului că „orice guvern sau partid politic la putere este predispus să considere dificultățile cu care se confruntă drept excepționale și să conchidă că mijloacele necesare combaterii lor devin justificabile.”⁸⁶

Crizele internaționale ale ultimilor ani care s-au succedat și chiar suprapus au deschis o dublă perspectivă analitică: fie se va diminua necesitatea reformelor structurale și, pe cale de consecință, va fi afectat potențialul de creștere economică sau, dimpotrivă, criza se va constitui într-o oportunitate pentru a întreprinde acțiuni politice de anvergură. Aspectul economic este profund legat de unul mult mai complex, de ordin politic, centrat pe legitimitatea puterii politice și, pe cale de consecință, pe principiile democrației liberale. În acest context riscul important rezidă în asumarea faptului că piața

⁸⁴ Friedrich A. Hayek, *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas* (London: Routledge, 1978), p. 183.

⁸⁵ Susan Strange, *Retragerea statului. Difuziunea puterii în economia mondială* (București: Trei, 2002).

⁸⁶ Ludwig von Mises, *Intervenționismul – o analiză economică* (Iași: Ed. Universității Al. I. Cuza, 2011), p. 62.

liberă, capitalismul și democrația liberală au eșuat ca formule de maximizare a profitului și a libertății individuale.

Într-un context internațional caracterizat de grave probleme economice și strategice, dezbaterile cu privire la cauzele și remediile unei astfel de situații sunt mai mult decât necesare. Doar că majoritatea acestora, fără a încerca să se transforme în explicații reale și, plecând de aici, să ofere fundamentul pentru construirea unor soluții viabile, se constituie în descrieri ale eșecului unui sistem – cel capitalist. Această abordare nihilistă a realității economice, sociale și politice nu reușește să ofere o imagine reală a relației dintre stat și economie: premisele se transformă în concluzii fără ca demonstrația să-și mai găsească utilitatea. Astfel, se argumentează mult prea des că „dacă piața eșuează și acest eșec este cauza crizei internaționale atunci, piața eșuează și acest eșec este cauza crizei internaționale”. Sau, pentru a părăsi această tautologie se consideră că dacă sursa disfuncțiilor urmează din retragerea statului din economie, salvarea nu poate veni decât din revenirea statului în economie. Această soluție extrem de periculoasă și aparent extrem de atractivă este adoptată deoarece prea puțin sunt dispuși să accepte evidența conform căreia „buna funcționare, dezvoltarea armonioasă și progresul constant al economiei sunt perturbate continuu de boom-urile artificiale și depresiunile care le urmează nu reprezintă o caracteristică intrinsecă a economiei de piață. Acestea constituie, mai degrabă, consecința inevitabilă a intervențiilor repetate și destinate a pune în aplicare o politică a banilor ieftini prin intermediul expansiunii creditului.”⁸⁷ Dar, omnipotența statului, care decurge din suveranitatea sa și pe care se construiește omnisciența sa, transformă mult prea facil Leviathan-ul într-o instanță care poate soluționa orice problemă, fără ca cineva să-l poată identifica drept sursă a eșecului tocmai pentru că este omnipotent și omniscient (caracteristici care elimină posibilitatea incidentei erorii). De pe această poziție, un stat maximal (implicat în majoritatea activităților care erau cândva apanajul relației stabilite între cerere și ofertă) este necesar să fie construit și susținut, iar argumentele în favoarea acestui punct de vedere pot fi grupate în următoarele categorii: economică, socială și ideologică.

Din perspectivă economică, statul maximal este necesar pentru a reechilibra o piață neperformantă, care pare să nu-și mai găsească stabilitatea: efectul de domino generat de colapsul sistemului financiar american se propagă asupra sistemului economico-financiar global devenind astfel (prin contagiune) cauză a maladii economiei mondiale. Dacă agenții economici nu mai sunt la fel de performanți, din cauze care nu țin nicidecum de decizii

⁸⁷ Mises, *Intervenționismul*, p. 73.

greșite sau de încercări repetate de a contrazice legile pieței, statul este cel care trebuie să compenseze această disfuncție temporară, iar dacă va reuși poate că va înlocui complet un sistem neperformant, cel al pieței libere. Statul paznic al economiei trebuie să contrabalanseze lipsa de performanță a pieței, fiind considerat un ortoped politico-economic pentru care vremea intervenției pare să fi venit.

O altă categorie de argumente pentru mai mult stat, cuprinde raționamente măcar la fel de valide precum cele economice, centrate în jurul ideii că efectul direct al unei economii în declin se traduce prin creșterea șomajului și, astfel, scăderea dramatică a nivelului de trai. De data aceasta, statul nu doar trebuie să se comporte ca cel mai mare agent economic, ci trebuie să aplice un excedent de protecție socială, astfel încât efectele negative ale excluderii de pe piața muncii să fie diminuate (dacă nu chiar eliminate). Criteriul intervenționismului statal este reprezentat de faptul că piața a sancționat o activitate economică și nu faptul că, în urma unor disfuncții reale, piața a eșuat. Dacă în primul argument statul era sanitarul mediului economic de data aceasta statul devine mijlocul soteriologic al condiției umane, căpătând prin aceasta profunde valențe etice. Statul nu trebuie să intervină doar din motive pecuniare, ci poate, chiar în primul rând, pentru că este singurul care poate reconstrui moral lumea marcată de excludere socială a capitalismului liberal.

Nu în ultimul rând, argumentele ideologice sau, într-o exprimare mai aseptică, argumentele politice sunt cele care legitimează intervenția statului. O atare categorie taxonomică transformă economia și modul în care aceasta se structurează într-o problemă care trebuie soluționată de partidele politice și capătă contur ca principală temă electorală. Eșecul economiei intră pe agenda de dezbatere politică și așa se transformă în problemă care primește soluții de cele mai multe ori (dacă nu mereu) subsumate imperativelor politice (electorale).

Fără a contura neapărat un contra-punct pentru argumentele mai sus menționate, o serie de observații trebuie evidențiate. Astfel, asumându-și un comportament monopolist statul va direcționa absolut arbitrar investițiile: în condițiile în care concurența este exclusă dintru început, piața va fi în imposibilitatea de a sancționa o serie de investiții ale statului. Mai mult, prioritizarea investițiilor va fi realizată după criterii care, doar contingent, vor genera performanță întrucât ele vor urma dintr-o decizie arbitrară și nu dintr-un mecanism obiectiv (cum este cel al ofertei care urmează să satisfacă cererea), iar aparentul lor succes decurge din faptul că intervenționismul este mereu analizat din perspectiva beneficiilor fără a evidenția costurile acțiunii guvernamentale; astfel, „când guvernul intervine pentru a face posibil un

proiect care nu înregistrează profituri, ci pierderi, atunci nu se vorbește public decât de nevoia ce trebuie satisfăcută prin intervenție; nu auzim nicio vorbă despre nevoile ce vor rămâne nesatisfăcute din cauza faptului că guvernul deturneză mijloacele de producție spre alte obiective.”⁸⁸ Așa se explică, spre exemplu, că cele mai multe dintre investițiile pe care statul le-a făcut au vizat domeniul bancar și nu cel al investitorilor mici și mijlocii care constituie nucleul oricărei economii.

De asemenea, investițiile de stat sunt investiții ale celor pe care urmează să-i protejeze (investiții publice) și, pe cale de consecință logică, sunt investiții care nu-și găsesc justificarea: ori, fiind grav afectați de criză, cei care fac astfel de investiții nu și le permit ori, dacă și le permit, atunci nu mai trebuie protejați. Așadar, investițiile statului sau subvențiile oferite de stat, chiar și companiilor private, nu doar că fac pe toată lumea să plătească ci dublează prețul plătit: cetățenii plătesc o dată în calitate de contribuabili și, a doua oară, din postura de consumatori pentru că suportă prețul mai ridicat decât îl stabilise piața pentru respectivul bun și, pe cale de consecință, își reduc consumul.⁸⁹ Pentru a maximiza acest comportament, „statul operează într-un vid legislativ” favorizat de faptul că nu există un contract clar între el și cetățenii săi: „nu este stipulat ce anume este deținut de către cine și, respectiv, ce anume trebuie protejat. Nu este clar ce serviciu anume trebuie să fie furnizat de către stat, ce se întâmplă dacă statul eșuează în sarcina sa, și nici care este prețul pe care clientul acestui serviciu trebuie să îl plătească.”⁹⁰

Din punct de vedere social și moral, statul trebuie să redeva demnitatea celor grav afectați de criză, doar că cea mai mare parte a cheltuielilor a fost direcționată spre sectorul bancar și nu spre protecția socială. Dar, dacă retorica ar fi măcar convergentă cu realitatea, atunci statul care urmează să se nască ar transforma statul bunăstării într-un echivalent al statului minimal. Protecția generată de un astfel de *Leviathan* (fără a se înțelege că o serie de mecanisme protecționiste nu sunt necesare ci, doar că statul nu le poate administra și implementa performant), ar șterge granița dintre performanța economică și eșec și pe cale de consecință ar diminua până la dispariție spiritul antreprenorial, care este principala sursă a fondurilor destinate protecției. În acest sens, Hans Hermann-Hoppe argumenta că „statul nu ne apără; mai degrabă, statul ne agresează și folosește proprietatea noastră confiscată pentru a se apăra pe sine.” Aceasta se întâmplă pentru că statul deține două trăsături fundamentale: deține

⁸⁸ Ibidem, p. 88.

⁸⁹ Ibidem, pp. 90-91.

⁹⁰ Hans-Herman Hoppe, „Despre impracticabilitatea unui stat mondial și despre eșecul democrațiilor de tip vestic”, disponibil la <http://mises.ro/954/>.

monopolul teritorial asupra sentințelor ultime și exercită monopolul teritorial al taxării. În baza acestora, departe de a se transforma într-o sursă a unor acțiuni morale, statul „va cauza și va provoca conflicte pentru a le soluționa în avantaj propriu”, devenind un „protector al legii care încalcă legea”. Pe de altă parte, statul va încerca invariabil „să își maximizeze cheltuielile de protecție și în același timp să își minimizeze producția efectivă de securitate” ceea ce îl transformă în „protector al proprietății care expropriează.”⁹¹

Politic, statul se suprapune până la contopire cu guvernul și cu oficialii guvernamentali care identifică, propun și pun în aplicare rețete pentru ieșirea din criză. Doar că, într-o primă fază, economia devine problemă de campanie electorală și prin aceasta, soluțiile propuse vor fi mereu eliptice – pentru o aparentă simplificare comprehensivă – sau, dimpotrivă, extrem de gonflante – pentru că nimeni nu se așteaptă ca o campanie electorală să fie perfect congruentă cu rezultatele obținute ulterior. Prin urmare, în ambele cazuri, soluțiile avansate vor fi măcar parțial disjuncte în raport cu realitatea pe care o vizează. Dacă este evident că într-o democrație nu există privilegiile personale, totuși „oficialii publici, dacă acționează într-o calitate oficială, sunt conduși și protejați de legea publică” fapt pentru care „privilegiile și discriminarea legală nu vor dispărea.”⁹² Această realitate face ca în faza următoare campaniei electorale, cei care vor oferi soluția cea mai bună (pentru ieșirea din criză) să devină conducători și, ca urmare, atât timp cât vor fi în funcție le va fi permis „să folosească țara în avantajul lor și al apropiaților lor.” Faptul că cel care este desemnat să aplice soluția deține uzufructul țării face ca „exploatarea acesteia să fie mai puțin calculată și efectuată cu puțină sau cu nicio atenție la valoarea de capital. Exploatarea devine orientată pe termen scurt și va fi promovat sistemic consumul de capital.”⁹³ Presupunând că acesta înclinație abuzivă a statului ar fi doar o caracteristică livrescă și că acest tip de soluții politice nu ar fi endemic nefuncționale, totuși, ele tot nu ar da rezultate pentru că ar contrazice caracteristica fundamentală a spațiului social-economic căruia i se aplică: aceea de a fi policentric și de a refuza planificarea centralizată; acțiunile statului maximal ar eșua pentru că statul însuși este incapabil să dețină o cunoaștere care să i le justifice, iar performanța vizată ar fi imposibil de realizat pentru că exclude din start tipul de cunoaștere (centralizată, planificatoare) invocat și practicat de stat.

Fără a se constitui într-o rețetă pentru multiplele crize pe care le traversăm, studiul de față și-a propus să reprezinte un pretext pentru a argumenta în

⁹¹ Ibidem.

⁹² Ibidem.

⁹³ Ibidem.

favoarea caracteristicilor și implicațiilor majore ale modelului liberal care limitează rolul și funcțiile statului în economie, înțeleasă în termenii propuși de Ludwig von Mises, anume de *acțiune umană* ale cărei limite sunt circumscrise de granițele *raționalității umane* așa cum au fost analizate de Friedrich von Hayek. Or, aceste implicații se pot transforma în parte integrantă a unei soluții pentru recalibrarea economiei și, implicit a societății contemporane pe principii specifice filosofiei statului minimal în care individul poate să-și salveze autonomia în raport cu orice formă de autoritarism.

Bibliografie:

- Barry, Norman P., *Hayek's Social and Economic Philosophy* (London: MacMillan Press, 1979).
- Barry, Norman P., *On classical liberalism and libertarianism* (London: Macmillan, 1986).
- Crowley, Brian Lee, *The Self, the Individual and the Community* (Oxford: Clarendon Press, 1987).
- Friedman, Milton, *Capitalism and Freedom* (Chicago & London: The University of Chicago Press, 1962).
- Fukuyama, Francis, *Sfârșitul istoriei și ultimul om* (București: Paidea, 1997).
- Gamble, Andrew, *Hayek. The Iron Cage of Liberty* (Cambridge: Polity Press, 2004).
- Gray, John, *Hayek on Liberty* (Oxford: Basil Blackwell, 1984).
- Harari, Yuval Noah, *Homo Deus. Scurtă istorie a viitorului* (Iași: Polirom, 2018).
- Hayek, Friedrich A., *Constitution of Liberty* (London: Routledge and Kegan Paul, 1960).
- Hayek, Friedrich A., *Individualism and Economic Order* (London: Routledge and Kegan Paul, 1952).
- Hayek, Friedrich A., *Law Legislation and Liberty, Rules and Order* (vol.I) (Chicago: The University of Chicago Press, 1973).
- Hayek, Friedrich A., *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas* (London: Routledge, 1978).
- Hayek, Friedrich A., *Sensory Order* (London: Routledge and Kegan Paul, 1952).
- Hayek, Friedrich A., *Studies in Philosophy, Politics and Economics* (Chicago: The University of Chicago Press, , 1967).

- Hayek, Friedrich A., *The Counter-Revolution of Science* (London: The Free Press of Glencoe, Collier – Macmillan Limited, 1995).
- Hayek, Friedrich A., *The Fatal Conceit. The Errors of Socialism* (London: Routledge, 1988).
- Hilton, Steve, *Mai uman. Crearea unei lumi în care oamenii se află pe primul loc* (București: Publica, 2016).
- Hoppe, Hans-Herman, „Despre impracticabilitatea unui stat mondial și despre eșecul democrațiilor de tip vestic”, disponibil la <http://mises.ro/954/>.
- Humes, James C., *Vorbele de duh ale lui Winston Churchill* (București: Humanitas, 2008).
- Kley, Roland, *Hayek's Social and Political Thought* (Oxford: Clarendon Press, 1994).
- Miller, David, „The Fatalistic Conceit”, *Critical Review*, 3, 2 (1989): 310-323.
- Mises, Ludwig von, *Epistemological Problems of Economics* (Princeton: D. von Nostrand, 1933).
- Mises, Ludwig von, *Human Action* (New Haven: Yale University, 1963).
- Mises, Ludwig von, *Intervenționismul – o analiză economică* (Iași: Ed. Universității Al. I. Cuza, 2011).
- Mises, Ludwig von, *Liberalism* (Kansas: Sheed Andrews&McMeel, 1962).
- Mises, Ludwig von, *Liberalism in the Classical Tradition* (Irvington-on-Hudson, N.Y.: Foundation for Economic Education, 1927, 1985).
- Mises, Ludwig von, *Socialism* (London: Cape, Thirty Bedford Square, 1951).
- Mises, Ludwig von, *The Anticapitalistic Mentality* (South Holland: Libertarian Press, 1972).
- Petsoulas, Christina, *Hayek's Liberalism and its Origins* (London: Routledge, 2001).
- Strange, Susan, *Retragerea statului. Difuziunea puterii în economia mondială* (București: Trei, 2002).

CONSILIUL COPIILOR, SOLUȚIA PENTRU REPREZENTAREA COPILOR LĂSAȚI ÎN GRIJA STATULUI

VIȘINEL COSTEL BALAN*

RĂZVAN BĂDĂU**

Abstract:

The national analysis on how DGASPCs (General Directorates of Social Assistance and Child Protection) facilitate the self-representation process of children under state care is an important and necessary endeavour in the context of child protection. In this regard, the attention given to the accurate representation of children within protective institutions is a key aspect in ensuring their harmonious development.

It is important for children's representation to be formalised, allowing for transparency and accessibility to all those who wish to be involved. Additionally, special attention must be given to developing independent living skills and preparing children for adulthood. This way, children can develop critical thinking abilities and express their opinions, enabling their involvement in decision-making processes.

Keywords: Children's Council, Voice of Abandoned Children, self-representation, representation structures

Résumé :

L'analyse nationale sur la manière dont les DGASPC (Directions Générales de l'Assistance Sociale et de la Protection de l'Enfance) facilitent le processus d'autoreprésentation des enfants pris en charge par l'État constitue une démarche importante et nécessaire dans le contexte de la protection de l'enfance. À cet égard, l'attention portée à une représentation correcte des enfants au sein des institutions d'accueil est un aspect clé pour assurer leur développement harmonieux.

Il est important que la représentation des enfants soit formalisée afin d'assurer la transparence et l'accessibilité à tous ceux qui souhaitent s'impliquer. De plus, une attention particulière doit être accordée à l'acquisition de compétences d'autonomie et à la préparation des enfants à la vie adulte. Ainsi, les enfants peuvent développer des compétences de pensée critique et d'expression de leurs opinions, afin d'être impliqués dans les processus décisionnels.

Mots-clés : Conseil des enfants, Voix des enfants abandonnés, autoreprésentation, structures de représentation

* Drd., Școala Națională de Studii Politice și Administrative București, e-mail: visinel.balan.drd@politice.ro;

** Drd., Universitatea din București, e-mail: razvan.badau@s.unibuc.ro;

În ultimul veac, adopția, reprezentarea și bunăstarea copiilor aflați în grija statului a suferit o metamorfoză majoră. Dacă în perioada Antichității, copiii abandonati erau înfiați doar pentru scopurile patrimoniale ale binefăcătorilor lor, adoptatori ce urmăreau să profite de competențele sau antecedentele minorilor, în ultimii 100 de ani s-a constatat o schimbare de paradigmă, deoarece dorințele adoptaților și ale adoptatorilor se întrepătrund, de cele mai multe ori, fiecare persoană primind în acest proces complex de la celălalt o parte din ceea ce îi lipsea.¹

Fie că vorbim despre o familie care a constatat că nu poate avea urmași biologici, fie că descoperim un mecanism în care un individ a decis că este momentul să își asume îngrijirea unui minor, chiar dacă nu formează un cuplu sau a trecut printr-un divorț, procesul de adopție este complet schimbat în mileniul trei, urmărindu-se interesul superior al copilului.

Conform informațiilor publice pe site-ul² Autorității Naționale pentru Protecția Drepturilor Copilului și Adopție (ANPDCA) se poate sublinia faptul că anual mii de copii sunt plasați în sistemul de protecție, iar doar o minoritate dintre aceștia reușesc să fie adoptați și, prin urmare, să părăsească statutul de tutelat al statului. Dintre copiii declarați ca fiind eligibili pentru adopție, un număr semnificativ caută natural să fie adoptați în primii ani ai vieții. Copiii se atașează atât de mult după câteva săptămâni petrecute în sistem, încât îngrijitorii, consilierii, psihologii, chiar și directorii de centru aud deseori expresia „mamă” sau „tată” în adresarea directă. În aceeași ordine de idei, întrebarea pe care o adresăm și la care încercăm să răspundem în acest articol este în strânsă legătură cu dreptul la reprezentare pe care îl au copiii sau tinerii ce rămân în sistem, care nu au șansa unei adopții naționale sau internaționale.

De aceea, ne propunem să aflăm care sunt resorturile tinerilor de a rămâne în sistem și de a căuta să fie reprezentați prin structuri oficiale în fața autorității, cum trec peste trauma celui de-al doilea abandon³ și cât de relevantă este educația pentru tinerii lăsați în grija statului.

Ipoteza de la care pornește lucrarea de față este că reprezentarea copiilor lăsați în grija statului poate fi direct proporțională cu modul în care evoluează Consiliul Copiilor creat pentru și de către minorii aflați cu măsura protecției speciale.

Ca urmare a răspunsului primit de la ANPDCA am aflat că până la sfârșitul anului trecut, la nivelul întregii țări, funcționau peste 1100 de servicii

¹ Lazăr Vlăsceanu, Cătălin Zamfir, *Dicționar de sociologie*, București: Editura Babel, 1998, p. 19.

² www.anpdca.ro

³ [*Acest al doilea abandon este resimțit mult mai grav, pentru că are loc la o vârstă la care este conștientizat, și are drept consecință o traumă care, de regulă, duce la eșec școlar și tulburări de comportament, ce îi conduc pe copii atât către psihiatrizare, cât și către școlarizare specială*], Copiii lui IROD, Raport moral asupra copiilor lăsați în grija statului, editura Humanitas, 2019, pag. 51;

rezidențiale destinate protecției și apărării copiilor. Considerăm că toți copiii din sistemul de îngrijire, fie că se află sau nu în centrele rezidențiale, au nevoie să fie implicați în luarea deciziilor care îi privesc, pentru a putea fi pregătiți pentru viața independentă ce îi așteaptă după ieșirea din îngrijire, la vârsta de 18 ani sau, mai târziu, la 26 de ani.

În altă ordine de idei, Erik Erikson, expertul în dezvoltare psihologică⁴, indică încă din secolul trecut faptul că perioadele pubertății și a adolescenței reprezintă etape vitale în formarea unui tânăr adult aflat în căutarea sensului vieții. De asemenea, „*presiunile puternice din partea părinților sau a societății pot determina dezorientarea și disperarea adolescentului; acestea au ca rezultat înstrăinarea fizică sau psihică de mediile normale, iar în cazurile extreme ale difuziunii rolului, tânărul poate adopta o identitate negativă. Spre deosebire de băieți, fetele se maturizează diferit în ceea ce privește identitatea, acestea manifestând tendința de amânare a dezvoltării identității până la găsirea partenerului de viață, care are un rol important în determinarea statutului lor.*”⁵.

De fiecare dată când un copil trecut de vârsta de 12 ani lăsat în grija statului observă cazuri de abuzuri, discriminare, rasism sau xenofobie în jurul său, de data aceasta din partea celor care au obligația de a-l proteja, perspectiva sa asupra lumii poate fi alterată, adoptând un comportament contrar normelor și regulilor existente. De aceea, integrarea și consultarea tinerilor reprezintă concepte fundamentale în dezvoltarea lor armonioasă. Consultarea și implicarea copiilor presupun formarea unor deprinderi de viață independentă și pregătirea pentru viața de adult. Chiar dacă în centre se organizează activități pentru formarea deprinderilor de viață independentă, copiii nu sunt implicați în procesul decizional, așadar nu își pot exprima opiniile, deși acest proces, în teorie, este construit special pentru ei. Cum pot beneficia copiii și tinerii de condiții mai bune în centre, adaptate nevoilor, dacă nu sunt consultați?

În același timp, Legea 272/2004 – privind protecția și promovarea drepturilor copilului, prevede obligativitatea de a permite copiilor să-și exprime punctul de vedere, ideile și opiniile, începând cu vârsta de zece ani și, cu unele excepții, chiar mai devreme. Mai mult decât atât, toate măsurile incluse în planul individual de protecție al fiecărui copil lăsat în grija statului ar trebui stabilite și prin consultarea copiilor, de la stabilirea meniului zilnic, cumpărarea hainelor, petrecerea timpului liber, la grija pentru sănătate și educație. Copiii trebuie să-și cunoască drepturile, trebuie încurajați să comunice cu cei care au grijă de ei, să sesizeze problemele și nevoile pe care le au și, în același timp, să primească sprijin din partea personalului care îi are în îngrijire.

⁴ Erik Erikson, <https://psychology.fas.harvard.edu/people/erik-erikson>.

⁵ Erick H. Erikson, *Childhood and Society*, 1977, editura Paladin Grafton Books;

Avem convingerea că modalitatea relevantă de prevenire a încălcării drepturilor copilului constă în facilitarea creării și accesării unor mecanisme adecvate și eficiente de formulare și soluționare a problemelor cu care se confruntă, cu ajutorul unor organisme independente de cele care se află la conducerea centrelor rezidențiale, direct sau indirect. Spre exemplu, un studiu publicat de Fondul Națiunilor Unite pentru Copii (UNICEF) România arată că „doi din trei copii din sistemul de protecție specială nu sunt consultați cu privire la opiniile și preferințele lor”⁶. În lumina situației actuale, necesitatea abordării cu maximă seriozitate a tuturor aspectelor asociate protejării intereselor copiilor plasați în îngrijire revine în sarcina angajaților responsabili cu îndeplinirea acestei misiuni, care au rolul să garanteze respectarea drepturilor acestora. Având în vedere că în 16 ani au fost efectuate doar 212 apeluri la „telefonul copilului” din centre rezidențiale⁷, reiese că adolescenții și copiii din centrele rezidențiale folosesc într-o mică măsură „telefonul copilului” pentru sesizarea abuzurilor sau a neajunsurilor pe care le au în centre, nu pentru că aceste situații limită nu ar exista, ci probabil pentru că nu au fost informați că beneficiază de acest instrument sau pentru că nu au încredere că discuția cu persoana de la capătul liniei rămâne privată și nu dăunează minorului.

În contextul protecției speciale și a accesului la servicii de asistență pentru copii, se remarcă introducerea telefonului copilului 119, care reprezintă un nou serviciu administrat de DGASPC-uri începând cu anul 2022. Cu toate acestea, trebuie menționat faptul că acest serviciu poate fi inaccesibil pentru tinerii aflați cu măsura protecției speciale din cauza perspectivelor complexe și dificultăților de natură emoțională și psihologică cu care se confruntă astfel de copii. Pe lângă faptul că pot întâmpina dificultăți emoționale și psihologice, în special în situațiile de abuz sau neglijare, există de asemenea riscul ca cei care răspund la apel să fie cei care i-au abuzat, motiv pentru care pot avea temeri în legătură cu utilizarea acestui serviciu. De aceea, accesarea acestui serviciu poate fi întâmpinată cu dificultăți, mai ales în cazul tinerilor care sunt instituționalizați în centre de plasament sau rezidențiale care le oferă un confort limitat și resurse limitate pentru a face față unor probleme grave. În acest sens, este necesară explorarea unor metode de îmbunătățire a serviciilor de protecție și de asistență pentru copii, precum și a modului în care se poate asigura o comunicare eficientă și sigură între copii și autoritățile competente, în special în cazuri de protecție specială. De asemenea, este important să se

⁶ Manuela Stănculescu, Vlad Grigoraș, Emil Teșliuc, Voichița Pop, *România: Copiii din sistemul de protecție a copilului*, București: Editura Alpha MDN, 2016, p. 43.

⁷ Vlad Alexandrescu, *Copiii lui Irod – Raport moral asupra copiilor lăsați în grija statului*, București: Editura Humanitas, 2019, p. 70.

ia în considerare nevoile și perspectiva copiilor atunci când se dezvoltă noi servicii și sisteme de protecție, astfel încât măsurile luate să răspundă eficient la problemele și nevoile acestora.

Pe de altă parte, Asociația Telefonul Copilului este o entitate privată care oferă servicii diferite, cum ar fi suport psihologic sau consiliere telefonică pentru problemele emoționale sau comportamentale ale copiilor și adolescenților. Această linie de telefon poate fi folosită de oricine, nu doar de copiii din centrele rezidențiale. Cu toate acestea, este important să se acorde mai multă atenție informării copiilor din centrele rezidențiale cu privire la existența „telefonului copilului” și cum poate fi utilizat pentru a-și face auzită vocea și a-și exprima problemele. Este important să se asigure minorilor că discuțiile lor sunt confidențiale, astfel încât să ofere o mai mare încredere în utilizarea acestei linii telefonice. În acest fel, s-ar putea observa o creștere a apelurilor la „telefonul copilului” din centrele rezidențiale, ceea ce ar putea duce la o îmbunătățire a situației copiilor și adolescenților din aceste centre.

În centrele de plasament și rezidențiale din România, sunt întâlnite situații care ating nivelul absurdului, unde copiii aflați în suferință nu beneficiază de îngrijire medicală, deși legea prevede accesul gratuit la astfel de intervenții. Minorii se află într-o stare de dependență reală față de personalul centrelor, chiar și după ce aceștia părăsesc centrul la vârsta de 18 ani sau 26 de ani și își încep viața în societate. În mod frecvent, angajații din domeniul asistenței sociale minimalizează cererile copiilor, mai ales cele exprimate verbal⁸. Cu toate acestea, atunci când sunt redactate pe hârtie, sub forma unei cereri obișnuite, cei responsabili au obligația de a examina această solicitare și de a o respinge sau de a o aproba, ținând cont de argumente.

În ultimii ani, realitatea cotidiană ne-a demonstrat, nu de puține ori, că sunt persoane care aleg, contrar bunelor moravuri și a legilor existente pe plan național și internațional, să acționeze într-un mod reprobabil când primesc solicitări scrise din partea copiilor, încălcând drepturile și libertățile prevăzute în Convenția ONU. Aceste imixtiuni ar trebui evidențiate, analizate și oprite numai deocârm. Copiii care primesc astfel de tratamente au două variante: să creeze o punte între drepturile pe care le au și legislația în vigoare, chiar și cu sprijinul unui consiliu creat special pentru a le ușura parcursul în timp ce au măsura protecției speciale sau să renunțe inerent la o parte din drepturile lor. Nu în ultimul rând, considerăm că lipsa accesului copiilor la informare adecvată referitoare la luarea deciziilor privind starea de sănătate fizică, psihică sau sexuală

⁸ Din declarațiile făcute de tinerii intervievați despre importanța unei structuri de reprezentare la nivelul centrelor de plasament și rezidențiale.

și asigurarea accesului la tratament adecvat, reprezintă încălcări flagrante ale principiilor și prevederilor internaționale în materie de drepturi ale copilului.

Considerăm că este absolut necesar ca acești copii și tineri să beneficieze de instruire și informații elementare privind drepturile pe care le au în centre și cele pe care le vor avea după ce părăsesc centrele. Acestea le vor permite să dobândească deprinderi de viață independentă. Imediat după ce părăsesc sistemul de protecție specială, aceștia vor trebui să încheie singuri un contract de muncă, un contract de închiriere, să-și plătească taxele, să călătorească independent, să cunoască ce este un oficiu pentru ocuparea forței de muncă, cum să beneficieze de servicii medicale, cum funcționează o administrație, de la una de bloc până la una de localitate. Cum pot să învețe copiii care sunt în grijă statului să facă acest lucru singuri, atâta timp cât nu li s-a explicat niciodată ce înseamnă o cerere sau o plângere privind denunțarea abuzului?

În ultimii ani, s-a observat o creștere a interesului față de abordarea academică în diferite domenii, inclusiv în ceea ce privește drepturile copilului. În acest sens, Convenția ONU cu privire la drepturile copilului este un instrument de bază care subliniază importanța exprimării libere a opiniei copiilor. Articolul 12 din Convenție specifică corelarea strânsă dintre dreptul la exprimarea liberă a opiniei și ascultarea acestor opinii în luarea deciziilor care îi privesc pe copii. Acest articol prevede că statele membre trebuie să asigure copiilor dreptul la liberă exprimare, astfel încât aceștia să poată exprima propriile opinii și să fie ascultați în toate problemele care îi afectează. Copiii au dreptul să fie consultați și să li se ia în considerare punctele de vedere în deciziile care îi privesc. De asemenea, copiii trebuie să aibă acces la informații și idei din diferite surse, inclusiv din mass-media. Statele membre trebuie să asigure protecția copiilor împotriva influențelor care ar putea amenința dreptul lor la libera exprimare. Mai mult decât atât, Comitetul pentru Drepturile Copilului evidențiază în punctul 97 dreptul copiilor de a-și exprima opinia în contextul îngrijirii alternative, prin intermediul unor mecanisme special create în acest sens⁹.

Unul dintre aceste mecanisme este reprezentat de un consiliu reprezentativ al copiilor, semnificativ pentru a se asigura dreptul lor fundamental la exprimarea opiniei și la luarea în considerare a acestora în elaborarea și punerea în aplicare a politicii și a regulilor instituției de îngrijire rezidențială. Așadar, un organism internațional, prevede *expressis verbis* înființarea acestui organism deliberativ care are rolul de a facilita parcursul copiilor în instituțiile rezidențiale în care se află. Prin intermediul unor mecanisme precum consiliile reprezentative ale copiilor, înființate în cadrul instituțiilor de îngrijire rezidențială, se poate

⁹ Manual de drept european privind drepturile copilului, https://echr.coe.int/Documents/Handbook_rights_child_ROM.pdf;

asigura o implicare efectivă a copiilor în procesul decizional care îi privește și o îmbunătățire a situației lor în astfel de instituții.

În plan regional, avem Recomandarea CM/Rec(2011) 12 a Comitetului de Miniștri al Consiliului Europei cu privire la drepturile copilului și serviciile sociale adaptate copiilor și familiei¹⁰, unde este subliniat inclusiv dreptul la participare prin cele trei forme ale sale: consultativă, colaborativă și condusă de copii. De asemenea, Consiliul Europei pune accentul pe informare, sprijin, ascultare și consimțământ când scoate în evidență serviciile sociale aflate la disponibilitatea minorilor.

În ceea ce privește legislația autohtonă, una dintre responsabilitățile permanente ale Autorității Naționale pentru Protecția Drepturilor Copilului și Adopției este „asigurarea condițiilor necesare respectării dreptului fundamental de participare a copiilor aflați cu măsura protecției speciale în centre rezidențiale în luarea deciziilor care-i privesc în mod direct”¹¹.

În urma solicitărilor făcute de Vișinel Balan, Vicepreședinte¹² al Autorității Naționale pentru Protecția Drepturilor Copilului și Adopție (ANPDCA), un număr de 32 din 47 de Direcții Generale pentru Asistență Socială și Protecția Copilului (DGASPC) din România au răspuns. Acestea au fost analizate pentru a evalua modul în care instituțiile de ocrotire a copiilor la nivel local promovează reprezentarea copiilor în diferite structuri de autoreprezentare. Scopul acestei analize a fost de a îmbunătăți mecanismele folosite de instituții pentru a asigura reprezentarea copiilor în mod corespunzător, și în acest sens au fost adresate două întrebări, după cum urmează:

- *Dacă există această structură, care este mecanismul de funcționare al acesteia și regularitatea întrunirilor, astfel încât copiii să fie informați despre posibilitatea implicării și intervenției lor active atât în ceea ce privește viața proprie, cât și în viața socială?*
- *Există la nivelul direcției pe care o reprezentați sau la nivelul centrelor rezidențiale pe care le coordonați o structură care să-i reprezinte și să-i implice pe copii în procesele și deciziile privind propria viață?*¹³

Dintre răspunsurile primite, 21 din cele 32 de direcții au confirmat că există o structură de reprezentare a copiilor din rândul acestora, prin care

¹⁰ Recomandarea CM/Rec(2011)12 a Comitetului de Miniștri către Statele Membre privind drepturile copiilor și serviciile sociale în beneficiul copiilor și al familiilor, <https://rm.coe.int/16806b7ee2>, p. 3.

¹¹ Ordinul de Ministru nr. 25/2019 privind aprobarea standardelor minime de calitate pentru serviciile sociale de tip rezidențial destinate copiilor din sistemul de protecție specială.

¹² Martie 2022 – martie 2023.

¹³ Conform circularei înaintată Direcțiilor din toată țara.

vocea lor este auzită. Pentru unele dintre cele 11 direcții care au infirmat existența unei structuri de reprezentare a copiilor din rândul celor aflați cu măsura protecției speciale în centrele rezidențiale, avem o serie de argumente, după cum urmează:

Specificăm că la nivelul fiecărei unități rezidențiale, beneficiarii au la dispoziție Registrul de sugestii și reclamații – DGASPC Sector 5;

Copiii și tinerii aflați sub măsura de protecție specială în centrele rezidențiale din subordinea DGASPC nu și-au exprimat intenția și nu au inițiat demersuri în vederea asocierii într-o structură formală care să-i reprezinte – DGASPC Dolj;

O astfel de structură n-ar face decât să creioneze un mediu neprielnic și rigid, care contravine vieții de familie – DGASPC Galați;

În perioada următoare vor fi realizate demersuri la nivelul structurilor rezidențiale în vederea informării copiilor cu privire la posibilitatea de a-și organiza un grup de reprezentare, care să fie consultat periodic sau ori de câte ori e nevoie pentru luarea deciziilor – DGASPC Giurgiu;

Personalul din centre informează și consiliază copiii cel puțin odată pe an cu privire la dreptul de a-și spune opinia – DGASPC Constanța.

Totodată, trebuie precizat că 15 Direcții Generale pentru Asistență Socială și Protecția Copilului nu au răspuns solicitării Autorității. În cazul acestora nu știm dacă există sau nu o structură ori un grup de inițiativă care să reprezinte vocea copiilor din rândul copiilor aflați cu măsura protecției speciale din centre rezidențiale, dar este foarte probabil că în fiecare județ în care DGASPC nu a răspuns, să nu existe un for fundamental pentru copiii aflați în grija statului.

Cu toate acestea, cele 21 de direcții care au confirmat existența unei structuri de reprezentare a copiilor, au precizat că mecanismul de funcționare constă în organizarea de întâlniri regulate între copii, personalul tehnic și asistenții sociali pentru a discuta problemele și nevoile acestora și pentru a găsi soluții împreună. De asemenea, au fost menționate alte forme de implicare a copiilor, cum ar fi voluntariatul în cadrul centrului, organizarea de evenimente culturale și sportive sau crearea unor grupuri de inițiativă prin care copiii își pot exprima ideile și propunerile lor privind viața lor în centrele rezidențiale.

Chiar dacă există o varietate de abordări și opinii cu privire la modul în care ar trebui să funcționeze o structură de reprezentare a copiilor, este încurajator faptul că multe direcții sunt preocupate de acest aspect și încearcă să implice copiii în deciziile care îi privesc. Este important să se promoveze

o cultură a participării active a copiilor, care să le recunoască dreptul de a fi ascultați și de a-și exprima liber opiniile și sugestiile.

În aceeași ordine de idei, înainte de adoptarea Ordinului nr. 25/2019 privind aprobarea standardelor minime de calitate pentru serviciile sociale de tip rezidențial destinate copiilor din sistemul de protecție specială, a existat Ordinul nr. 21/2004 pentru aprobarea standardelor minime obligatorii privind serviciile pentru protecția copilului de tip rezidențial, în vigoare de la 1 ianuarie 2005 până în 10 februarie 2019, ulterior fiind abrogat.

În cadrul Ordinului nr. 21/2004, standardul 8, a existat o prevedere clară cu privire la consultarea și participarea copiilor, precum și a familiei și altor persoane importante pentru copil și procedurile de realizare a acestor consultări (de exemplu, discuții individuale și de grup, Consiliul Copiilor, consemnarea în registrul de opinii și sugestii, protocoale de înțelegere). Acest Consiliu al Copiilor trebuia să fie operațional la nivel de serviciu rezidențial, la nivelul mai multor servicii rezidențiale sau la nivel județean ori local al sectoarelor municipiului București.

Din motivația celor de la DGASPC Bacău reiese că a existat acest Consiliul al Copiilor, însă după publicarea Ordinului 25/2019, care abrogă Ordinul 21/2004, această structură de reprezentare a copiilor din rândul copiilor este desființată. Din păcate, desființarea acestei structuri poate fi văzută ca un pas înapoi în asigurarea respectării drepturilor copiilor și a nevoilor lor. Este important ca autoritățile să iasă în întâmpinarea copiilor și să le acorde o mai mare voce în procesele decizionale care îi afectează.

În acest sens, pornind de la expunerea de mai sus, considerăm oportun să fie asigurate condițiile obligatorii pentru dezvoltarea unor structuri de reprezentare la nivelul fiecărui județ, pe lângă DGASPC, din rândul copiilor aflați cu măsura protecției speciale într-un centru rezidențial (modelul Consiliul Copiilor, Consiliul Elevilor), pentru garantarea respectării dreptului fundamental la participare a copilului.

Pentru a răspunde acestei nevoi reale, prin care copiii să se auto-reprezinte în relația cu instituția de protecție specială, ar trebui completat Ordinul nr. 25/2019 privind aprobarea standardelor minime de calitate pentru serviciile sociale de tip rezidențial destinate copiilor din sistemul de protecție specială, la Modulul VII, pentru a permite legiferarea consiliul copilului în conformitate cu recomandările Recomandarea CM/Rec(2011) 12 a Comitetului de Miniștri al Consiliului Europei cu privire la drepturile copilului și serviciile sociale adaptate copiilor și familiei. În acest sens, se poate completa secțiunea Drepturi și Etică (Standardele 1-3), obligativitatea desfășurării (înființării și dezvoltării) la nivelul fiecărui județ a unei structuri de auto-reprezentare pentru copiii

aflați cu măsura protecției speciale la nivelul județului, spre exemplu Consiliul Copiilor.

Așadar, ținem să subliniem relevanța creării unui cadru normativ aplicabil în care dreptul la reprezentare să devină un pilon fundamental în dezvoltarea unor copii care, după finalizarea învățământului obligatoriu, ajung în sistemul superior de educație sau pe piața muncii și au nevoie de competențe dobândite inclusiv în anii în care au avut măsura protecției speciale. Mai mult decât atât, considerăm că vicisitudinile întâmpinate în perioada în care se află în grija statului pot fi estompate sau diminuate prin aceste întâlniri periodice în care tinerii dezbat și se auto-reprezintă, într-un cadru formal, conform legislației în vigoare. Copiii au drepturi oficiale stipulate și asumate în peste 190 de țări de mai mult de trei decenii. Unele state au acționat numai decît, înțelegând rolul copilului și modul în care societatea poate fi dezvoltată cu ajutorul acestuia. Altele, având alte priorități, au ales ca drepturile copilului să fie trecute, deseori, la capitolul „și altele” sau amânate pentru „rectificările bugetare din toamnă”.

Dreptul la reprezentare nu necesită un efort financiar. Dimpotrivă, marea majoritate a acestor organisme ce vor fi înființate sau activate de facto, nu doar de jure, necesită un buget insignifiant, raportat la veniturile pe care le au instituțiile ce au obligația de a respecta și promova interesul superior al copilului. Statul român trebuie să realizeze un singur lucru pentru ca toți copiii lăsați în grija sa să nu mai treacă prin traumele prin care au trecut deja. Statul trebuie să respecte legislația internațională în vigoare, mai ales în ceea ce privește dreptul la reprezentare.

Consiliul Copiilor ar oferi o platformă sigură și adecvată pentru copiii din sistemul de protecție specială prin care să se exprime și să-și ofere perspectiva în deciziile care le afectează în mod direct. Copiii ar avea ocazia să se implice în procesul decizional și să fie consultați în ceea ce privește condițiile de cazare, activitățile și serviciile sociale oferite, precum și calitatea îngrijirii și supervizării. Auto-reprezentarea ar putea consolida încrederea și respectul între copii și lucrătorii din domeniul protecției speciale. Copiii ar deveni înțeleși și apreciați ca parteneri egali în procesul de luare a deciziilor și ar dobândi o mai mare autonomie și responsabilitate personală. În plus, lucrătorii ar dobândi un mai mare înțeles al nevoilor și preocupărilor copiilor și ar dezvolta metode mai eficiente de comunicare și sprijin. Auto-reprezentarea ar putea oferi copiilor o oportunitate unică de a-și dezvolta abilitățile de lider și a-și crește încrederea în propriile abilități. Ei ar învăța să lucreze în echipă, să își exprime ideile și să ia decizii în beneficiul general al tuturor copiilor din sistemul de protecție specială.

Este important de remarcat că au existat inițiative care au încurajat implicarea copiilor în structuri organizate, cu scopul de a-și afirma drepturile

și de a fi consultați și ascultați. Un exemplu în acest sens este DGASPC Călărași, Covasna, DGASPC Sector 6 s.a.

Scopul Consiliului Copiilor este de a asigura un spațiu de dezbatere unde copiii pot înainta probleme lor și împreună să caute soluții – DGASPC Călărași;

Copiii sunt reprezentați de structuri specifice, care în unele case au denumirea de Consiliul Copiilor – DGASPC Covasna;

Biroul Executiv a preluat atribuțiile de organizare a întâlnirilor și se oferă mereu sprijin Consiliului – DGASPC Sector 6.

În concluzie, introducerea unei structuri de auto-reprezentare pentru copiii aflați cu măsura protecției speciale la nivelul județului ar putea aduce multe beneficii atât pentru aceștia, cât și pentru lucrătorii din domeniu și, în general, pentru instituția de protecție specială. Prin urmare, această propunere ar trebui să fie luată în considerare și pusă în aplicare cât mai curând posibil.

Bibliografie:

- Alexandrescu V., (2019), Copiii lui Irod: Raport moral asupra copiilor lăsați în grija statului, București, Editura Humanitas;
- Dan A., Vișinel B, Virgil B, Ana Maria C., (2016), Eșecul Post-instituționalizare, Editura Hecate, București;
- Lazăr Vlăsceanu, Cătălin Zamfir, Dicționar de sociologie, București: Editura Babel, 1998, p. 19;
- Stănculescu M. S., Grigoraș V., Teșliuc E. și Pop V., (2016), România: Copiii din sistemul de protecție a copilului – 2014, Editura Alpha MDN, București;
- Convenția ONU, Comentată;
- Recomandarea CM/Rec(2011)12 a Comitetului de Miniștri către Statele Membre privind drepturile copiilor și serviciile sociale în beneficiul copiilor și al familiilor;
- Ordinul de Ministru nr. 25/2019 privind aprobarea standardelor minime de calitate pentru serviciile sociale de tip rezidențial destinate copiilor din sistemul de protecție specială;
- Teoria Dezvoltării Psihosociale (Erik Eirkson).

ȘANSE EGALE PENTRU PARTICIPARE DEMOCRATICĂ – ÎNVĂȚAREA PRIN PROIECTE

CRISTINA ȘTEFAN*

Abstract:

Education for human rights is achieved both through formal educational approaches and non-formal educational activities. Project-based learning is a valuable exercise in applying knowledge, skills, and attitudes acquired throughout years of schooling in different life contexts. The skills of participatory citizenship, specific to a democratic society, can be formed and developed in an integrated manner through educational projects.

Keywords: Participatory citizenship, democracy, discrimination, non-formal education, education for human rights, equal opportunities, biases

Résumé :

L'éducation aux droits de l'homme se réalise à la fois par les approches éducatives formelles et par les activités éducatives non formelles. L'apprentissage par les projets représente un exercice précieux pour appliquer les connaissances, les compétences et les attitudes acquises au cours des années d'école dans différents contextes de vie. Les compétences de citoyenneté participative, propres à une société démocratique, peuvent être formées et développées de manière intégrée grâce à des projets éducatifs.

Mots-clés : Citoyenneté participative, démocratie, discrimination, éducation non formelle, éducation aux droits de l'homme, égalité des chances, préjugés

Cu toții ne dorim să trăim în comunități dezvoltate, democratice, în care cetățenii dau dovadă de spirit civic, competențe sociale funcționale, cultură politică. În această direcție se înscrie efortul educativ-formativ pe care îl realizează sistemul național de învățământ, atât prin operaționalizarea curriculumului formale, cât și prin diferite tipuri de activități educative complementare. În cele ce urmează mă vor referi la un exemplu, relevant la nivelul *Cancelariei Naționale*, care ilustrează modul cum educația pentru drepturile omului se află la baza formării și dezvoltării cetățeniei democratice participative.

Șanse egale pentru participare democratică reprezintă titlul unui proiect regional dedicat elevilor, prin care se încurajează implicarea civică, volun-

* Dr., profesor, Colegiul Național *Spiru Haret*, București, e-mail: cristina.stefan@cnsnb.ro

tariatul și activitățile caritabile, realizat de către un grup de profesori și elevi de la Colegiul Național „Spiru Haret”, din București, împreună cu alte licee și școli gimnaziale din țară. Bucurându-se de un real succes, proiectul ajuns la ediția a patra este cuprins în *Calendarul activităților educative regionale și intrajudețene*, pentru anul școlar 2022-2023¹.

În structura acestuia sunt derulate activități educative în două secțiuni. Prima constă într-un proiect social sub titlul „*Implicarea înseamnă șansă*”, care vizează realizarea și aplicarea unui chestionar privind înțelegerea democrației și participarea civică a cetățenilor. Pornind de la răspunsurile elevilor sunt organizate ateliere de lucru și mese rotunde, unde au loc dezbateri, cu rolul de a facilita înțelegerea nuanțată a modului în care se aplică principiul egalității de șanse într-o societate democratică. În a doua secțiune, care ocazional implică creativitatea, elevii sunt motivați să se exprime într-o sesiune de postere, caligrame și fotografie cu tema „*Comunitatea mea democratică*”. Participarea elevilor în diferite forme de exprimare, mai aproape de rigoarea obiectivă din științe sau familiare subiectivității specifice din arte, favorizează nu doar dezvoltarea creativității, ci sprijină și cultivarea sensibilității culturale, creșterea stimei de sine, precum și stabilirea premiselor transferului acestora către celelalte discipline școlare și, bineînțeles, în viața obișnuită.

Premisele asumate ca temei formativ sunt de factură didactic-pedagogică, mai exact, unele menite să-i antreneze pe elevi într-un demers de învățare nonformală, complementar cu activitățile educative desfășurate în cadrul orelor la clasă, specifice unor discipline cum sunt: *educația socială*², *sociologia*, *filosofia*, *studiile sociale*, ori *istoria*.

Proiectul urmărește să evidențieze faptul că a avea șanse egale într-o societate democratică presupune nu doar existența unui cadru normativ în acord cu drepturile omului, ci și implicarea propriu-zisă a tuturor oamenilor pentru a înțelege cum să-și valorifice șansele în mod direct. În acest sens, elevii sunt stimulați să cunoască problemele reale pe care le întâmpină unii dintre ei, să analizeze aspecte de viață cotidiană care îi împiedică să fie alături de colegii lor în diferite activități școlare, dar, totodată, să observe și cazurile în care, prin lipsa de interes, prin apatia manifestată, unii elevi ratează prin neparticipare oportunități pentru dezvoltare. Așadar, acceptând ipoteza conform căreia pentru a beneficia de o șansă oferită de societate este necesar un efort corespunzător din partea persoanei în cauză, înțelegem că o premisă

¹ CAER, Anexa 3, OME nr. 361/31.01.2023, poziția 177. p. 9.

² De pildă, pornind încă de la clasa a V-a prin Programa de *Educație socială – Drepturile copilului și gândire critică*, <https://www.ise.ro/wp-content/uploads/2017/01/Educatie-sociala.pdf> accesat în 10.06.2023.

importantă a democrației este implicarea cetățenilor la rezolvarea problemelor de interes comun.

Totodată, răspunsurile elevilor participanți în proiect reprezintă date ale unei posibile cercetări referitoare la modul în care este reprezentată societatea democratică, la diferite vârste, în gimnaziu și în liceu. La aceste aspecte ne vom referi în continuare.

În anul școlar 2022-2023, în intervalul 15 februarie–31 martie, la chestionarul aplicat în cadrul proiectului menționat au răspuns 270 de elevi care învață în gimnaziu și în liceu (în ciclul inferior și cel superior al liceului), din cincisprezece județe ale țării. Din datele obținute, pentru profilul respondentului, reiese că: 42,44% sunt elevi cu vârste între 10-14 ani; 21,40% elevi de 15-16 ani; 36,16 % dintre elevi au 17-18 ani. Referitor la gen: 40,22% sunt de gen masculin, iar 59,78% de gen feminin.

Dintre elevii participanți, 42,80% studiază în gimnaziu și 57,20% în liceu. Dintre aceștia, 19,56% sunt cuprinși în învățământul liceal, teoretic, la secția Real (Matematică – Informatică; Științele Naturii) și 37,64% învață la Uman (Filologie; Științe Sociale).

O limită a proiectului este aceea că nu a cuprins elevi de la mai multe profile de studiu (pedagogic, artistic, militar, teologic, sportiv, tehnic, servicii etc.), implicarea școlilor în proiect fiind o alegere a cadrului didactic, profesorul de istorie sau cel care predă discipline socio-umane. Din acest considerent, nu este asigurată o bună reprezentativitate la nivelul sistemului național de învățământ, în general.

În componenta de conținut a proiectului intitulat „*Implicarea înseamnă șansă*”, elevii au fost întrebați: *Participați la activități cu caracter educativ dedicate cetățeniei participative, organizate de către școală?* 40% au răspuns uneori, 11,48%, frecvent, întotdeauna 6,30%, iar 28,89% au răspuns rareori și 13,33% niciodată.

De aici putem deduce gradul de interes pentru acest tip de activități educative, dar și faptul că pentru o parte dintre elevi doar activitățile impuse, desfășurate după regulile clare ale învățământului formal le determină în mod cert participarea. Altfel spus, dacă se confruntă cu diverse consecințe directe – absențe, note mici – atunci apreciază ca fiind obligatorie implicarea în astfel de activități, iar dacă sunt lăsate la libera lor opțiune, atunci le pot alege sau nu. De aici, putem reflecta asupra unei problematice de actualitate referitoare la ponderea disciplinelor aflate la alegerea elevului, din curriculumul oferit de școală. Tendințele desprinse din politicile educaționale europene arată că este

agreată extinderea numărului de ore în care elevul să decidă ceea ce va studia, mai cu seamă pentru anii de studiu din ciclul superior al liceului.³

Analizând gradul de implicare ca idee centrală, elevii au fost întrebați în ce tip de activități doresc să participe, pe parcursul anilor de școală. Dintre respondenți, 65,43% au menționat că vor să meargă în excursii/tabere școlare, pe teme referitoare la educația socială; alți 8,18% vor să participe la olimpiade/concursuri școlare la științele socio-umane sau istorie; 13,01% sunt membri în cercuri /proiecte/activități de voluntariat dedicate calității relațiilor interpersonale; 2,97% vor să ia parte în campanii de promovare a drepturilor copiilor, iar 10,41% își exprimă intenția de a realiza activități extrașcolare/extracurriculare dedicate cetățeniei active.

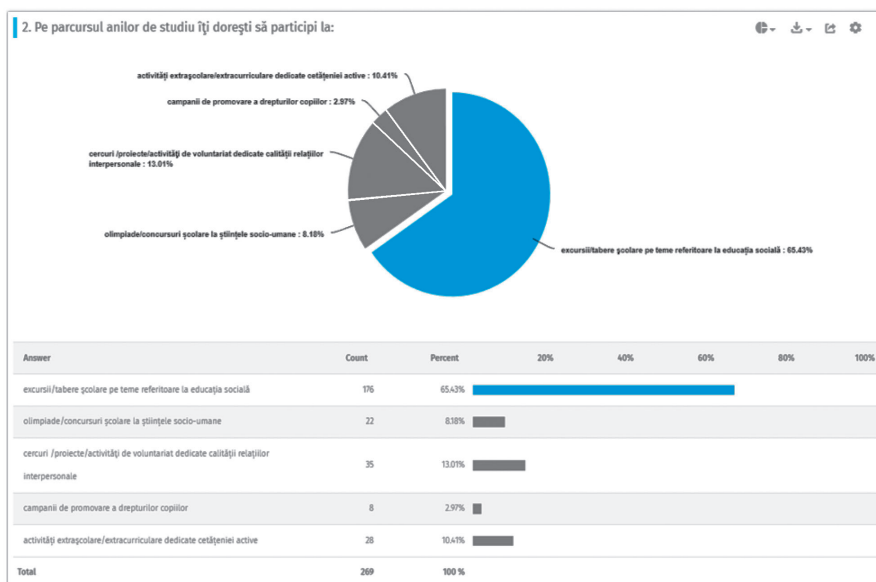

Figura 1

³ Curriculum la decizia școlii (CDS) se constituie atât din pachete de discipline opționale oferite la nivel național, regional și local, cât și din pachete de discipline opționale oferite la nivelul unității de învățământ.

La învățământul primar, elevul optează în cadrul curriculumului la decizia școlii pentru 2-4 ore pe săptămână. La învățământul secundar inferior, elevul optează în cadrul curriculumului la decizia școlii pentru 3-5 ore pe săptămână. La învățământul liceal, elevul optează în cadrul curriculumului la decizia școlii pentru 6-8 ore pe săptămână. În planurile-cadru pentru învățământul liceal, ponderea disciplinelor din trunchiul comun tuturor filierelor este de minimum 50%, ponderea disciplinelor specifice profilului/culturii de specialitate este de minimum 20%, iar ponderea celor din curriculumul la decizia școlii este de maximum 30%. *Legea învățământului preuniversitar. România educată*, p. 47 (https://www.edu.ro/proiecte_legi_educatie_Romania_Educata/ accesat în 15. 06. 2023).

De aici putem deduce faptul că sunt preferate activitățile care asigură un grad înalt de integrare a cunoștințelor, fiind mai aproape de firescul vieții cotidiene. De exemplu, într-o excursie școlară pot fi valorificate ocazii de dezvoltare atât competențe sociale, de relaționare pozitivă, de comunicare, cât și altele, care țin de istorie, geografie, științe ale naturii. Mai mult, se deduce tendința de raportare trans-disciplinară aplicată la diverse contexte de viață reală.

Chestionați dacă participarea la rezolvarea problemelor clasei este considerată o prioritate în viața lor de zi cu zi, 53,87% dintre elevi din proiect au răspuns *Da*, iar 46,13% *Nu*.

Discuțiile purtate în atelierile de lucru au evidențiat că prioritățile elevilor sunt dintre cele mai diverse. O concluzie parțială care s-a desprins vizează faptul că cei mai mulți dintre elevi consideră drept prioritate faptele imediate, se lasă dominați de întâmplări, reacționează aleatoriu în diferite contexte de viață cotidiană școlară. În mod complementar, una dintre cele mai consistente învățăminte pedagogice arată necesitatea de a-i sprijini pe elevi să stabilească repere valorice, să conștientizeze importanța unor evenimente spre deosebire de altele, care au relevanță scăzută.

Trebuie remarcat, de asemenea, faptul că, în anul 2022, Institutul Român pentru Evaluare și Strategie (IRES) a realizat un sondaj cu privire la opiniile tinerilor din România. În cadrul cercetării, 76% dintre tinerii români cu vârste între 18 și 29 de ani declară că sunt de acord cu faptul că tinerii pot aduce schimbări pozitive în comunitatea din care provin.⁴

Elevii participanți în proiect au fost întrebați, la rândul lor, cum se raportează la respectiva întrebare: 62,36 % dintre respondenți și-au exprimat acordul total; exprimă un acord parțial 35,6 %; iar 0,74% optează pentru dezacord parțial și 1,85 % dintre participanți sunt în dezacord total.

La nivelul mentalului colectiv este larg acceptată ideea conforma căreia, în primul rând, tinerii sunt interesați pentru realizarea unor schimbări în societate⁵. Mai mult, ei au inițiative, motivații și energie pentru a realiza

⁴ *Barometrul tinerilor din România*, IRES, 2022, <https://ires.ro/articol/441/barometrul-tinerilor-din-romania---edi-ia-2022> / accesat în 10.02.2023.

⁵ Albert Camus reflectând la ideea de schimbare scria: „Fiecare generație, fără îndoială, se crede menită să refacă lumea. A mea știe totuși că nu o va reface. Dar sarcina ei este, poate, și mai mare: constă în a împiedica lumea să se *des-facă*. Moștenitoare a unei istorii corupte în care se amestecă revoluțiile neîmplinite, tehnologiile devenite nebune, zeii morți și ideologiile extenuate, în care puteri mediocre pot astăzi să distrugă totul, dar nu mai știu să convingă, în care inteligența s-a înjosit până într-atât încât s-a făcut slujitoarea urii și a opresiunii, această generație a trebuit, în sine și în jurul ei, să restaureze, pornind doar de la negații, câte puțin din ceea ce alcătuiește demnitatea de a trăi și de a muri. În fața unei lumi amenințate cu dezintegrarea, în care marii noștri inchișitori riscă să întemeieze pentru totdeauna împărățiile morții, ea știe că ar trebui, într-o cursă nebună contracronometru, să restaureze o pace între popoare care să nu fie cea a servituții, să reconcilieze din nou munca și cultura și să refacă împreună cu toți oamenii o arcă a alianței.” (Albert Camus, 2021, *Discursurile din Suedia*, Ed. Polirom, Iași, p. 19).

ceea ce și-au propus. Schimbările pe care se așteaptă să le poată înfăptui sunt considerate adecvate având în vedere gradul bun de adaptare pe care tinerii îl au în raport cu dinamica socială.

Elevii au mai fost întrebați dacă în ultimele 3 luni au aflat informații despre o campanie de voluntariat. Au răspuns *Da* 58,30%, iar 41,70% au răspuns *Nu*.

Întrebările sunt formulate astfel încât să releve un intenționat efect formativ, de exersare a gândirii critice, analitice privind modul în care funcționează o societate democratică. De pildă, elevii au fost întrebați: *Consideri ca fiind prioritară participarea cetățenilor la vot în societatea noastră?* Dintre respondenți, *Da* au răspuns 94,7%, iar 5,93% au răspuns *Nu*. Cei care au răspuns *Nu* au fost solicitați să-și argumenteze opțiunea. Unii au susținut că alegerile au loc din când în când, dar viața comunității ridică probleme în mod permanent. Rezolvarea în timp real a dificultăților urgente este considerat prioritară. Acest tip de abordare denotă o perspectivă optimistă, în care se poate subînțelege că participarea la vot este un fapt obișnuit într-o democrație, iar cetățenii nu își fac neapărat o prioritate din asta.

La polul opus, răspunsurile se înscriu în sfera scepticismului social, sugerând că, indiferent de participarea cetățenilor la vot, politicienii tot conduc țara așa cum vor ei. În general însă, elevii asociază democrația cu alegerile libere periodice și exercitarea dreptului la vot.

O altă constatare este referitoare la tratarea problematicii sociale preponderent în termeni de drepturi, iar nu de obligații. De pildă, este considerată o consecință a unui regim politic democratic dreptul la vot, dar nu și obligația ca cetățenii să-și exprime opțiunea prin vot. Deci, dacă indivizii vor să voteze, vor merge la secția electorală, iar dacă nu... *Ce se întâmplă dacă nimeni nu ar participa la vot?* – sunt adesea confrunțați elevii. *Cum ar putea societatea să fie guvernată într-o astfel de situație?* – constituie o altă întrebare menită să-i îndemne să reflecteze asupra modului în care este posibilă organizarea socială.

Mai departe, o altă întrebare este formulată astfel: *Există persoane în cercul tău de cunoscuți preocupate de respectarea dreptului la educație al copiilor?* *Da*, răspund 69% dintre participanți și *Nu*, un procent de 31%. Ca exemple de astfel de persoane sunt menționați: părinții, profesorii și exponenți ai diferitelor organizații non-guvernamentale, cum este cazul organizației *Salvați copiii*. Reprezentarea pe care o au cei mai mulți dintre elevi este aceea că oamenii, ca persoane particulare, fac eforturi pentru ca toți copiii să meargă la școală. Elevii nu (*re*)cunosc persoane publice, reprezentanți ai autorităților locale, din primărie sau alte instituții din comunitatea în care trăiesc, drept oameni care se preocupă de parcursul educațional al copiilor. Aceștia sunt percepuți ca desfășurând alte tipuri de activități. De exemplu, în legătură cu întreținerea

drumurilor, cu asigurarea iluminatului public etc. Tendința generală, remarcată pentru elevii de vârste mai mici este de a se raporta la persoanele direct cunoscute, iar nu la instituții ca atare.

O altă observație sugerează faptul că unele concepte au un grad de abstractizare care depășește puterea de înțelegere a elevilor, la un moment dat. Tocmai în acest sens, profesorii reiau astfel de concepte în cadrul lecțiilor în diferiți ani de studiu. De pildă, pentru mulți dintre elevi, o posibilă înțelegere a termenilor este aceea prin simpla lor asociere: *cetățean* și *democrație* înseamnă cetățenia într-un stat democratic, deci se referă la *cetățenia democratică*.

Referitor la acest concept elevii au fost întrebați: *În ce măsură consideri cetățenia democratică o tematică relevantă/importantă la nivelul vieții de fiecare zi?* În foarte mare măsură, răspund 28,89% dintre participanți, în mare măsură, 54,81%, în mică măsură, 13,33% și deloc, 2,96%.

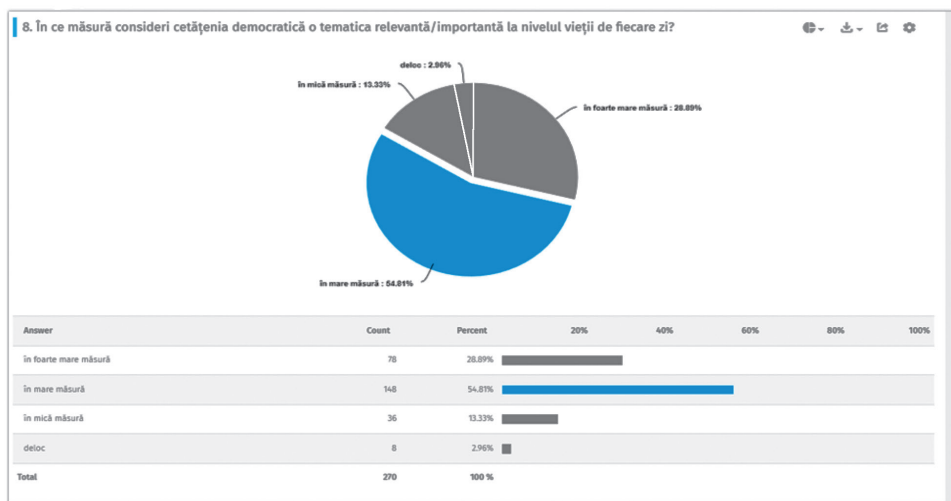

Figura 2

Întrebărilor închise li s-au adăugat două întrebări deschise. În una dintre acestea li se cerea elevilor să realizeze o corelație pornind de la termenii: *democrație*, *șanse egale*, *cetățenie europeană*.

Selectând răspunsurile cu frecvența cea mai mare, *democrația* este receptată într-o strânsă legătură cu drepturile omului, în special cu dreptul la educație, alegeri libere, pluripartitism, civilizație, corectitudine, dar și cu utopie, amăgire, teama de cei care decid, corupție.

Șansele egale sunt corelate cu libertate, egalitate, oportunitate, beneficiu, echilibru, dar și cu inegalitate, nedreptate, prejudecăți, discriminare.

Cetățenia europeană face trimitere la globalizare, Spațiul Schengen, fraternitate, unitate, călătorie fără pașaport. În același timp, cetățenia europeană este corelată cu modernizare, obligații, dificultăți în atingerea unor scopuri, acordarea respectului convenit după merit.

În final, elevilor le-a fost solicitat să formuleze trei întrebări de răspunsul cărora consideră că depinde bunul mers al vieții oamenilor în comunitatea unde trăiesc. Iată câteva exemple: *Ne ajutăm unii cu alții în mod necondiționat? De ce unii oameni se confruntă cu nedreptăți? Există justiție? Ce este de făcut pentru un viitor mai bun? Te gândești la binele celuilalt sau numai la cel propriu? Cum putem lucra eficient împreună? De ce îți place localitatea în care trăiești? Cât timp faci pe drum până la școală? Când vei fi mare... o să pleci într-o țară străină sau o să rămâi să muncești acasă?*

„Exercițiul de a formula întrebări, de a nu lua lucrurile doar așa cum sunt la un moment dat, ci de a face predicții către viitor, constituie în sine o ocazie de învățare. În același timp, a pune întrebări reprezintă o deschidere spre schimbarea considerată dezirabilă social. În această direcție suntem susținuți de faptul că trăim în comunități cognitive”⁶. Chiar progresul societății este determinat de faptul că ne alăturăm cunoștințele, cooperăm în activitățile de cunoaștere, împărtășim abilități și intenții de dezvoltare împreună. Cu alte cuvinte, șanse pentru viitor sunt date de activitățile de colaborare în cadrul comunităților de cunoaștere.

Din experiența la catedră se remarcă faptul că și în rândurile elevilor are loc în mod frecvent ceea ce Leon Festinger numea *compararea socială*⁷. Mai exact, este vorba despre o comparație pe orizontală: elevii se raportează la cei asemenea lor, în cadrul grupurilor de similaritate. Tendința de a se compara este una permanentă; elevii își compară notele, rezultatele la sport, performanțele în concursurile școlare, chiar și modul în care se îmbracă etc. Comparațiile le oferă căi de validare sau invalidare pentru atitudini și comportamente, stau la baza unor preferințe și îi orientează în stabilirea unora dintre ierarhiile curente. Mai mult, acestea sunt mijloace de influențare socială. Este posibil ca un elev să nu participe la o anumită activitate pentru că nu vine nimeni din clasă, sau, dimpotrivă, să se lase convins să participe pentru că și ceilalți colegi o fac. La un moment dat însă comparațiile scot la iveală nu doar deosebirile, ci și inegalitățile sociale.

⁶ Sloman S., Fernbach Ph., (2017), *Iluzia cunoașterii: de ce nu gândim niciodată singuri*, Editura Publica, București

⁷ Festinger, L. (1954), A theory of social comparison processes, *Human Relations*, p. 7.

Sociologul Sebastian Țoc, în volumul *Clasă și educație. Inegalitate și reproducere socială în învățământul românesc*⁸, sugerează că sistemul de educație de la noi din țară reproduce inegalitățile sociale, deși scopul său ar trebui să fie mai de grabă unul de diminuare a consecințelor inegalităților sociale. Mediul socio-cultural familial influențează atât tipul de școală pe care copilul o va urma, cât și performanțele acestuia la învățătură. Capitalul educațional ridicat al părinților favorizează participarea școală a copiilor, la fel cum un capital educațional precar constituie o frână pentru generația următoare.

Din proiectul menționat reiese că mulți dintre elevi conștientizează ideea de inegalitate socială, pornind chiar de experiențele nemijlocite din clasa lor, din școala în care învață. Mai mult, activitățile de factură extra curriculară scot în evidență astfel de inegalități. De exemplu, pentru a participa la o excursie organizată în cadrul programului *Școala altfel* familia elevului ar trebui să poată asigura costurile aferente. Din punct de vedere pedagogic, unul dintre cele mai profunde mecanisme motivaționale care poate fi activat cu scopul de a facilita implicarea elevilor în propria lor dezvoltare este cel care trimite la depășirea inegalităților sociale. Atât în cercurile specializate din învățământ, cât și la un nivel mai amplu, comunitar, se acreditează ideea că educația este pârghia socială care permite, principial vorbind, depășirea limitelor de clasă socială, a discriminărilor etnice sau de gen, a neajunsurilor moștenite de generațiile actuale în urma unui parcurs istoric complex.

Educația pentru drepturile omului aplicată prin intermediul proiectelor educaționale este cu atât mai necesară cu cât forma democrației în care ne aflăm este una perfectibilă, față de care mai sunt încă multe aspecte de îmbunătățit.

The Economist în *Indicele democrației*⁹, ediția 2022, plasează România pe locul 62 în lume, cu un scor de 6,45, ceea ce înseamnă o *democrație deficitară*. Această constatare este valabilă însă pentru majoritatea statelor din Europa Centrală și de Est, cu excepția Austriei, calificată ca o *democrație deplină*. *Democrații deficitare* sunt etichetate și Portugalia, Italia, Belgia, Grecia, Cipru. Statele nordice, precum și Franța, Spania, Germania se încadrează în categoria *democrații depline*.

⁸ Țoc S., (2018), *Clasă și educație. Inegalitate și reproducere socială în învățământul românesc*, Editura Pro Universitaria, București.

⁹ Indicele democrației, așa cum este cunoscut drept un clasament anual realizat după cinci criterii (pluralism și procese electorale, funcționarea Guvernului, participarea politică a cetățenilor, cultura politică și libertățile civile), analizează 167 de țări <https://www.economist.com/graphic-detail/2023/02/01/the-worlds-most-and-least-democratic-countries-in-2022?fsrc=core-app-economist&fbclid=IwAR1tgwLa2MfKrr6LLYCeM4mBd-gVZf23JHbsnm1504ZJxuO8UGx3seLktj4> accesat în 10.06.2023.

Table 10.
Eastern Europe 2022

	Overall score	Global Rank	Regional rank	I Electoral process and pluralism	II Functioning of government	III Political participation	IV Political culture	V Civil liberties	Regime type
North Macedonia	6.10	72	16	7.83	6.07	6.11	3.13	7.35	Flawed democracy
Poland	7.04	46=	7	9.17	6.07	6.67	6.25	7.06	Flawed democracy
Romania	6.45	61=	11	9.17	6.43	5.56	3.75	7.35	Flawed democracy
Russia	2.28	146	24	0.92	2.14	2.22	3.75	2.35	Authoritarian
Serbia	6.33	68	14	7.83	6.07	6.67	3.75	7.35	Flawed democracy
Slovakia	7.07	43	6	9.58	6.07	5.56	5.63	8.53	Flawed democracy
Slovenia	7.75	31	3	9.58	7.14	7.22	6.25	8.53	Flawed democracy
Tajikistan	1.94	156=	27	0.00	2.21	2.22	4.38	0.88	Authoritarian
Turkmenistan	1.66	161	28	0.00	0.79	2.22	5.00	0.29	Authoritarian
Ukraine	5.42	87	18	6.50	2.71	7.22	6.25	4.41	Hybrid regime
Uzbekistan	2.12	149	25	0.08	1.86	2.78	5.00	0.88	Authoritarian
Regional score	5.39			6.24	4.74	5.36	4.84	5.77	

Source: EIU.

Figura 3

Participarea politică a cetățenilor depinde în mare măsură de cunoștințele pe care aceștia au reușit să o asimileze pe parcursul anilor de școală. Cultura politică se formează treptat, pornind de la învățăminte desprinse în orele de *educație socială*, ori *istorie*, până la cele de *filosofie politică*. Dar, în primul rând, participarea la viața comunității, delegarea puterii prin vot, exercitarea cetățeniei europene se fundamentează pe o temeinică educație pentru respectarea drepturilor omului, a democrației și a statului de drept.

Având în vedere faptul că sistemul de învățământ este preocupat, în mod prioritar, să formeze competențe, acestea fiind înțelese drept ansamblu structurat de cunoștințe, de abilități și atitudini, cu aplicabilitate la sfera educației pentru drepturile omului ar însemna:

- cunoștințe¹⁰ despre drepturile omului, (cum ar fi cele despre evenimente istorice semnificative pentru conturarea în spațiul public a ideii de drept al omului, documente relevante la nivel internațional);

- abilități prin care cunoștințele despre drepturile omului pot fi utilizate la nivelul vieții de fiecare zi pentru o bună integrare socială;

¹⁰ Cunoștințe, care reprezintă un ansamblu de informații factuale, concepte, idei, teorii validate și care sprijină înțelegerea unei discipline sau a unui domeniu de cunoaștere; abilități, prin care se face posibilă utilizarea cunoașterii existente în vederea atingerii unor rezultate; atitudini, care descriu modalități de raportare la idei, persoane sau situații.

• atitudini, care țin cont de respectul care trebuie acordat ființei umane ca persoană, indiferent dacă este vorba de adoptarea unor idei, relaționarea cu alți oameni sau situații de viață dintre cele mai diverse.¹¹

Formarea și dezvoltarea competențelor, mai cu seamă a celor sociale, constituie un demers continuu, indiferent dacă se realizează prin intermediul educației formale, în cadrul orelor la clasă, ori prin activități non-formale, cum este participarea elevilor în proiecte educative.

Educația pentru drepturile omului poate avea rezultate vizibile¹², cu o influență pozitivă asupra educației în general, la nivel de abilități pentru viața socială și atitudini umaniste, care permit operaționalizarea valorilor, principiilor morale de existență într-un cadru social democratic.

Între educație și respectarea drepturilor omului există o legătură importantă: „Promovarea și respectarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale prin educație stă la baza și este obiectivul educației pentru drepturile omului. Educația pentru drepturile omului este ea însăși un drept fundamental.”¹³ Astfel, educația pentru drepturile omului, fie că se desfășoară în învățământul formal, fie prin activități educative non-formale reprezintă o fațetă a educației indispensabile nu numai pentru prezent, ci și pentru dezvoltarea viitoare a societății umane.

În proiectul de *Lege a educației*, din anul 2022¹⁴, la art. 60, se menționează că „învățământul preuniversitar are ca finalitate principală formarea competențelor, înțelese ca ansamblul multifuncțional și transferabil de cunoștințe, abilități și atitudini”. Toate acestea sunt considerate necesare pentru: „împlinirea și dezvoltarea personală; *integrarea socială și participarea cetățenească activă în societate*; formarea unei concepții de viață, bazate pe valorile umaniste și științifice, pe cultura națională și universală și pe stimularea dialogului intercultural, dezvoltarea sensibilității față de problematica umană, față de valorile moral-civice și a respectului pentru natură și mediul înconjurător

¹¹ O accepțiune oficială a *competenței* rezultă din „Recomandarea Parlamentului European și a Consiliului din 23 aprilie 2008 (Jurnalul Oficial al Uniunii Europene C 111 din 6.05.2008); trimiterea la centrarea activităților școlare pe formarea de competențe a fost făcută încă din Legea 1/ 2011 (Legea Educației Naționale).

¹² Conceptul „învățare vizibilă” este consacrat de către profesorul John Hattie. A se vedea Hattie John, (2014), *Învățarea vizibilă, Ghid pentru profesori*, Ed. TREI, București.

¹³ *Educație, dreptul la educație și educația pentru drepturile omului*, Moroianu-Zlătescu Irina, (coord.), IRDO 2016, p. 13.

¹⁴ Proiect. *Legea învățământului preuniversitar „România educată”*, https://www.edu.ro/sites/default/files/_fi%C8%99iere/Minister/2022/proiecte%20legi%20educatie%20consultare%20publica/invatamant_preuniversitar/Proiect_Lege_invatamant_preuniversitar_Ministerul_Educatiei_2022.pdf accesat în 10.06.2023.

natural, social și cultural”. Observația care se impune este că educația pentru drepturile omului se regăsește ca o dimensiune implicită în multe dintre cele menționate, iar pentru altele trimiterea la drepturile omului este explicită: „respectul față de demnitatea umană, cultivarea toleranței, respectarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului”¹⁵

În Proiectul *Europa 2030, Provocări și oportunități*, Raport către Consiliul European al Grupului de reflecție privind viitorul UE 2030¹⁶, se precizează necesitatea de a încuraja democrația participativă europeană ca o direcție a dezvoltării social-politice cu deschidere spre viitor.

Prin intermediul unor proiecte educative ca cel referitor la *Șanse egale pentru participare democratică* este cultivată înțelegerea de către elevi a beneficiilor rezultate din practicarea responsabilă a cetățeniei participative, spre implicare socială asumată și, totodată, se creează premisele pentru depășirea limitărilor privind integrarea profesională, neajunsuri create de inegalitățile sociale.

Bibliografie:

- Almond Gabriel, Verba Sidney, (1996), *Cultură civică*, Editura DU Style, București
- Bulgaru A., Stoica E., Stoica M. D., Moț A. (2019). *Drepturile Copilului. Dreptul la educație*, IRDO, București
- Hattie John, (2014), *Învățarea vizibilă, Ghid pentru profesori*, Editura TREI, București
- Hodgkin R., Newell P. (2004), *Manual pentru implementarea Convenției cu privire la Drepturile Copilului*, ediție revizuită, UNICEF România, București
- Miroiu Mihaela, (coord.), (1995), *Cultură civică. Democrație, drepturile omului, toleranță*, Editura Didactică și Pedagogică (EDP), București
- Sloman S., Fernbach Ph., (2017), *Iluzia cunoașterii: de ce nu gândim niciodată singuri*, Editura Publica, București
- Țoc S., (2018), *Clasă și educație. Inegalitate și reproducere socială în învățământul românesc*, Editura Pro Universitaria, București
- Zlătescu M. I. (coord.), (2016), *Educație, dreptul la educație și educația pentru drepturile omului*, IRDO, București
- Proiectul *Europa 2030, Provocări și oportunități, Raport către Consiliul European al Grupului de reflecție privind viitorul UE 2030*, <https://espas.secure.europarl.europa.eu/orbis/document/proiect-europe-2030-challenges-and-opportunities/> accesat în 15.06.2030

¹⁵ Ibidem, p. 43

¹⁶ <https://www.consilium.europa.eu/media/30768/qc3210249roc.pdf> / accesat în 15.06.2030.

STAREA DE EXCEPȚIE ȘI DREPTURILE OMULUI: DEȚINUȚII DIN GUANTANAMO BAY

NARCIS CALOTESCU*

Abstract:

After the 9/11 attacks, the United States led the War on Terror in order to strengthen counter-terrorism measures. The main objective of this article is to highlight the treatment of the war prisoners, or unlawful combatants – defined by Donald Rumsfeld, the head of the United States Secretary of Defence at that time – while they were imprisoned at Guantanamo Bay Detention Camp. The Bush Administration managed to use the enhanced interrogation techniques on the so-called unlawful combatants, in order to obtain information, claiming that those prisoners were not protected by the Geneva Convention.

Keywords: human rights, unlawful combatants, state of exception, Guantanamo Bay, War on Terror

Résumé :

Après les attaques du 11 septembre, les États-Unis ont mené la guerre contre le terrorisme afin de renforcer les mesures de lutte contre le terrorisme. L'objectif principal de cet article est de mettre en évidence le traitement des prisonniers de guerre, ou combattants illégaux – définis par Donald Rumsfeld, alors secrétaire américain à la Défense – lorsqu'ils étaient emprisonnés au camp de détention de Guantanamo Bay. L'administration Bush a réussi à utiliser des techniques d'interrogatoire renforcées sur les combattants illégaux, comme on les appelait, pour obtenir des informations, en arguant que ces prisonniers n'étaient pas protégés par la Convention de Genève.

Mots-clés : droits de l'homme, combattants illégaux, état d'exception, baie de Guantanamo, guerre contre le terrorisme

Ce este starea de excepție?

Excepția, stare care nu este reglementată în ordinea juridică, reprezintă un caz extrem de pericol la existența statului. Din punct de vedere constituțional, nu există vreo competență jurisdicțională. Tot ceea ce poate stabili constituția, este să indice cine poate să acționeze în asemenea cazuri – adică suveranul. Suveranul decide dacă este o urgență extremă și el trebuie să ia deciziile pentru

* Master în domeniul Sociologie. Școala Națională de Studii Politice și Administrative, București. e-mail: narcis.calotescu.20@politice.ro

a o elimina. Cu toate că acesta se află în afara sistemului legal, el, în același timp, îi aparține, deoarece el este cel care trebuie să decidă dacă constituția o să fie suspendată în totalitate sau nu. Autoritatea de a suspenda legea îi aparține suveranului, iar suveran este cel care decide asupra excepției¹.

Caracteristica principală a stării de excepție este autoritatea nelimitată, adică suspendarea întregii ordini existente. Într-o asemenea situație statul rămâne, iar legea se restrânge. Deoarece excepția diferă de anarhie și haos – ordinea în sens juridic încă există, chiar dacă nu la modul obișnuit – statul suspendă legea în starea de excepție pe motivul auto-prezervării. Suveranul are monopol asupra deciziei finale. Aici rezidă esența suveranității statului, esență care trebuie definită, juridic, nu ca monopol în scop coercitiv sau de conducere, ci ca monopol asupra deciziei. Excepția dezvăluie esența autorității statului².

Starea de excepție nu este o lege specială – precum legea în timp de război – ci constituie, mai degrabă, o suspendare a ordinii juridice însăși. Expresia, *putere absolută*, care este folosită pentru a caracteriza starea de excepție, se referă la expansiunea puterii guvernamentale. Mai exact, la conferirea puterii executive dreptul de a emite decrete cu putere de lege. Presupuziția, aici, asupra stării de excepție, indică o întoarcere la starea originară în care distincția dintre cele 3 puteri – legislativă, executivă, judecătorească – nu există³.

Suveranul produce și garantează situația în totalitate. Suveranul nu este doar administrația statală guvernată de norme și reguli, ci o figură care poate acționa în absența regulilor. Schmitt deosebește excepția de anarhie și haos deoarece ordinea încă există. Starea de excepție este un fel de anarhie indusă artificial proiectată să conserve, nu să elimine, ordinea existentă – o eliminare a acesteia cu scopul de a o conserva⁴.

Un punct de vedere care se tot repetă este legat de conceptul de necesitate ca fiind baza stării de excepție. „Necesitatea nu are lege”, sintagmă care poate fi interpretată în 2 moduri: (1) necesitatea nu respectă legea și (2) necesitatea își creează propria lege. În ambele cazuri, teoria stării de excepție este redusă la o teorie de necesitate. Astfel, hotărârea asupra existenței unei stări de necesitate rezolvă problema legată de legitimitatea stării de excepție. Dacă ceva anume este făcut din necesitate, înseamnă că este făcut în mod licit. Necesitatea acționează pentru a justifica un caz specific de abatere prin starea de excepție.

¹ Schmitt, C. (2005 [1922]), *Political Theology*, Chicago: University Chicago Press Edition, pp. 1-7.

² *Ibidem*, pp. 7-15.

³ Agamben, G. (2005), *State of Exception*, London: The University of Chicago Press, pp. 4-6.

⁴ Newman, S. (2019), *Political Theology*, Cambridge: Polity Press, pp. 27-30.

În baza necesității, se scuză un caz particular în care norma trebuie aplicată. Principiul prin care necesitatea definește o situație unică în care legea își pierde obligativitatea devine principiul prin care necesitatea constituie ultima autoritate și sursa principală a legii. Acest principiu este valabil pentru entitățile care caută să justifice interesul național al statului împotriva altor state, dar și pentru baza validității decretelor cu putere de lege inițiate de către puterea executivă în starea de excepție. Necesitatea este sursa principală și originară a legii⁵.

Astfel, starea de excepție este o măsură ilegală, dar perfect juridică și constituțională care stă la realizarea producerii de noi norme. Conform lui Romano⁶, starea de asediu este o măsură contradictorie legii, chiar ilegală, dar, în același timp, este în conformitate cu legea pozitivistă nescrisă, iar pentru acest motiv este juridică și constituțională. Din punct de vedere logic și istoric, abilitatea necesității de a încălca legea derivă din însăși natura și caracterul acesteia. Legea a devenit cea mai înaltă și generală manifestare a normei juridice, dar este o exagerare să se extindă puterea în afara ariei sale. Există legi care nu pot sau nu trebuie să fie scrise și există altele care nu pot fi determinate – doar în situația în care anumite circumstanțe apar.

Conform lui Agamben⁷, în majoritatea sistemelor legale moderne, judecătorul este obligat să pronunțe o sentință chiar dacă există o lacună în lege. În analogie cu principiul prin care legea s-ar putea să aibă lacune, dar ordinea juridică să nu admită nicio lacună, starea de necesitate este astfel interpretată ca o lacună în dreptul public (public law), pe care puterea executivă este obligată să o remedieze. Astfel, un principiu care privește puterea juridică este extins asupra puterii executive. Aici, lacuna nu constituie o deficiență în legislație, ci constituie, mai degrabă, o suspendare a ordinii în vigoare pentru a-i garanta însăși existența. Starea de excepție apare ca o deschidere a unei lacune fictive asupra ordinii cu scopul de a apăra existența normelor și aplicabilitatea lor într-o situație normală.

Dreptul internațional al drepturilor omului

Conform Declarației Universale a Drepturilor Omului, de drepturi beneficiază fiecare individ: egalitate, interzicerea sclaviei, a torturii și tratamentului degradant, recunoașterea ca persoana în fața legii, indiferent

⁵ Agamben, G., *op. cit.*, pp. 24-27.

⁶ Romano, S. (1990 [1909]), *Sui Decrete-Legge e lo Stato di Assedio in Occasione Dei Terremoti di Messina e Reggio Calabria*, Milan: Scritti Minori, Vol. 1 Reprint, p. 364, în Agamben, G., *op. cit.*, p. 28.

⁷ *Ibidem*, p. 31.

de rasă, culoare, sex, limbă, religie, opinie, origine socială sau națională, proprietate sau status. Nicio distincție nu trebuie făcută pe baza statutului politic, jurisdicțional sau internațional al țării sau teritoriul căruia persoana aparține – articolul 2. În articolul 5 și 6 se specifică, clar, faptul că nimeni nu ar trebui să fie supus torturii sau tratamentului ori pedepsei inumane, iar fiecare persoană are dreptul de a fi recunoscut în fața legii. Mai mult, fiecare are dreptul la un proces în fața unui tribunal imparțial, iar fiecare individ acuzat de o faptă penală își păstrează prezumția de nevinovăție până când se dovedește a fi vinovat, conform legii, într-un proces public la care beneficiază de toate resursele necesare pentru apărarea sa, conform articolului 11, alineatul (1)⁸.

Declarația Universală a Drepturilor Omului nu este un tratat în adevăratul sens, formal, al cuvântului. La momentul respectiv, nimeni nu a crezut că a creat vreo obligație legală de care să lege națiunile. Mai mult, drepturile sunt vag descrise – în termeni aspiraționali – conform lui Posner. Era modernă a drepturilor omului a început cu această declarație și cu recunoașterea faptului că indivizii, mai de grabă, nu statele, posedă drepturi în dreptul internațional. Astfel, sunt îndreptățiți la protecție legală împotriva abuzurilor din partea propriilor guverne. 9 tratate sunt clasificate ca fiind baza drepturilor omului: Convenția internațională a eliminării tuturor formelor de discriminare rasială, Pactul internațional asupra drepturilor civile și politice, Pactul internațional asupra drepturilor economice, sociale și culturale, Convenția eliminării tuturor formelor de discriminare asupra femeilor, Convenția europeană pentru prevenirea torturii și a pedepselor sau tratamentelor inumane sau degradante (CTP), Convenția internațională asupra protecției drepturilor tuturor muncitorilor migranți și a membrilor familiilor lor, Convenția pentru protecția tuturor persoanelor dispărute și Convenția asupra persoanelor cu dizabilități. CTP-ul interzice tortura atât ca metodă de extragere de informații, cât și ca formă de pedeapsă⁹.

La prima vedere, dreptul internațional este o sursă care creează așteptări despre comportamentul statelor în anumite circumstanțe. Dacă o lege internațională interzice comportamentul „x”, statele ar putea să îi întoarcă spatele oricui produce acel comportament. Însă, fie că fac asta sau nu, depinde de interesele și capacitățile proprii. Fiecare stat ia deciziile în baza unui cost-beneficiu. Cetățenii și liderii statului sunt cei care decid ce face statul, iar ei

⁸ United Nations General Assembly (1948), *The Universal Declaration of Human Rights*, New York.

⁹ Posner, E. A. (2014), *The Twilight of Human Rights Law*, New York: Oxford University Press, pp. 17-19, 20-30.

sunt liberi să desconsidere o obligație a statului dacă aceștia consideră că este greșită. Dreptul internațional a evoluat până în punctul în care regulile și tratatele se aplică și statelor care nu le-au ratificat. Dreptul internațional nu este pus în aplicare (enforced), în mod obligatoriu, pentru că depinde, în totalitate, de aderarea voluntară a statelor. Astfel, există posibilitatea ca statele să încalce aceste obligații. Un motiv bun pentru care statele nu încalcă mai des dreptul internațional este faptul că legea este extrem de slabă, regulile sunt vagi, statele se pot retrage din tratate, iar când legea nu este slabă, statele o pot, pur și simplu, încălca. Un guvern care își asumă responsabilitatea să protejeze interesul național ar fi nechibzuit să se supună unor legi, care nu ar îndeplini niciunul dintre interesele sale, doar în speranța faptului că această conformitate a sa ar ajuta la crearea unei culturi a respectării legii internaționale¹⁰.

Astfel, cum funcționează starea de excepție – în contextul Războiului împotriva terorismului – condus de Statele Unite în raport cu respectarea drepturilor omului, mai exact a deținuților?

Dreptul la securitate, care este folosit de Statele Unite ale Americii, ar putea destabiliza protejarea drepturilor omului justificând restricțiile asupra libertăților personale prin invocarea datoriei de a proteja indivizii de terorism, infracțiuni și atacuri militare. Pe lângă asta, Statele Unite sunt de părere că țările care încalcă drepturile omului reprezintă o amenințare asupra interesului american, devenind, astfel, o țintă pentru posibilele intervenții militare. Pentru țările dezvoltate, aceste tratate internaționale nu le condiționează obligații diferite, doar să nu renunțe la respectarea celor existente. Statele Unite ale Americii au intrat în atenția publică deoarece au început să tortureze prizonierii Al-Qaeda¹¹. Astfel, în numele securității, drepturile omului trebuie sacrificate, cel mai bun exemplu fiind constituit de ceea ce s-a întâmplat în centrul de detenție din Guantanamo¹².

Activismul Statelor Unite pentru promovarea drepturilor omului în lume a constituit un punct cheie, însă au continuat să se folosească de excepționalism pentru a nu semna anumite tratate internaționale sau pentru a le încălca. Statele Unite tind să creadă în superioritatea lor politică și constituțională considerând că au prea puțin, sau deloc de învățat, folosind instrumentele dreptului internațional. Statutul de superputere, de asemenea, a dat acestora o

¹⁰ *Idem* (2002), *Do States Have a Moral Obligation to Obey International law?* Stan L. Rev. 55, 1901.

¹¹ *Idem* (2014), *The Twilight of Human Rights Law*, New York: Oxford University Press, pp. 31, 38, 61.

¹² Lechte, J., & Newman, S. (2013), *Agamben and the Politics of Human Rights: Statelessness, Images, Violence*, Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd, p. 2.

anumită responsabilitate pentru susținerea ordinii mondiale, responsabilitate care ar putea necesita, uneori, suspendarea regulilor pentru binele suprem.¹³

Drepturile omului în Războiul împotriva terorismului

După 11 septembrie, folosirea torturii de către Statele Unite a reprezentat o provocare la adresa drepturilor omului. Această acțiune s-a atribuit administrației Republicane, însă mulți americani au susținut folosirea torturii. 15-54% dintre americani, în 2001-2009, erau în favoarea folosirii torturii. Centrul de detenție de la Guantanamo a reprezentat, de asemenea, o provocare asupra acestor tratate ale respectării drepturilor omului, chiar dacă încarcerarea și tribunalele militare au un cadru legal, folosirea torturii nu are un asemenea cadru. Cât timp conflictul între Statele Unite și Al-Qaeda poate fi clasificat drept război, aceste acțiuni pot fi justificate de către legea războiului. Totuși, tortura nu poate fi justificată. Interzicerea acesteia este la baza drepturilor omului¹⁴.

Statele Unite au condus un război împotriva Afganistanului și Al-Qaeda și pe motivul respectării drepturilor omului; „America trebuie să aibă o poziție fermă și asupra respectării drepturilor omului, a legii, a limitării puterii absolute a statului, a libertății de exprimare, a justiției egale, a respectului pentru femei, a toleranței etnice și religioase și respect pentru proprietatea privată”¹⁵ conform strategiei naționale de securitate din 2002. Justificarea principală a fost autoapărarea, dar, pe lângă asta, se discuta și despre eliberarea Afganistanului din mâinile regimului talibanilor, construind drumul spre democrație și drepturile omului. Accentul s-a pus pe modul în care erau tratate femeile de către talibani. În războiul din Iraq, justificarea principală a administrației Bush a fost de autoapărare preventivă. Statele Unite au crezut, ori s-au prefăcut că au crezut că Iraq-ul reprezintă o amenințare militară la adresa Statelor Unite deoarece avea arme de distrugere în masă care ar fi putut fi distribuite către Al-Qaeda, conform lui Posner. Guvernul American a adăugat faptul că Iraq-ul folosea tortura, represiunea politică și alte abuzuri ale drepturilor omului¹⁶.

Guvernul din Iraq nu este singurul care s-a folosit de tortură. Din cauza excepționalismului american, administrația Bush a reușit să adopte perspectiva războiului și să se angreneze în conflicte militare. Administrația avea o orientare

¹³ Foot, R. (2008), *Exceptionalism Again: The Bush Administration. The “Global War on Terror” and the Human Rights*, Law and History Review 26, no.3, 707-725.

¹⁴ Posner, E. A., *op. cit.*, p. 25.

¹⁵ White House (2002), *National Security Strategy of The United States of America*.

¹⁶ Posner, E. A., *op. cit.*, pp. 128-129.

conservativă și naționalistă, ceea ce însemna că dreptul internațional era văzut ca o constrângere. După 11 septembrie, această atitudine s-a întărit. Statele Unite, administrația Bush, au folosit tortura în rândul deținuților, au negat statutul legal al prizonierilor din Guantanamo și Afganistan, iar, pe lângă asta, au refuzat să permită Comitetului Internațional al Crucii Roșii să aibă acces la indivizii suspecți de terorism ținuti în locațiile secrete¹⁷.

Centrul de detenție din Guantanamo

Pe timp de război sau conflict armat, chiar și democrațiile liberale adoptă măsuri care încalcă drepturile omului. Una din aceste măsuri ar fi reținerea fără sentință sau proces – executive detention. Ramura executivă în stare de urgență recurge, adesea, la măsuri executive. Se concepe legislația necesară pentru a acorda puteri sporite executivului; putere care compromite drepturile și libertățile individuale în anumite situații¹⁸.

După 11 septembrie, Congresul a emis o autorizație, pentru folosirea forței militare, care permitea Președintelui să folosească toate forțele necesare și adecvate împotriva națiunilor, organizațiilor sau persoanelor care au planificat, autorizat, comis sau ajutat la înfăptuirea atacurilor teroriste. După atacurile militare împotriva Afganistanului, comandate de Președinte, Statele Unite au început să captureze sute de indivizi pentru a-i reține la centrul de detenție Guantanamo, pe coasta de sud a Cubei. Într-un contract de închiriere din 1903, s-a stabilit faptul că Statele Unite recunosc ca ultim suveran – asupra Golfului Guantanamo – Cuba, însă, Cuba consimte faptul că Statele Unite își pot exercita autoritatea și controlul peste teritoriul menționat. Mai târziu, închirierea s-a prelungit pe o perioadă nedeterminată – până la abandonarea bazei militare de Statele Unite¹⁹.

Pe 13 noiembrie, 2001, Președintele a emis un ordin care prevedea ca procesele acuzaților – de încălcare a legilor de război – să fie conduse de comisiile militare. Începând cu anul 2002, 660 de prizonieri au fost transferați la Guantanamo. Practic, toți prizonierii erau soldați talibani, iar printr-un ordin Prezidențial, tuturor prizonierilor li s-a negat statutul de prizonieri de război. Crucea Roșie a descris centrul ca unul, în principal, de interogare, nu de detenție. După 11 septembrie, politica Statelor Unite asupra torturii s-a schimbat; într-un raport din 2003, oficialii au afirmat că tehnicile de interogare

¹⁷ Foot, R. (2008), *op. cit.*

¹⁸ Steyn, J. (2004), *Guantanamo Bay: The Legal Black Hole 1*, International & Comparative Law Quarterly 53, no. 1, 1-15.

¹⁹ Green, C. (2006), *Wiley Rutledge. Executive Detention and Judicial Conscience at War*, Wash. UL Rev. 84, 99.

nu sunt tortură, dar cel mai aproape de aceasta. La Guantanamo scopul a fost de a pune prizonierii în afara legii, în afara oricărei protecții oferite de orice tribunal, la mila celor victorioși²⁰.

Conform articolului 17, din Convenția de la Geneva asupra tratamentului prizonierilor de război, se interzice tortura fizică, mentală sau orice altă formă de coerciție asupra prizonierilor de război pentru a extrage orice fel de informație²¹.

Conform articolului 84, din aceeași convenție, un prizonier de război trebuie judecat într-un tribunal militar. În nicio circumstanță, un prizonier de război nu trebuie judecat de un tribunal care nu oferă garanții în vederea independenței și imparțialității, iar procedura nu oferă acuzatului drepturile și măsurile necesare asupra propriei apărări²².

În articolul 99, se prevede că nicio constrângere – morală sau fizică – nu poate fi exercitată asupra unui prizonier de război pentru a-l determina să admită că a comis actul pentru care este acuzat. Niciun prizonier de război nu poate fi condamnat fără să aibă oportunitatea de a-și prezenta apărarea și fără să aibă parte de sprijinul unui avocat sau consilier specializat²³.

Ca state membre ale convențiilor, atât Statele Unite cât și Afganistanul au obligația legală de a acorda protecția garantată de tratate prizonierilor de război ca rezultat al conflictului dintre cele două țări. Ministrul Apărării de atunci, Donald Rumsfeld, a etichetat prizonierii din Guantanamo ca fiind combatanți ilegali care nu au drepturile din Convenția de la Geneva. Statele Unite și-au modificat poziția asupra aplicării Convenției anunțând că prizonierii care au luptat pentru talibani în Afganistan nu vor fi acoperiți de Convenția de la Geneva. Decizia unilaterală a guvernului de a nega statutul – deținuților – de prizonieri de război sugerează faptul că guvernul Statelor Unite a interpretat impropriu obligația legală pe care o are ca membru parte a Convenției²⁴.

Statutul de apatrid

Termenul de apatrid admite faptul că aceste persoane și-au pierdut protecția din partea propriului guvern și au nevoie de acorduri internaționale

²⁰ Steyn, J. (2004), *op. cit.*

²¹ International Committee of Red Cross (ICRC) (1949), *Geneva Convention Relative to the Treatment of Prisoners of War (Third Geneva Convention)*, p. 8.

²² *Ibidem*, p. 34.

²³ *Ibidem*, p. 39.

²⁴ Chlopak, E. (2002), *Dealing with the Detainees at Guantanamo Bay: Humanitarian and Human Rights Obligations Under the Geneva Convention*, Human Rights Brief 9, no. 3, 2.

pentru a le proteja statutul legal. Conform Hannei Arendt²⁵ – despre grupurile de emigranți – odată ce aceștia și-au părăsit țara, au devenit indivizi fără adăpost, odată ce și-au părăsit statul, au devenit apatrizi, iar odată ce nu mai aveau un stat care să le garanteze drepturile, s-au aflat în poziția în care nu mai aveau drepturi. Indivizii erau convinși că adevărata libertate, adevărata emancipare și adevărata suveranitate populară putea fi obținută doar în urma unei complete emancipări naționale, iar indivizii fără propriul guvern național erau lipsiți de drepturi individuale. Adică, doar indivizii de aceeași origine națională puteau beneficia de protecție integrală din partea instituțiilor legale, iar persoanele de naționalități diferite aveau nevoie de legi speciale. Discursurile, oamenilor de stat, din Liga Națiunilor, ale căror țări nu îndeplineau obligațiile asupra propriilor minorități, au afirmat că legea unei țări nu trebuie să fie responsabilă de persoanele de o naționalitate diferită. Astfel, au apărut apatrizii, „națiunea a cucerit statul”, interesul național a devenit mai presus de lege, înainte de afirmația lui Adolf Hitler: „Drept este ceea ce este bun pentru poporul German”.

Din secolul al XIX-lea, se presupunea că drepturile omului trebuiau invocate în orice moment în care indivizii aveau nevoie de protecție împotriva noului suveran al statului și despotismului societății. Drepturile omului au fost definite ca inalienabile deoarece s-a presupus faptul că erau independente de orice guvern, dar în momentul în care indivizii au rămas fără propriul guvern și au trebuit să apeleze la drepturile lor individuale, nu mai exista nicio autoritate care să îi protejeze și nicio instituție care era dispusă să le garanteze. Apatrizii erau la fel de convinși, precum minoritățile, de faptul că pierderea drepturilor naționale era identică cu pierderea drepturilor individuale, de faptul că primele le implicau, automat, pe ultimele. Drepturile omului, presupunându-se a fi inalienabile, s-au dovedit a fi inaplicabile chiar și în țări în care constituția era fundamentată pe acestea²⁶, precum Statele Unite și cazurile din Guantanamo.

Aceste nerespectări ale drepturilor omului au avut loc și la centrul de detenție de la Guantanamo, Statele Unite – prin Donald Rumsfeld – afirmând că prizonierii din Afganistan nu vor beneficia de drepturile din Convenția de la Geneva, primind eticheta de combatanți ilegali.

Tratamentul deținuților

În ciuda poziției internaționale asupra torturii – ca fiind o infracțiune care nu poate fi niciodată justificată – guvernul Statelor Unite, în 2002, a redefinit

²⁵ Arendt, H. (1973), *The Origin of Totalitarianism*, San Diego, New York, London: Harcourt Brace & Company, pp. 267, 272, 275, 279.

²⁶ *Ibidem*, pp. 292-293.

asemenea acte precum: simularea înecului (waterboarding), nuditate forțată, privarea de somn, supunerea la temperaturi extreme, poziții incomode, ca fiind tehnici de interogare sigure, legale, etice și eficiente după atacul din 11 septembrie. Înainte de asta, fiecare dintre aceste tehnici erau catalogate drept tortură de către Comisia Națiunilor Unite împotriva torturii și de către Raportul special asupra torturii al Statelor Unite²⁷.

Departamentul de Justiție a setat pragul legal, pentru provocarea durerii severe fizice și mentale prelungite pentru luni sau ani, în privința torturii. Aceste practici necesitau monitorizare medicală pentru fiecare aplicare a tehnicilor de interogare cu scopul de a se asigura că durerea nu a trecut peste pragul legal prevăzut pentru tortură. Aceste monitorizări nu includeau o evaluare a daunelor psihologice. Prezența personalului medical, non-clinic, în practicile de interogare cu vătămare intenționată, a permis practica tratamentului aspru și a torturii, încălcarea dreptului internațional și a standardelor etice medicale acceptate. În studiul prezentat de către Iacopin și Xenakis, experții medicali – ai organizațiilor nonguvernamentale – au analizat situația prizonierilor prin evaluări care includeau o serie de întrebări (22) despre traumele pe care prizonierii susțin că le-au dobândit și întrebări (37) pentru evaluarea simptomelor de tulburare de stres post-traumatic (PTSD) depresiei, anxietății și alte evaluări asupra stării mentale. Toți deținuții din Guantanamo au fost supuși torturii și tratamentului aspru pe o perioadă de timp de cel puțin câteva luni, iar, în unele cazuri – chiar ani – conform avocaților și experților medicali din organizațiile nonguvernamentale. Deținuții au raportat că au fost expuși, în medie, la 8 forme diferite de tehnici intensificate de interogatoriu (EIT)²⁸ care includ: privarea de somn, expunerea la temperatură extremă, amenințări, poziții incomode forțate, bătăi și nuditate forțată. Aceștia au mai raportat faptul că au fost supuși unor acte neautorizate de tortură care includeau bătaia severă până la pierderea conștiinței și/sau fracturarea oaselor, agresiunea sexuală și amenințare de viol, „mock execution”²⁹ și asfixierea cu apă sau prin strangulare. Alte acuzații includeau forțarea capului deținutului în toaletă sau folosirea acestuia pe post de burete uman pentru a șterge pe jos, iar, pe lângă acestea, profanarea Coranului³⁰.

În 3 din 9 cazuri, înregistrările medicale, din Guantanamo, evidențiau leziuni care corespundeau cu afirmațiile deținuților în privința abuzului:

²⁷ Iacopin, V., & Xenakis, S. (2011), *Neglect of Medical Evidence of Torture in Guantanamo Bay: A Case Series*, PLoS Medicine 8, no. 4.

²⁸ Enhanced Interrogation Techniques. https://www.encyclo.co.uk/meaning-of-Mock_execution. Accesat la data de: 08.06.2023.

²⁹ Tehnică de tortură prin care victima este făcută să creadă că urmează să fie ucisă.

³⁰ Iacopin, V., & Xenakis, S., *op. cit.*

contuzii, fracturi, laceratii, neuropatie periferică și sciatică. Nu exista vreo mențiune a cauzelor acestor leziuni. Aceste evaluări conduse de experții organizațiilor nonguvernamentale au indicat, în fiecare din cele 9 cazuri, faptul că acuzațiile de tortură și tratament aspru erau susținute de dovezile fizice și psihologice în toate aceste cazuri. Componenta psihologică a evaluării a indicat probleme majore de depresie și PTSD³¹.

În 2006, Președintele Bush a raportat un număr total de 770 de deținuți care au fost aduși la Centrul de detenție Guantanamo. Dintre aceștia, aproximativ, 315 fuseseră eliberați și 110 pregătiți pentru eliberare. Mai rămâneau 345, dintre care se presupunea că 70 urmau să aibă parte de un proces. Restul de 275 putând fi reținuți pe o perioadă nedeterminată. În anul 2006, mulți dintre aceștia nu erau programați pentru proces. Guvernul Statelor Unite susținea faptul că indivizii care sunt reținuți nu sunt parte a unei armate obișnuite și nu au statutul de soldați în adevăratul sens al cuvântului. Din cauză că prizonierii nu au atins vreodată teritoriul american, iar tribunalele nu au considerat baza din Cuba ca fiind parte din Statele Unite, acestora li s-au negat drepturile din constituție precum prezumția de nevinovăție și un proces cu un jurat³².

Politica Statelor Unite, în privința deținuților, afirma că aceștia nu erau prizonieri de război, a căror încarcerare era reglementată de către cea de-a Treia Convenție de la Geneva, iar acestora li s-au respins audierile obligatorii în fața unui tribunal. Deținuții, care au fost suspecți că au luptat pentru talibani sau că au servit Al-Qaeda, sunt considerați combatanți ilegali, nu prizonieri de război. Guvernul Statelor Unite nu a considerat că aceștia intră în reglementările definite de Convenția de la Geneva, iar deținuții au putut fi reținuți pe o perioadă nelimitată fără un proces. Tratamentul acestora a fost determinat de puterea executivă, nu de normele legale. Combatanții ilegali acționează sub ordinele unui lider care nu reprezintă un guvern recunoscut sau autorizat. Administrația Bush a susținut că cea de-a Treia Convenție de la Geneva nu se aplică luptătorilor Al-Qaeda sau talibanilor, deoarece Convenția de la Geneva se aplică doar soldaților cu uniformă ai unor guverne recunoscute. Criticii politicilor conduse de către Statele Unite sunt de părere că guvernul a încălcat Convențiile de la Geneva în încercarea de a crea o distincție între prizonieri de război și combatanți ilegali³³.

Abuzurile din Centrul de detenție Guantanamo și Abu Ghraib au fost „acoperite” legal pentru a anula drepturile individuale, mai degrabă, decât

³¹ *Ibidem*.

³² Maran, R. (2006), *Death in Custody and Detention || Detention and Torture in Guantanamo*, Social Justice, 33 (4 (106)), 151-181.

³³ *Ibidem*.

pentru a le intensifica. Administrația a ajuns să realizeze că protejarea drepturilor omului existente sunt un obstacol, ocolindu-le prin interpretarea depersonalizată și abilă a legii care să favorizeze folosirea tratamentului dur asupra deținuților³⁴.

În 2004, în cauza Hamdi v. Rumsfeld, instanța a decis că Președintele are autoritatea de a declara o persoană combatant ilegal, dar această decizie nu anulează revizuirea juridică asupra cazului. În urma procesului, instanța a decis faptul că dovezile aduse de către guvern asupra participării lui Hamdi de partea talibanilor și asupra implicării sale în atacarea Statelor Unite sunt insuficiente. Pe lângă asta, instanța a decis că Hamdi are dreptul la un proces, la un avocat și de a pune la îndoială legalitatea deținerii sale și statutul de combatant ilegal. Hamdi era cetățean american, iar constituția cere ca habeas corpus să fie garantat oricărui cetățean care este deținut de autoritatea executivă pentru un act infracțional. Instanța a apărut principiul constituțional prin care cetățenii americani nu pot fi reținuți fără proces. După această decizie, administrația Bush a instituit Tribunalele pentru revizuirea statutului combatanților (CSRT) cu scopul de a determina dacă statutul de combatant inamic ar trebui să se mențină. Hamdi a fost eliberat și transferat în Arabia Saudită în 2004 după ce a fost de acord să renunțe la cetățenia sa și să promită că nu o să se mai angreneze în activități teroriste³⁵.

În cauza Rashul v. Bush instanța a decis că deținuții de la Guantanamo au dreptul, sub legea federală – habeas corpus – să pună la îndoială detenția și clasificarea lor – combatanți ilegali – în fața unui tribunal federal. În cauza Hamdan v. Rumsfeld, 2006, instanța a decis, chiar dacă Autorizația de utilizare a forței militare (Authorization for Use of Military Force – AUMF) a activat puterile Prezidențiale pe timp de război, faptul că această autorizație nu permitea crearea unor comisii militare care să încalce Codul uniform de justiție militară (UCMJ, Uniform Code of Military Justice). Acest act al congresului condus de procedurile Prezidențiale, care a creat comisiile militare, nu respectă standardele UCMJ. În cauza Boumediene v. Bush (2008), instanța a decis că deținuții au un drept constituțional de a cere un control al habeas corpus deoarece Statele Unite își exercită, de facto, suveranitatea asupra centrului din Guantanamo, Cuba. Instanța a decis că Legea comisiilor militare (MCA – Military Commission Act) din 2006 – care restrânge revizuirea juridică a procedurilor și hotărârilor comisiilor, constituie o suspendare a habeas corpus. Cu alte cuvinte, instanța a susținut că suspendarea poate fi

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Garrison, A. H. (2011), *Supreme Court Jurisprudence in Times of National Crisis, Terrorism and War: A Historical Perspective*, Lexinton Books, pp. 299-304, 459.

realizată printr-o invocare directă a puterii Congresului, iar limitarea puterii juridice asupra problemei din MCA este neconstituțională³⁶.

Starea de excepție predomină, ajungând să eclipseze drepturile omului. Corpul individului devine jucăria puterii suverane, conform lui Newman și Lechte. Apatrizii constituie un punct orb, pentru statele națiuni și opinia publică, care eșuează în a admite catastrofa care are loc. Percepția apatrizilor – în cazul de față a combatanților ilegali – ca fiind o amenințare, are prioritate în fața apărării drepturilor omului. În timp ce drepturile omului formează ideologia societăților Occidentale, multe dintre aceste societăți sunt îngrozite de spectrul apatrizilor, a migrațiilor ilegale și a demonstrațiilor din centrele de detenție. Ca rezultat, există o acceptare a încălcării drepturilor omului – când forța este aplicată asupra unor indivizi – cu scopul de a proteja ordinea socială și identitatea națională. Puterea suverană, oricând este pusă în aplicare, tinde să îi reducă pe toți – cetățeni și non-cetățeni – la nivelul de entități biologice. Indivizi anonimi, fără nume, fără față, din cauza lipsei de statut legal și politic, așteaptă, ani buni în multe cazuri, să li se determine soarta de către guverne și tribunale. Apatrizii nu au pe ce altceva să se bazeze, doar pe principiile drepturilor omului, precum și pe diferitele cadre internaționale și convenții. Însă, multe practici de detenție nu doar încalcă principiile drepturilor omului, constituite în declarația din 1948 – care interzice supunerea indivizilor tratamentului inuman și degradant. Aceste practici continuă, fiind conduse de exigențele și prerogativele puterii statale. Astfel, ne lovim aici de o neputință a drepturilor omului și a dreptului internațional în fața suveranității statului³⁷.

Pe 2 aprilie, 2022, Departamentul Apărării a anunțat că în Centrul de detenție de la Guantanamo mai existau 37 de deținuți dintre care: 18 eligibili pentru transfer, 7 eligibili pentru revizuire – în caz că puteau fi transferați sau reținuți în continuare, 10 făceau obiectul proceselor comisiilor militare, iar 2 au fost condamnați în urma acestor comisii³⁸.

Concluzii

Astfel, la întrebarea din articol – *cum funcționează starea de excepție – în contextul Războiului împotriva terorismului – condus de Statele Unite în raport cu respectarea drepturilor omului, mai exact a deținuților ?* – se observă că se încalcă articolul 5 din Declarația Universală a Drepturilor Omului prin folosirea torturii, în prima etapă. După cum am extras din Posner, în fiecare

³⁶ *Ibidem*, p. 459.

³⁷ Lechte, J., & Newman, S. (2013), *op. cit.*, pp. 12-16.

³⁸ <https://www.defense.gov/News/Releases/Release/Article/2987202/guantanamo-bay-detainee-transfer-announced/>. Accesat la data de 15.06.2022.

stat, cetățenii și/sau liderii acestuia decid ce face statul, iar ei pot desconsidera o obligație – internațională și constituțională aici – dacă aceștia consideră că este greșită; cu alte cuvinte, încălcarea drepturilor, tratatelor internaționale și a principiilor fundamentale ale constituției americane. Dreptul la securitate și autoapărare prin conducerea războaielor de prevenire a fost folosit de către Statele Unite, acțiune care a dus la încălcarea drepturilor omului prin extinderea puterii prezidențiale.

Prin articolele 17, 84 și 99 din Convenția de la Geneva asupra tratamentului prizonierilor de război, se interzice tortura – de orice fel – și condamnarea fără oportunitatea de a-și prezenta apărarea (deținutul), însă, din cauza definirii acestor deținuți prin statutul de combatanți ilegali, aceste reglementări ale Convenției nu se aplică deținuților, aplicându-se doar prizonierilor de război. Pe lângă asta, oficialii – Donald Rumsfeld – au negat că tehnicile folosite reprezintă tortură. Aceste acțiuni ne aduc la conceptul de apatrid (stateless) folosit de Arendt. Indivizii nu mai aveau drepturi, singura autoritate care le putea garanta drepturile fiind statul care îi reținea, adică Statele Unite. Drepturile omului se presupun a fi inalienabile, adică nu pot fi înstrăinate. Însă, în situația din Guantanamo, la început, pare că acest principiu nu s-a aplicat. În prima fază, drepturile deținuților au fost negate și pentru că baza din Cuba nu a fost considerată parte din Statele Unite ale Americii. Statele Unite au încălcat Convențiile de la Geneva prin încercarea de a crea o distincție între prizonierii de război și combatanții ilegali. Însă, instanța a decis faptul că deținuții au dreptul constituțional de a pune la îndoială acțiunile Statelor Unite în 2008, apelând la respectarea habeas corpus; puterea executivă și legislativă nefiind în măsură să limiteze puterea judecătorească, această acțiune fiind neconstituțională, adică restrângerea revizuirii juridice a proceselor și hotărârilor comisiilor militare prin Legea comisiilor militare a Congresului, semnată de către Președintele Bush.

Bibliografie

- Agamben, G. (2005). *State of Exception*. London: The University of Chicago Press.
- Arendt, H. (1973). *The Origins of Totalitarianism*. San Diego, New York, London: Harcourt Brace & Company.
- Chlopak, E. (2002). *Dealing with the Detainees at Guantanamo Bay: Humanitarian and Human Rights Obligations Under the Geneva Convention*. Human Rights Brief 9, no. 3, 2.

- Foot, R. (2008). *Exceptionalism Again: the Bush Administration, the “Global War on Terror” and Human Rights*. *Law and History Review* 26, no.3, 707-725.
- Garrison, A. H. (2011). *Supreme Court Jurisprudence in Times of National Crisis, Terrorism and War: A Historical Perspective*. Lexinton Books.
- Green, C. (2006). *Wiley Rutledge. Executive Detention and Judicial Conscience ar War*. Wash, UL Rev. 84, 99.
- International Committee of Red Cross (ICRC) (1949). *Geneva Convention Relative to the Treatment of Prisoners of War (Third Geneva Convention)*.
- Iacopin, V., & Xenakis, S. (2011). *Neglect of Medical Evidence of Torture in Guantanamo Bay: A Case Series*. *PloS Medicine* 8, no. 4.
- Lechte, J., & Newman, S. (2013). *Agamben and the Politics of Human Rights. Statelessness, Image, Violence*. Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd.
- Maran, R. (2006). *Death in Custody and Detention || Detention and Torture in Guantanamo*. *Social Justice*, 33 (4 (106)), 151-181.
- Newman, S. (2019). *Political Theology*. Cambridge: Polity Press.
- Posner, E. A. (2002). *Do States Have a Moral Obligation to Obey International Law?* *Stan L. Rev.* 55, 1901.
- Posner, E. A. (2014). *The Twilight of Human Rights Law*. New York: Oxford University Press.
- Romano, S. (1990 [1909]). *Sui decreta-legge e lo stato di assedio in occasione dei terremoti di Messina e Reggio Calabria*. Milan: Scritti Minori. Vol. 1 Reprint.
- Schmitt, C. (2005 [1922]). *Political Theology*. Chicago: University Chicago Press Edition.
- Steyn, J. (2004). *Guantanamo Bay: The Legal Black Hole 1*. *International & Comparative Law Quarterly* 53, no. 1, 1-15.
- United Nations General Assembly (1948). *The Universal Declaration of Human Rights*. New York.
- White House (2002). *National Security Strategy of The United States of America*.

II. JURISPRUDENȚĂ

HOTĂRÂREA CURȚII EUROPENE A DREPTURILOR OMULUI ÎN CAUZA CSATA ÎMPOTRIVA ROMÂNIEI

ANDREEA MOROIANU*

Abstract:

In the case *Csata v. Romania*, the issue of legal recognition of gender identity was analysed, taking into account the provisions of Articles 8 and 14 of the European Convention on Human Rights. The Strasbourg Court examined whether the Romanian state had fulfilled its obligations regarding the principles of non-discrimination and the right to private life. After unsuccessful friendly settlement negotiations, and a unilateral declaration from the state admitting the breach of rights, the Court noted that any such declaration should provide for measures to address a substantive issue under the Convention. Thus, the extent to which the contracting party respected the balance between the general interest and the individual interests of the applicant was evaluated.

Keywords: legal recognition of gender identity, non-discrimination, transgender individuals, private life.

Résumé :

Dans l'affaire *Csata c. Roumanie*, la question de la reconnaissance juridique de l'identité de genre a été analysée en tenant compte des dispositions des articles 8 et 14 de la Convention européenne des droits de l'homme. La Cour de Strasbourg a examiné si l'État roumain avait rempli ses obligations concernant les principes de non-discrimination et le droit à la vie privée. Après des négociations infructueuses en vue d'un règlement amiable et une déclaration unilatérale de l'État admettant la violation des droits, la Cour a noté que toute déclaration de ce type devrait prévoir des mesures visant à remédier une question de fond au regard de la Convention. Ainsi, l'évaluation a porté sur la mesure dans laquelle la partie contractante a respecté l'équilibre entre l'intérêt général et les intérêts individuels de la requérante.

Mots-clés : reconnaissance juridique du genre, non-discrimination, personnes transgenres, vie privée.

În cauza *Csata împotriva României* s-a analizat recunoașterea juridică a identității de gen a persoanei solicitante, din perspectiva articolului 8 (dreptul la respectarea vieții private și de familie) și a articolului 14 (interzicerea discriminării) ale Convenției europene a drepturilor omului.

* E-mail: andreea.moroianu@irido.ro

Persoana în cauză este o femeie transsexuală, catalogată la naștere ca fiind de sex masculin, dar care, ulterior, s-a identificat ca persoană de sex feminin încă din copilărie, comportându-se ca atare. La apariția caracteristicilor sexuale secundare în timpul adolescenței, reclamanta s-a confruntat cu o reacție adversă față de sexul primit la naștere. În anii 2013 și 2014 a fost diagnosticată cu „tulburare de identitate sexuală”, fiind necesar să treacă printr-un proces psihoterapeutic de integrare și terapie hormonală de substituție. De atunci, persoana solicitantă a trăit ca femeie, fiind recunoscută astfel și la locul actual de muncă.

În octombrie 2016, reclamanta s-a adresat Tribunalului Timișoara pentru a dobândi autorizația pentru operația de schimbare de sex și pentru a-și schimba sexul, prenumele și CNP-ul din actele oficiale, retrăgând ulterior cererea referitoare la operația de schimbare de sex. Potrivit unui raport psihiatric din 2017 elaborat de Institutul Medico-legal din Timișoara, la cererea tribunalului, s-a constatat că reclamanta întrunea „criteriile de diagnostic pentru disforia de gen – transsexualitate” și că „avea capacitatea de a înțelege consecințele identificării ca aparținând unui alt sex față de cel prevăzut în acte”.

În octombrie 2017, Tribunalul Timișoara a admis parțial cererea, fiind de acord cu schimbarea sexului din masculin în feminin, în baza prevederilor legislației naționale și ale articolului 8 din Convenția privind drepturile omului, însă a respins solicitarea de schimbare a prenumelui și CNP-ului, care urmau a fi realizate printr-o procedură separată. Hotărârea tribunalului a fost atacată atât de reclamantă, cât și de autorități, iar în mai 2019, Tribunalul Timiș a respins toate capetele de cerere, motivând că reclamanta nu a fost supusă și nici nu intenționa să fie supusă unei operații de schimbare de sex. De asemenea, conform motivării, instanța a considerat că reclamanta dorea să înregistreze în acte o stare psihologică referitoare la identitatea de gen, în timp ce actele prevăd caracteristicile sexuale stabilite la naștere. Astfel, instanța națională a considerat că „o afișare publică a unei tulburări interioare” ar face ca persoanele terțe să creadă că interacționează cu o femeie, aceasta fiind în „realitate bărbat din punct de vedere biologic”. Printre consecințele grave menționate de instanță se numără: posibilitatea de căsătorie cu un bărbat, interzisă de legea română, dar și confundarea sexului în caz de deces, ceea ce ar avea implicații în caz de moștenire.

Persoana reclamanta s-a adresat Curții Europene a Drepturilor Omului în temeiul articolelor 8 și 14 ale Convenției întrucât nu a obținut recunoașterea juridică a genului pentru că nu a fost și nu urma să fie supusă unei operații de schimbare de sex.

În această cauză s-a încercat negocierea unei soluționări amiabile, însă după eșecul acesteia, Guvernul a prezentat o declarație unilaterală prin care a

recunoscut încălcarea drepturilor reclamantei și s-a oferit să plătească o sumă pentru a compensa orice prejudiciu material și moral, dar și costurile și cheltuielile suportate. De asemenea, Guvernul a solicitat Curții de la Strasbourg să radieze cererea reclamantei. Potrivit regulamentului Curții Europene a Drepturilor Omului, soluționarea pe cale amiabilă este acceptată de Camera decizională dacă se bazează pe respectarea drepturilor omului, astfel cum sunt acestea recunoscute de Convenție și de Protocoalele sale, iar astfel cauza este scoasă de pe rol. În cazul în care un reclamant nu este de acord cu termenii unei propuneri de soluționare amiabilă, partea contractantă poate înainta o declarație prin care recunoaște că a avut loc o încălcare a Convenției. Totodată, această declarație trebuie să prevadă un angajament al părții contractante în cauză de a asigura o reparație adecvată și, dacă este cazul, de a lua măsurile corective necesare¹.

Persoana reclamantă a solicitat analizarea fondului cauzei în vederea obținerii unor remedii adecvate, subliniind că nu a obținut recunoașterea legală a sexului și că doar o hotărâre a Curții prin care se constată încălcarea articolelor 8 și 14 din Convenție i-ar permite să se bucure de drepturile sale pe plan național.

În acest context, Curtea a analizat oportunitatea radierii cererii reclamantei în temeiul articolului 37 alin. (1) lit. c) al Convenției care prevede că o cerere poate fi radiată în anumite circumstanțe, respectiv dacă „a. reclamantul nu dorește să o mai mențină; b. litigiul a fost soluționat; sau c. din orice alt motiv constatat de Curte, continuarea nu se mai justifică”. Cu toate acestea „Curtea continuă examinarea cererii dacă respectarea drepturilor omului garantate prin Convenție și prin Protocoalele sale o impune”. Astfel, Curtea a analizat măsura în care declarația unilaterală a Guvernului oferă o bază suficientă pentru respectarea drepturilor stipulate de Convenție, având în vedere jurisprudența în materie (de ex, cauza *Angelov și alții împotriva Bulgariei*, nr. 43586/04, paragraful 12, din 4 noiembrie 2010). Din acest punct de vedere, Curtea a observat că declarația în cauză nu conținea niciun angajament de a aborda problema recunoașterii legale a sexului și, mai mult decât atât, aceasta nu prevedea nicio responsabilitate a Guvernului României de a redeschide procedurile la nivel național. De asemenea, Curtea a constatat că legislația națională prevede că în cazul în care se constată o încălcare a Convenției există posibilitatea de a redeschide procedurile civile. Așadar, Curtea a concluzionat că, având în vedere caracteristicile specifice ale cauzei, declarația unilaterală nu oferă un fundament suficient pentru a fi acceptată, prin urmare s-a stabilit analiza cererii pe fond.

Referitor la principiile generale cu privire la recunoașterea legală a identității de gen a persoanelor transsexuale, inclusiv a celor care nu au fost

¹ Regulamentul Curții, art. 62¹ și art. 62A², Traducere IER, ediție în vigoare din 2020

supuse unei operații de schimbare a sexului, Curtea a făcut trimitere la cauza *X și Y împotriva României* (nr. 2145/16 și 20607/16, 19 ianuarie 2021). Atunci Instanța de la Strasbourg a arătat că operația de conversie sexuală la nivelul organelor genitale pe care instanțele din România au impus-o reclamantilor, care nu au dorit să o efectueze, afectează în mod evident integritatea fizică a persoanelor în cauză². În cauza *X și Y împotriva României*, a intervenit ca terță parte Înalțul Comisariat pentru Drepturile Omului al Organizației Națiunilor Unite (OHCHR), menționându-se faptul că „dreptul la recunoașterea efectivă a identității de gen derivă, între altele, din principiul egalității în fața legii, dreptul la protecție egală în fața legii fără distincție, dreptul la capacitate juridică fără discriminare și dreptul la recunoaștere de către lege.”³ De asemenea, a reamintit că „în cadrul lucrărilor sale, și-a exprimat îngrijorarea cu privire la faptul că persoanele transsexuale nu pot, în general, să obțină recunoașterea juridică a schimbării lor de sex, inclusiv modificarea în registrele și documentele emise de stat a sexului sau a prenumelui lor, ceea ce implică obstacole în calea exercitării unei largi varietăți de drepturi ale acestora.”⁴ Totodată, Înalțul Comisariat subliniază, de asemenea, demersurile efectuate de Organizația Mondială a Sănătății în vederea eliminării „tulburării de identitate de gen” din manualul său oficial de diagnosticare, mai precis Clasificarea Internațională a Bolilor (CIM-11), și astfel a redenumirii identificării ca transgen în termeni de sexualitate și nu de „tulburare psihică”.

În cauza de față, instanțele naționale au refuzat să accepte cererea de schimbare de sex pe motiv că reclamanta nu a suferit o operație de schimbare de sex. Potrivit observațiilor Curții, aceasta nu a dorit să fie supusă unei astfel de operații invocând dreptul la autodeterminare.

În cauza *X și Y împotriva României*, Curtea a constatat că, deși legislația internă românească nu consacră o procedură specifică privind recunoașterea legală a identității de gen, aceasta conținea un temei juridic pentru a decide cu privire la astfel de cereri. După o examinare aprofundată a jurisprudenței naționale relevante, Curtea a concluzionat că în ceea ce privește recunoașterea legală a identității de gen, cadrul juridic românesc nu era clar și previzibil în aplicarea sa.

Referitor la cerința de a se recurge la o intervenție chirurgicală de schimbare de sex pentru a obține recunoașterea legală a sexului, care a fost utilizată pentru a justifica respingerea cererilor reclamantei, Instanța de la Strasbourg a analizat în ce măsură respectă cerințele referitoare la certitudine juridică. Astfel, Curtea a reiterat că admite pe deplin că protejarea principiului inalienabilității stării civile, a coerenței și a caracterului precis actelor de stare

² Hotărârea CEDO în cauza *X și Y împotriva României*, paragraful 161.

³ *Ibidem*, paragraful 132.

⁴ *Ibidem*.

civilă și, în sens mai larg, a necesității de certitudine juridică sunt de interes general și justifică instituirea unor proceduri riguroase care vizează, în special, verificarea motivației care stă la baza cererilor de schimbare a identității legale. Cu toate acestea, raționamentul rigid al autorităților a plasat-o pe reclamantă, pentru o perioadă nerezonabilă și continuă, într-o poziție anormală, în care a experimentat sentimente de vulnerabilitate, umilință și anxietate. Aceasta s-a confruntat cu o dilemă insolubilă, având în vedere că i s-a cerut fie să se supună intervenției chirurgicale și să renunțe la exercitarea deplină a dreptului său la respectarea integrității sale fizice, fie să renunțe la recunoașterea identității sale de gen, care ține de dreptul său la respectarea vieții private. Prin urmare, Curtea a constatat că autoritățile nu au ținut seama de justul echilibru care trebuie găsit între interesul general și interesele individuale.

În cauza *X și Y împotriva României*, în ceea ce privește punerea în balanță a intereselor concurente, Curtea a subliniat importanța deosebită a chestiunilor care afectează unul dintre cele mai importante aspecte ale vieții private, și anume dreptul la identitate sexuală, acesta fiind un domeniu în care statele contractante beneficiază de o marjă de apreciere restrânsă.⁵

De asemenea, așa cum s-a constatat în aceeași cauză, legislația națională nu prevede obligația de a se supune unei operații de schimbare de sex. Guvernul a argumentat că jurisprudența internă privind recunoașterea legală a sexului a evoluat din 2019, când a fost soluționată cauza reclamantei, în sensul că instanțele nu mai impun ca o persoană să fie supusă unei astfel de operații. Acest lucru confirmă, de asemenea, că efectuarea unei astfel de intervenții chirurgicale nu poate fi considerată un aspect relevant atunci când se stabilește un echilibru echitabil între interesele publice și private concurente în joc.

Aceste considerente au fost suficiente pentru a permite Curții să concluzioneze că refuzul autorităților naționale de a acorda recunoașterea legală a identității de gen a reclamantei în absența unei operații de schimbare de sex a încălcat dreptul acesteia la respectarea vieții sale private.

În ceea ce privește capătul de cerere cu privire la nediscriminare, la fel ca și în cauza *X și Y împotriva României*, Curtea a considerat că nu este necesar să se pronunțe separat asupra plângerilor în temeiul articolului 14, având în vedere constatarea încălcării articolului 8.

Din perspectiva Curții, reclamanta trebuie să fi suferit un prejudiciu moral care nu poate fi compensat doar prin constatarea unei încălcări. Având în vedere natura încălcării constatate și făcând o evaluare echitabilă, Curtea a acordat reclamantei suma de 7.500 EUR cu titlu de prejudiciu moral și 810 EUR pentru acoperirea costurilor și cheltuielilor de judecată la toate capetele, plus orice taxă care poate fi percepută de reclamantă.

⁵ *Ibidem*, paragraful 148.

III. RECENZII

RAPORTUL PRIVIND DEZVOLTAREA MONDIALĂ 2023: MIGRANȚII, REFUGIAȚII ȘI SOCIETĂȚILE (BANCA MONDIALĂ, 2023)

DANIELA ALBU*

Abstract:

Rich countries, as well as a growing number of middle-income countries (which are among the main sources of migrants), are facing demographic decline. As global competition for workers and talents intensifies across the globe, in most low-income countries there will be most likely a rapid population growth, which might put pressure on them to create more jobs for young people. Underscoring the urgency of better management of migration, the authors of the World Development Report 2023 propose an innovative approach to this issue inspired by labour economics and international law based on the “match and motive” framework. Arguing that governments should strengthen the matching of migrants’ skills with demand in destination societies, protecting refugees and adopting policies to reduce the movements of distressed migrants, the Report represents a support tool for policy makers on migration and refugees. At the same time, it provides inspiration to decision-makers by exploring new ways of managing migration in accordance with the global geopolitical reality.

Keywords: migrants, refugees, match and motivate, migration policies, sustainable development

Résumé :

Les pays riches, ainsi qu’un nombre grandissant de pays à revenu intermédiaire (qui comptent parmi les principales sources de migrants), sont confrontés à un déclin démographique. Alors que la concurrence mondiale pour les travailleurs et les talents s’intensifie à travers le monde, dans la plupart des pays à faible revenu, il y aura très probablement une croissance démographique rapide, ce qui pourrait les inciter à créer plus d’emplois pour les jeunes. Soulignant l’urgence d’une meilleure gestion des migrations, les auteurs du Rapport sur le développement dans le monde 2023 proposent une approche innovante de cette question inspirée de l’économie du travail et du droit international basée sur la matrice «appariement et motivation». Arguant que les gouvernements devraient renforcer l’adéquation des compétences des migrants avec la demande dans les sociétés de destination, protéger les réfugiés et adopter des politiques visant à réduire les mouvements de migrants

* E-mail: daniela.albu@irdo.ro

en détresse, le rapport représente un outil de soutien pour les décideurs politiques sur la migration et les réfugiés. En même temps, il inspire les décideurs en explorant de nouvelles manières de gérer les migrations en accord avec la réalité géopolitique mondiale.

Mots-clés : migrants, réfugiés, appariement et motivation, politiques migratoires, développement durable

În data de 25 aprilie 2023 a fost dat publicității *Raportul privind dezvoltarea mondială 2023: Migrații, refugiații și societățile*¹, material realizat de o echipă internațională de experți ai Băncii Mondiale.

Documentul arată că, având în vedere că populația globului îmbătrânește într-un ritm fără precedent, multe țări devin din ce în ce mai dependente de migrație pentru a-și putea îndeplini obiectivele de dezvoltare pe termen lung. Autorii Raportului sunt de părere că această tendință ar putea reprezenta o oportunitate unică pe viitor pentru migrații care vor deveni din ce în ce mai folositori pentru economiile și popoarele lumii.

Pornind de la constatarea că există 184 de milioane de migrați pe glob, dintre care 43% provin din țări cu venituri mici sau mijlocii, se propune o abordare inovatoare inspirată din economia muncii și dreptul internațional, bazată pe o matrice de „potrivire și motivație”. Matricea propusă se axează pe doi factori: *cât de bine se potrivesc abilitățile și atributele migraților cu nevoile țărilor de destinație și ce motive stau la baza mișcărilor acestora*. Prin *potrivire* se înțelege gradul în care competențele unui migrant se potrivesc cererilor din țara de destinație. *Motivația* se referă circumstanțele în care o persoană migrează sau își părăsește țara, fie în căutarea unor oportunități economice, fie ca urmare a unei temeri întemeiate de persecuție ca urmare a unor conflicte armate sau violențe în țara de origine. Această abordare le permite factorilor de decizie să facă distincția între diferitele tipuri de mișcări și să elaboreze politici de migrație potrivite fiecăreia dintre acestea, dar va putea avea succes numai în contextul unei bune cooperări internaționale de gestionare eficientă a migrației.

Raportul este structurat în mai multe părți, o prezentare generală, cu un prim capitol care prezintă problematica abordată trecând în revistă pe scurt și istoria migrației pe glob, și patru părți distincte: partea I – Migrația este din ce în ce mai necesară pentru țări indiferent de nivelul de venit al acestora, partea a II-a – Când potrivirea este puternică și câștigurile sunt mari pentru țări,

¹ World Bank. 2023. *World Development Report 2023: Migrants, Refugees, and Societies*. Washington, DC: World Bank. doi:10.1596/978-1-4648-1941-4. License: Creative Commons Attribution CC BY 3.0 IGO

partea a III-a – Când potrivirea este slabă costurile trebuie împărțite și reduse multilateral și partea a IV-a – Pentru ca migrația să funcționeze mai bine, este necesară o abordare diferită.

Referitor la matricea mai sus menționată, se precizează că de potrivirea abilităților și atributelor unui migrant cu nevoile țării de destinație depinde dacă acel migrant are dreptul de a lucra la nivelul calificărilor sale. Potrivirea poate evolua în timp conform nevoilor de muncă în schimbare, a reglementărilor economice și a normelor sociale din țara de destinație. În ceea ce privește decizia de a acorda protecție internațională solicitanților de azil aceasta variază semnificativ de la o țară la alta, în cadrul parametrilor dreptului internațional. Autorii Raportului sunt de părere că politicile guvernamentale ar trebui să urmărească atât maximizarea câștigurilor de dezvoltare ale migrației – pentru migranți, societățile de origine și societățile de destinație – cât și să ofere refugiaților protecție internațională adecvată. În timp, politicile ar trebui să vizeze consolidarea potrivirii aptitudinilor și competențelor migranților cu nevoile societăților țărilor de destinație, astfel încât beneficiile să poată fi din ce în ce mai mari atât pentru acestea, cât și pentru migranți. În ceea ce privește situația refugiaților, se propune că aceasta ar trebui gestionată nu numai ca o urgență umanitară, ci și ținând cont de provocările dezvoltării globale pe termen mediu.

Capitolul 1. În baza matricei „potrivirii și motivației” în acest capitol sunt identificate politici prioritare pentru patru tipuri de mișcări: migrații economice, refugiații cu aptitudini solicitate în țara de destinație, migrații care au fost supuși unor situații de stres și durere și care au competențe slabe în raport cu cererile țării de destinație (de exemplu, cataclisme, fenomene climatice extreme), refugiați care fug în număr mare din calea conflictelor (de exemplu, cei care ajung la granița de sud a SUA sau la țărmurile nordice ale Mediteranei). Prezența lor impune costuri mari țărilor de destinație care, printre altele, decid dacă să îi accepte sau să îi returneze. Migrații cu competențe slabe și refugiații în număr foarte mare ridică unele dintre cele mai complexe probleme de compromisuri politice. La sosire, migrații accesează cu greu piața muncii, deoarece competențele lor nu corespund nevoilor țării de destinație și, de aceea, se confruntă cu situații de mare vulnerabilitate. În multe țări, acest tip de mișcări au polarizat dezbaterile despre migrație. Reducerea acestui tip de migrație necesită consolidarea rezistenței oamenilor în țările de origine și a competențelor lor, astfel încât, în cazul în care migrează, să poată face față pe piața muncii a țării de destinație.

Politicile privind migrația sunt formulate în funcție de circumstanțele care au determinat procesul migrației. Caracteristicile personale și de abilitățile migrantului, dar și politicile din țara de destinație reprezintă factorii prin care acesta se încadrează în matricea „potrivirii și motivației”.

Partea I intitulată: *Migrația este din ce în ce mai necesară pentru țări indiferent de nivelul de venit al acestora* se structurează începând cu Capitolul 2 *Cifrele: să înțelegem cine se mișcă, încotro și de ce ?*

Migrația apare ca răspuns la dezechilibrele globale și la inegalitățile dintre țări în ceea ce privește nivelul de bunăstare, dar este și o reacție în masă la exercitarea violenței și la desfășurarea unor conflicte armate. În acest capitol se subliniază faptul că aproximativ 184 de milioane de oameni trăiesc în afara țării lor de naționalitate, dintre care aproape 20% sunt refugiați. Multe țări cu diferite niveluri de venit au devenit atât țări de origine, cât și țări de destinație. Sunt enumerate provocările și piedicile cu care se confruntă majoritatea migranților: *nesiguranța*, riscul pe care îl are alegerea de a migra, faptul că pot apărea situații neașteptate; *posibilitatea de a nu găsi loc de muncă*, izolarea socială, stresul psihologic. Persoanele care iau decizia de a migra pentru oportunități și venituri mai bune se dovedesc a fi adaptabile, dar multe dintre acestea optează pentru locuri de muncă sub nivelul lor de calificare;

Spre deosebire de migranții economici, majoritatea refugiaților care fug din calea conflictelor provine dintr-un număr limitat de țări. Raportul subliniază că deși există refugiați din multe țări de pe glob, sunt șase țări în care au avut loc crize majore și care au generat 76% din numărul total al persoanelor care au nevoie de protecție internațională: Ucraina (8 milioane în februarie 2023), Siria (6.8 milioane), Republica Bolivariană a Venezuelei (5.6 milioane), Afganistan (2.8 milioane), Sudanul de Sud (2.4 milioane) și Myanmar (1.2 milioane de persoane din populația Rohingya).

De reținut este faptul că nu există o distincție simplă între țările de origine și țările de destinație ale migranților deoarece multe țări, la toate nivelurile de venit, pot fi atât țări de origine, cât și țări de destinație în același timp.

În cadrul Capitolului 3: *Perspective – schimbarea tiparelor, nevoilor și riscurilor* se subliniază că noile tendințe demografice – îmbătrânirea populației atât în țările cu venituri mari, cât și în cele cu venituri medii, precum și schimbările climatice care intensifică mobilitatea vor influența importanța și necesitatea migrației pentru țări aflate la toate nivelurile de venit.

Ca răspuns la întrebarea dacă poate tehnologia să rezolve nepotrivirile de pe piața muncii între țări, Raportul precizează că potrivit Comisiei

Europene în timpul pandemiei de Covid-19 au fost identificate o serie de ocupații esențiale care s-au bazat pe munca migranților. Totodată, în timpul pandemiei, multe companii au trecut la telemuncă investind în infrastructura digitală. Se estimează că 30% dintre lucrătorii din Europa și 62% dintre lucrătorii din Statele Unite au locuri de muncă care ar putea fi realizată de la distanță. Acest fapt ar putea determina firmele ca pe viitor să angajeze mai mulți „telemigranți” din țările cu salarii mai mici, oferind oportunități în țara de origine persoanelor care în alte circumstanțe ar fi luat hotărârea de a migra.

Schimbările climatice contribuie la intensificarea mișcărilor transfrontaliere, astfel că se precizează necesitatea limitării urgente a încălzirii globale de către comunitatea internațională și sprijinirea politicilor de adaptare la nivel de țară. Se subliniază că este necesară o acțiune internațională coordonată care să prevină și să gestioneze viitoare mișcări migraționiste ce ar putea fi generate de dezastre climatice. Devin tot mai necesare politici concrete de atenuare, adaptare și protecție climatică la nivel național și global.

Partea a II-a, intitulată *„Când potrivirea (dintre capacitățile migranților și cerințele țărilor de destinație) este puternică și câștigurile sunt mari pentru țări”* începe cu Capitolul 4: *Migranți: obținerea prosperității și cu atât mai mult a respectării drepturilor* care oferă o prezentare generală a dovezilor privind efectele pe care migranții economici și refugiații le pot avea asupra economiei țării de destinație în cazul în care competențele lor corespund necesităților țării respective. Sunt prezentate lecții de urmat din experiențele unor țări în care migranții s-au integrat aducând beneficii țării gazdă, precizându-se că migrația oferă o multitudine de oportunități precum salarii mai mari, accesul la servicii de calitate și implicit îmbunătățirea nivelului de trai.

Recunoașterea și certificarea aptitudinilor și experienței migranților influențează rapiditatea cu care aceștia își găsesc un loc de muncă. În țările cu venituri mari, formarea, consilierea și subvențiile salariale s-au dovedit eficiente.

Nu este de neglijat nici faptul că migranții din toate categoriile se confruntă cu o recurență a violenței și urii față de străini. Mulți sunt insultați pe motiv de statut, culoare a pielii, religie ș.a. Au fost cazuri când magazinele sau locuințele migranților au fost atacate de grupuri de persoane. Unii au fost răniți sau chiar uciși. Sunt date exemple din Germania și Africa de Sud.

Migranții fără documente se descurcă mult mai greu pe piața muncii, deoarece nu pot accesa locurile de muncă formale de teama de a nu fi reperați de autorități. Cei fără acte nu pot raporta poliției abuzurile cu care se confruntă și nu au acces la justiție. Aceștia sunt mai prost plătiți și mai ușor

de exploatat. În situații extreme migrații pot fi expuși delictelor, violenței, exploatării abuzive și traficului de persoane. Li se pot confisca pașapoartele și pot fi amenințați că vor fi raportați la poliție și supuși la muncă forțată.

Respectarea drepturilor sociale și economice ale migraților se realizează atunci când aceștia intră în mod legal pe teritoriul unei țări. Acești migrați au acces la piața muncii, iar salariile și calitatea locului de muncă vor contribui la integrarea lor rapidă în societate alături de cetățenii țării de destinație. Se concluzionează că fenomenul migrației internaționale a demonstrat că poate fi un factor puternic în reducerea sărăciei persoanelor din țări cu venituri mici și mijlocii.

În Capitolul 5: *Țările de origine: gestionarea migrației pentru dezvoltare* se precizează că în medie, migrații sunt mai educați decât forța de muncă din țările lor de origine. Atunci când cei cu înaltă calificare care pleacă au fost educați cu finanțare publică din țara de origine, migrația lor reprezintă de fapt o subvenție din partea țării de origine (cu venituri mai mici) către țara de destinație (cu venituri mai mari). Dar se afirmă că aproape o treime dintre emigrații cu studii universitare și-au finalizat studiile după ce au migrat. Dacă pregătirea profesională și abilitățile migraților se potrivesc foarte bine cu nevoile țărilor de destinație, acestea beneficiază de o valoare adăugată în timp ce țările de origine sunt afectate de exodul creierelor. De aceea sunt necesare noi politici prin care țările de origine să considere emigrarea forței de muncă drept parte integrantă a strategiei lor de reducere a sărăciei și să se angajeze în forme de cooperare bilaterală cu țările de destinație în acest scop.

În Capitolul 6: *Țări de destinație: maximizarea câștigurilor prin politici economice și sociale* se analizează la nivel global beneficiile migrației pentru țările de destinație. În ceea ce privește Uniunea Europeană se subliniază că toți cetățenii statelor membre ale UE au dreptul de a intra și de a locui în orice alt stat membru, având aceleași drepturi socio-economice ca și cetățenii statului respectiv. Mobilitatea este susținută de Comisia Europeană prin proiecte, precum Erasmus+ pentru elevi. Se constată că aproximativ 3% dintre cetățenii UE locuiesc într-o altă țară a Uniunii decât a lor, iar proporția este mai mare în rândul cetățenilor mai tineri și mai educați. În 18 țări membre ale Organizației pentru Cooperare și Dezvoltare Economică (OCDE) persoanele născute în străinătate au reprezentat 27% din numărul total de medici și 16% din totalul asistenților medicali în anul 2018.

Exercitarea dreptului la libera circulație a transformat economia europeană, a îmbunătățit productivitatea și a condus la creșterea nivelurilor

veniturilor în special pentru noile state membre UE. Se concluzionează că migranții facilitează comerțul, investițiile și alte fluxuri economice între țările de destinație și cele de origine, aduc capitalul social și rețelele de afaceri în țara de destinație și creează totodată oportunități pentru comerț și investiții în țara de origine.

În partea a III-a intitulată *Când potrivirea este slabă costurile trebuie împărțite și reduse multilateral* sunt analizate provocările politice pentru refugiați, mult diferite de problemele cu care se confruntă migranții. În conformitate cu dreptul internațional trebuie să fie găzduiți de către țările de destinație dacă există o temere întemeiată că au avut de înfruntat persecuția și violența în țara de origine. Capitolul 7 se axează pe abordarea *gestionării situației refugiaților ca provocare pe termen mediu* și nu numai din perspectiva unei urgențe umanitare. Este important de precizat că mai mult de jumătate din refugiații de pe glob sunt găzduiți de țări cu venituri mijlocii. Politicile țărilor gazdă pot contribui la reducerea costurilor, menținând în același timp standarde înalte de protecție. Situațiile refugiaților tind să dureze ani de zile, iar gestionarea lor exclusiv ca situații de urgență și doar prin programe umanitare sunt ineficiente. Politicile ar trebui să fie orientate către sustenabilitatea financiară și socială prin mobilitatea internă, și includerea în serviciile naționale. Comunitatea internațională trebuie să își împartă responsabilitățile în mod echitabil. În acest capitol este menționată și invazia Ucrainei de către Federația Rusă, care a condus la una dintre cele mai mari crize umanitare și de strămutare din Europa de la cel de-al Doilea Război Mondial. Se precizează că aproape o treime din populație a fost strămutată până la sfârșitul lui februarie 2023. Majoritatea refugiaților ucraineni au fugit în țările vecine (Polonia, Slovacia, Ungaria, România și Moldova) înainte de a se deplasa în țări cu venituri mai ridicate din UE. Polonia și Germania găzduiesc cel mai mare număr de refugiați ucraineni, iar Cehia, Estonia, Letonia și Lituania găzduiesc cel mai mare număr de refugiați în raport cu procentul populației lor.

În Capitolul 8: *Migranți în dificultate – păstrarea demnității* se analizează situația în care migranții care nu sunt refugiați dețin abilități și calități care nu se potrivesc cu nevoile economiei țării de destinație. Asemenea mișcări – la care se face referire în acest Raport ca migrația în dificultate – sunt adesea neregulate și pun probleme dificile în ceea ce privește politicile pe care trebuie să le adopte țările de destinație în această privință. Politicile dure împotriva migrației pot descuraja efectiv migrația neregulată, dar subminează și principiul fundamental conform căruia toți migranții merită un tratament

echitabil și uman. Este importantă și recomandată cooperarea țărilor de destinație cu cele de tranzit, iar etalonul pentru astfel de politici ar trebui să fie respectarea demnității umane. Mesajul cheie al acestui capitol este că astfel de situații dificile pot fi gestionate prin elaborarea de politici eficiente și prin cooperare internațională. În acest context, provocarea principală o reprezintă reducerea nevoii de migrație în dificultate, inclusiv prin extinderea domeniului de aplicare a protecției internaționale, încurajarea și sprijinul intrării legale la granițe, consolidarea potrivirii abilităților și atributelor migranților cu nevoile economiilor țărilor de destinație.

Raportul se încheie cu partea a IV-a „*Pentru ca migrația să funcționeze mai bine, este necesară o abordare diferită*”. Capitolul 9 conține o serie de recomandări în acest sens. Se subliniază că prin cooperare internațională se pot spori beneficiile mișcărilor transfrontaliere și se pot atenua costurile. Deși elaborarea politicii privind migrația este adesea sensibilă din punct de vedere politic, se pot lua exemple de la țările care abordează această problemă din prisma beneficiilor migrației pentru dezvoltarea economică. Este necesar nu numai ca țările să identifice ce este de făcut în privința migrației, ci și cum se pot implementa politicile în domeniu. Se concluzionează că este necesară o mai bună colectare a datelor. Nu trebuie neglijat nici aspectul finanțării pentru implementarea noilor politici. Țările de origine ar trebui să includă problematica migrației în strategia lor de dezvoltare, iar cele de destinație să valorifice abilitățile migraților care se potrivesc cel mai bine cu nevoile pieței muncii din țara respectivă. Este necesară dezvoltarea unor instrumente de finanțare noi și previzibile, iar dezbaterile politice trebuie să devină mai incluzive. Vocile celor subreprezențați trebuie auzite, iar opiniile lor trebuie luate în considerare în cadrul dezbaterilor pe această temă. Autorii Raportului concluzionează că dacă migrația este bine gestionată poate deveni un motor al prosperității pentru toate țările contribuind astfel la realizarea Obiectivelor Dezvoltării Durabile.

PLATFORMELE DE SOCIAL MEDIA ȘI PROVOCĂRILE LA ADRESA DEMOCRAȚIEI, A STATULUI DE DREPT ȘI A DREPTURILOR FUNDAMENTALE – BEATRIZ BOTERO ARCILA, RACHEL DRIFFIN(UNIUNEA EUROPEANĂ, 2023)

ANDREEA MOROIANU*

Abstract:

The study on social media platforms and challenges to democracy, the rule of law and fundamental rights addresses a number of issues relevant in the current context, namely hate speech, disinformation and media pluralism. These play a key role in the functioning of democracy, as they affect the participation of rights holders in decision-making. Individuals who are marginalised, disinformed and who do not have access to relevant sources of information will not be able to truly engage in society, and their fundamental rights as well as democracy and the rule of law will suffer. The study refers to a wide range of studies, research and legislation in the field and makes a number of recommendations to combat hate speech, disinformation and lack of media pluralism. As the study was carried out at the request of the Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs of the European Parliament, it takes into account the existing legislative framework at EU level.

Keywords: social media platforms, human rights, rule of law, democracy, fundamental rights, EU legislation, Digital Services Act, hate speech, disinformation

Résumé :

L'étude concernant les plateformes de réseaux sociaux et les défis pour la démocratie, l'État de droit et les droits fondamentaux aborde plusieurs aspects pertinents dans le contexte actuel, notamment l'incitation à la haine, la désinformation et le pluralisme des médias. Ils jouent un rôle essentiel dans le fonctionnement de la démocratie, car ils ont un impact sur la participation des détenteurs de droits dans le processus décisionnel. Les personnes marginalisées, désinformées et sans accès à des sources d'informations pertinentes ne pourront pas réellement s'impliquer dans la société, et leurs droits fondamentaux, ainsi que la démocratie et l'État de droit, en souffriront. Le document fait référence à une variété d'études, de recherches et des règlements dans ce domaine, en prévoyant également une série de recommandations pour lutter contre l'incitation à la haine, la désinformation et le manque de pluralisme dans les médias. Étant donné que l'étude a été réalisée à la demande du Département des politiques pour les droits des citoyens et des affaires constitutionnelles du Parlement européen, elle prend en compte le cadre législatif existant au niveau de l'Union européenne.

Mots-clés : plateformes de réseaux sociaux, droits de l'homme, État de droit, démocratie, droits fondamentaux, législation de l'UE, règlement sur les services numériques, incitation à la haine, désinformation.

* E-mail: andreea.moroianu@irido.ro

În luna aprilie a fost lansat studiul *Platformele de social media și provocările la adresa democrației, a statului de drept și a drepturilor fundamentale*, realizat la solicitarea Departamentului pentru politici pentru drepturile cetățenilor și afaceri constituționale al Parlamentului European¹. Documentul are rolul de a examina riscurile pe care canalele actuale de social media le au asupra democrației, statului de drept și drepturilor fundamentale, prezentând aspecte ce țin de cadrul juridic existent la nivelul Uniunii Europene și analizând o serie de aspecte esențiale, respectiv: discursul instigator la ură, dezinformarea și pluralismul mass-media. De asemenea, studiul prezintă și o serie de recomandări pentru a reduce și a combate riscurile existente, dar și pe cele care pot apărea în timp.

În ceea ce privește cadrul legal sunt amintite diferite reglementări existente cu privire la proiectarea și conținutul platformelor, însă accentul principal se pune pe Actul legislativ privind serviciile digitale din 2022² (Digital Services Act, DSA), care împreună cu Actul legislativ privind piețele digitale formează pachetul de legi privind serviciile digitale. Acesta are rolul de a crea un spațiu digital mai sigur, în care se respectă drepturile fundamentale și în care să existe condiții echitabile de concurență pentru întreprinderi.

Actul legislativ privind serviciile digitale urmărește să reglementeze obligațiile pe care le au serviciile digitale, care acționează ca intermediari, în rolul lor de a conecta consumatorii cu bunuri, servicii și conținut. Conform evaluării privind impactul Actului legislativ privind serviciile digitale³, acesta va asigura o funcționare corespunzătoare a pieței unice, în special furnizarea de servicii online transfrontaliere intermediare. Obiectivele DSA vizează i) menținerea unui mediu online sigur, (ii) îmbunătățirea condițiilor pentru servicii digitale transfrontaliere inovatoare, (iii) responsabilizarea utilizatorilor și protejarea drepturilor fundamentale ale acestora în mediul online și (iv) instituirea unei supravegheri eficiente a serviciilor digitale și a cooperării între autorități.

¹ Social media platforms and challenges for democracy, rule of law and fundamental rights, study, Beatriz Botero Arcila, Rachel Driffin, April 2023, European Union, disponibil la: [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/IPOL_STU\(2023\)743400](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/IPOL_STU(2023)743400)

² Regulamentul (UE) 2022/2065 al Parlamentului European și al Consiliului din 19 octombrie 2022 privind o piață unică pentru serviciile digitale și de modificare a Directivei 2000/31/CE (Regulamentul privind serviciile digitale), Digital Services Act (DSA) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/HTML/?uri=CELEX:32022R2065>,

³ Rezumat al raportului de evaluare a impactului, documentul însoțitor al Propunerii de regulament privind o piață unică pentru serviciile digitale <https://ec.europa.eu/newsroom/dae/redirection/document/72158>

În ceea ce privește impactul asupra cetățenilor UE, noile reglementări vor crea un mediu online mai sigur, în care aceștia să se exprime, să comunice și să facă cumpărături online, fiind mai puțin expuși la activități ilegale și la bunuri periculoase și asigurându-se o mai bună protecție a drepturilor fundamentale.

Studiul publicat sub egida Parlamentul European prezintă în primul capitol regulile pentru moderarea conținutului prevăzute de noile reglementări, amintind, totodată alte instrumente legislative cu și fără caracter obligatoriu, respectiv Directiva privind drepturile de autor, Regulamentul privind conținutul terorist, Directiva actualizată privind serviciile mass-media audiovizuale, precum și Codurile privind discursul instigator la ură și dezinformare.

De asemenea, se face legătura între conceptele de drepturi fundamentale, democrație și stat de drept, acestea fiind concepte și instituții interdependente. Astfel, se arată că „democrația se bazează în principal pe ideea că orice cetățean are dreptul de a participa în deciziile importante din viața obișnuită, iar instituțiile democratice stabilesc regulile și procedurile pentru această participare”. Din perspectiva abordării bazate pe drepturile omului, participarea reprezintă un element principal prin care titularii de drepturi au capacitatea de a-și revendica drepturile în fața titularilor de obligații, respectiv statul, prin instituțiile sale. În ceea ce privește statul de drept, se menționează faptul că în dezbaterile din era modernă, acest concept trebuie înțeles într-un sens mai larg, acesta presupunând nu doar obligația de a aplica legislația consecvent și predictibil, dar și un grad de respectare al drepturilor omului, având rolul principal de a servi valorilor care stau la baza sa, respectiv demnitate umană și egalitate. Autorii studiului îl menționează pe Bernard Crick, teoretician politic, pentru a atrage atenția asupra unor elemente importante cu privire la democrație respectiv reglementările generale cu privire la sistemul electoral, instituția guvernului și instituția legislativă, dar și atitudinile față de cunoștințe și diseminarea informațiilor. În acest sens, se subliniază faptul că mass media joacă un rol esențial în democrații în era rețelelor sociale, având în vedere necesitatea de consolidare a jurnalismului și de a furniza cunoștințe și informații neutre și obiective.

La nivelul UE s-a remarcat faptul că, companiile de rețele sociale presupun o serie de riscuri în ceea ce privește respectarea dreptului la liberă exprimare și distribuirea de informații fără ingerința unor autorități publice, având în vedere că acestea sporesc concentrații de putere și lipsa diversității în mass-media, facilitând răspândirea dezinformării și a discursului instigator la ură. În acest fel, au apărut reglementările menționate anterior la nivelul Uniunii Europene. Cu toate acestea, aplicarea lor trebuie realizată astfel încât să nu se

ajungă la limitări în exercitarea libertății de exprimare. În acest sens, autorii studiului menționează două cauze dezbătute la nivelul Curții Europene de Justiție, respectiv cauza *Glawischnig-Piesczek* și cauza *Polonia împotriva Parlamentului European și a Consiliului*.

Prima cauză se referă la un utilizator anonim de Facebook ce a diseminat un articol și un comentariu defăimător la adresa politicianului austriac Eva Glawischnig-Piesczek, aceasta din urmă obținând o somație împotriva Facebook, prin care compania trebuia nu doar să elimine postarea defăimătoare, dar să facă acest lucru în cazul oricărei postări similare în mod continuu. Curtea de Justiție a Uniunii Europene a opinat că o astfel de somație nu încălca interzicerea obligației generale de supraveghere, dacă acest conținut care trebuia monitorizat era definit specific și putea fi identificat automat, fără intervenție manuală. În ceea ce privește cauza Poloniei împotriva Parlamentului European și a Consiliului, Curtea a reafirmat și clarificat poziția anterioară, reținând că obligațiile legale de a monitoriza, din punct de vedere al conținutului ilegal, tot conținutul încărcat pe o platformă nu reprezintă o încălcare a interzicerii obligațiilor de monitorizare generală, atât timp cât conținutul pe care platformele trebuiau să îl caute este definit specific și poate fi identificat automat, fără a necesita analize manuale ale conținutului. Din perspectiva autorilor, această interpretare poate duce la încălcări de drepturile omului, întrucât instrumentele de filtrare automată sunt imprecise și pot bloca conținut legal, necesitând și supraveghere și analiză a datelor utilizatorului.

Un alt element luat în considerare de Actul legislativ privind serviciile digitale este reprezentat de obligațiile de diligență necesară (*en. due diligence*) cu privire la modul în care trebuie să funcționeze sistemele de moderare ale platformelor, cu scopul de a asigura eliminarea conținutului ilegal, prevenind, în același timp, cenzura excesivă. Pe de o parte, din această perspectivă, platformele trebuie să utilizeze un limbaj clar, neambiguu în politicile privind conținutul și să ia în considerare drepturile celor implicați atunci când aplică unele restricții. Actul legislativ prevede obligații diferite pentru intermediari, serviciile de găzduire, platforme online și platforme online foarte mari. În cazul acestora din urmă, DSA prevede că trebuie să furnizeze documentații și informații autorităților de reglementare pentru a facilita supravegherea, dar și să furnizeze date interne cercetătorilor agreeți de autoritățile de reglementare naționale pentru a putea verifica riscurile sistematice. Cu toate acestea, autorii studiului arată că marilor platforme le revine responsabilitatea de identificare și definire a riscurilor, ceea ce presupune inclusiv costuri ridicate, pe de o parte, dar și posibilitatea ca acestea să nu respecte integral măsurile de protejare a statului de drept și a drepturilor fundamentale. Totodată, prin noul act legislativ

se acordă un statut oficial *Codului de conduită privind combaterea discursurilor ilegale de incitare la ură în mediul online*⁴ și *Codului de bune practici privind dezinformarea*⁵, ceea ce presupune un caracter cvasi-obligatoriu al acestora, până în prezent reprezentând doar angajamente voluntare.

Autorii studiului abordează, de asemenea, problematica publicității în modul online și felul în care aceasta este îndreptată către utilizatori, având în vedere că reprezintă o parte centrală a modelului de afaceri a rețelelor de socializare. Aceasta are implicații de drepturi omului având în vedere posibilitatea de a utiliza dezinformare politică și tactici de campanie divizatorii, care duc la discriminare și încălcări ale vieții private. Actul legislativ prevede că în cazul reclamelor utilizatorii ar trebui să fie informați cu privire la cine le plătește și care sunt parametrii pentru publicitatea țintită, având în vedere cerințele privind transparența.

Referitor la fenomenul discursului de instigare la ură, autorii menționează faptul că trebuie găsit un echilibru între moderarea conținutului de acest fel și protejarea dreptului la liberă exprimare și alte drepturi fundamentale. Răspândirea discursului de instigare la ură în mediul online are consecințe nu numai asupra persoanelor sau grupurilor individuale, ci și asupra normelor sociale, întrucât se schimbă percepția cu privire la acceptarea acestui tip de retorică și se promovează diviziunea socială. De aceea, din perspectiva autorilor, este important să se înțeleagă caracteristicile acestui tip de discurs pentru a putea proteja cu adevărat persoanele care fac obiectul unor astfel de activități, având în vedere că implică, printre altele, amenințări, hărțuire și limbaj abuziv. Așadar, acest tip de conținut trebuie moderat, dar trebuie să se ia în considerare că restricțiile asupra libertății de exprimare și informare trebuie să respecte cele patru condiții prevăzute de Curtea Europeană a Drepturilor Omului (CEDO), respectiv: să fie prevăzute de lege, să urmărească un scop legitim, să fie necesare într-o societate democratică și să fie proporționale cu scopul urmărit. Studiul face trimitere la cauza *Delfi împotriva Estoniei* în care un site pentru știri a trebuit să plătească daune-interese pentru că a găzduit comentarii care exprimau ură și amenințări împotriva unei persoane menționate într-unul dintre articolele sale. Decizia Curții a fost criticată și este considerată problematică, pe de o parte pentru că ar putea duce la cenzură extremă și la prevederi legislative stricte privind răspunderea, dar și pentru că definiția privind discursul instigator la ură este vagă și poate fi aplicată arbitrar.

Amintim faptul că, în luna mai a acestui an, Curtea Europeană a luat o altă hotărâre într-o speță privitoare la libertatea de exprimare, care a dus la

⁴ Disponibil aici: https://ec.europa.eu/newsroom/document.cfm?doc_id=42868

⁵ Disponibil aici: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/ro/policies/code-practice-disinformation>

îngrijorări din partea societății civile⁶ și în care au existat opinii divergente din partea unor judecători ai Curții, care, deși nu face parte din studiu, trebuie menționată din perspectiva efectelor pe care le produce. Astfel, în cauza *Sanchez împotriva Franței*, CEDO a decis că condamnarea unui consilier local pentru că nu a șters comentarii ofensatoare ale unor terți la o postare scrisă pe Facebook nu reprezintă o încălcare a Articolului 10 din Convenția Europeană a Drepturilor Omului (libertatea de exprimare). În acest fel, Curtea impune o serie de obligații unor persoane importante în contextul conturilor de pe rețelele sociale. Potrivit unor opinii separate „Dacă deținătorul unui cont de Facebook ar trebui să își petreacă timpul monitorizând comentariile – oricât de numeroase ar fi acestea – ar fi dificil să folosească acest instrument ca un forum de discuții politice. Libertatea de exprimare ar avea de suferit în consecință.”⁷

Cu privire la moderarea conținutului ce cuprinde discurs instigator la ură, studiul prezintă principalele modele prin care aceasta este realizată, dar și riscurile care pot apărea în cazul moderării automate, având în vedere varietatea limbilor utilizate pe rețelele de socializare. Comentariile scrise în limba engleză sunt mai ușor de moderat automat, în schimb, în cazul limbilor mai puțin cunoscute, de exemplu, limba română, resursele sunt limitate și, astfel, se poate ajunge la situații în care un discurs care nu încalcă politica platformelor poate fi cenzurat. De asemenea, companiile care se ocupă de moderare pot avea angajați din țări cu venituri reduse, care sunt plătiți în funcție de cota de performanță, și care trebuie să vizualizeze conținut deseori violent și dăunător, neavând nici pregătirea lingvistică necesară pentru a înțelege întotdeauna limbajul instigator la ură.

În ceea ce privește dezinformarea, studiul face referire la definiția acceptată pe scară largă a dezinformării, respectiv cea înaintată de Grupul de experți la nivel înalt pentru știri false și dezinformare online al UE: „dezinformarea [...] include toate formele de informații false, inexacte sau înșelătoare concepute, prezentate și promovate pentru a provoca în mod intenționat prejudicii publice sau pentru profit”⁸. Grupul de experți a stabilit, de asemenea, un set de criterii pentru a identifica dezinformarea, menționând de asemenea și informarea eronată (en: *misinformation*) care se răspândește fără intenția de a

⁶ <https://www.article19.org/resources/european-court-of-human-rights-dangerous-decision-for-free-speech-online/>

⁷ Hotărârea *Sanchez împotriva Franței*, Opinia separată a judecătorilor Wojtyczek și Zünd, <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22languageisocode%22:%5B%22ENG%22%5D,%22documentcollectionid%22:%5B%22JUDGMENTS%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-224928%22%5D%7D>

⁸ <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/final-report-high-level-expert-group-fake-news-and-online-disinformation>

cauza vătămări sau pentru a produce profit, spre deosebire de dezinformare. Autorii studiului remarcă faptul că unele platforme, precum Tik Tok, amplifică dezinformarea și informarea eronată, ținând cont de viteza cu care se propagă informația. De asemenea, se arată faptul că dezinformarea poate duce la declinul încrederii în mass media, la creșterea autoritarismului și a polarizării politice. În plus, sunt examinate și efectele evoluțiilor tehnologice asupra conținutului de acest tip prin utilizarea inteligenței artificiale atât pentru a crea mesaje text, cât și videoclipuri convingătoare.

În ceea ce privește impactul asupra drepturilor fundamentale, studiul arată că nivelul ridicat al dezinformării în mediul online contribuie la unele probleme secundare ale democrației și statului de drept, exacerbându-le în același timp, cum ar fi prin scăderea încrederii în instituții politice și mass-media, astfel încât este mai greu ca politicienii și alte persoane publice să fie trase la răspundere pentru acțiunile lor.

Se abordează, de asemenea, obligațiile platformelor de rețele sociale în moderarea și verificarea conținutului de acest tip, dar și existența unor parteneriate pentru verificarea informațiilor (en. *fact checking*). În același timp, se evidențiază că noul Act legislativ prevede obligații clare pentru ștergerea acestui tip de conținut, însă, este necesar ca definirea acestui conținut să se facă prin legislația națională. Așadar, legislația națională în materie ar trebui să prevadă că atât autoritățile de aplicare a legii, cât și orice persoană sau entitate să poate transmite notificări platformelor cu privire la conținutul considerat ilegal.

Referitor la pluralismul mass-media, se arată că prin prisma evoluției internetului și a utilizării crescânde a rețelelor de socializare acesta a suferit modificări. Deși acestea contribuie la diseminarea de știri, trebuie avută în vedere și calitatea acestora. Studiul face trimitere și la un Eurobarometru recent⁹ care arată principalele canale de informare ale publicului și care este gradul lor de încredere în acestea¹⁰. În același timp, se discută și despre finanțarea companiilor de mass-media și lipsa transparenței în industria publicitară, care reprezintă una dintre principalele surse de venit ale acestor companii. Autorii studiului dezbate, totodată, reducerea jurnalismului de investigație, din perspectiva necesității de producere de conținut viral în contextul rețelelor de socializare, ceea ce reprezintă o limitare a actului jurnalistic, precum și faptul că se observă diminuarea surselor de mass-media, puterea revenind publicațiilor cunoscute și mai puțin surselor locale.

⁹ Disponibil la adresa <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2832>

¹⁰ Rezultatele privind România pot fi consultate aici: <https://europa.eu/eurobarometer/api/deliverable/download/file?deliverableId=82817>

În final, se fac o serie de recomandări cu privire la cele trei arii analizate în cadrul lucrării care privesc, printre altele: punerea în aplicare a Actului legislativ privind serviciile digitale, elaborarea unui nou cod de conduită privind discursul instigator la ură, reforme legislative cu privire la moderatori, dar și măsuri de prevenție împotriva cenzurii, acordarea de subvenții mass-mediei independente și programe de alfabetizare mass media. Pentru realizarea studiului, autorii au realizat o cercetare cuprinzătoare a multor publicații existente în domeniu și a legislației existente și în curs de adoptare de la nivelul Uniunii Europene, precum și a unor cauze ale Curții Europene a Drepturilor Omului.

ISSN: 2668-9499
ISSN-L: 1220-613X

GRATUIT